

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU’NUN AKDENİZ BÖLGESİNDEKİ EGEMENLİĞİ
VE NİKAİA KONSİLİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Banu ÇELİK

Danışman

Doç. Dr. NİHAL TÜNER ÖNEN

Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU’NUN AKDENİZ BÖLGESİNDEKİ EGEMENLİĞİ
VE NİKAİA KONSİLİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Banu ÇELİK

Danışman
Doç. Dr. NİHAL TÜNER ÖNEN

Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya 2022

AKADEMİK BEYAN

T.C

AKENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGALIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Doğu Roma İmparatorluğu’nun Akdeniz Bölgesindeki Egemenliği ve Nikaia Konsili Arasındaki İlişki” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını beyan ederim.

Banu Çelik

İÇİNDEKİLER

GÖRSELLER LİSTESİ.....	i
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
GİRİŞ.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU VE NİKAİA KONSİLİ	6
1.1 Erken Doğu Roma Dönemi'ne Genel Bakış.....	6
1.2 Nikaia Konsili'nin Erken Doğu Roma İmparatorluğu'na Etkileri	9
İKİNCİ BÖLÜM	11
CONSTANTİNUS'UN İMPARATORLUĞU VE HRİSTİYANLIĞI MESELESİ	11
2.1 Constantinus Öncesi Roma İmparatorluğu.....	11
2.2 Constantinus'un İmparator Olması.....	14
2.3 Milvius Köprüsü Olayı	17
2.4 Constantinus'un Hristiyanlığı Konusu	21
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	27
HRİSTİYANLIK VE ROMA İMPARATORLUĞU	27
3.1 Hristiyanlığın Doğuşu ve Yükselişi.....	27
3.2 Hristiyanlığın İmparatorluğa Yayılışı.....	30
3.3 Hristiyanlık ve Şiddetli Baskılar.....	34
3.4 Milano Hoşgörü Fermanı.....	37
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	40
NİKAİA KONSİLİ ÖNCESİ.....	40
4.1 Konsil Kavramı ve Tarihçesi.....	40
4.2 Akdeniz Bölgesinin Önemli Kiliseleri ve Aralarındaki Teolojik Tartışmalar	42
4.3 Nikaia Konsili Öncesi Kilise ve Constantinus'un Arasındaki Olaylar.....	44
4.3.1 Donatuscular ve Constantinus	45
4.4 Tartışmaların Nedeni; Üçlübirlik ve Mesih'in Doğası	46
4.5 Nikaia Konsilinde Ön Planda Olan İsimler	47
4.5.1 Arius	47
4.5.2 Aleksandreialı İskender	48
4.5.3 Athanasius	49

4.6	Nikaia Konsilini Hazırlayan Sebepler	50
BEŞİNCİ BÖLÜM		54
NİKAİA KONSİLİ		54
5.1	Neden Nikaia?	54
5.2	Nikaia Konsili'nde Gelişen Olaylar	57
5.3	Nikaia Konsili Kararları	59
5.3.1	Arius'a Karşı Alınan Karar.....	59
5.3.2	Paskalya'nın Tarihi Kararı.....	60
5.3.3	Alınan Yirmi Karardan Bazıları	61
5.4	Nikaia Konsili Hakkındaki Rivayetler	62
ALTINCI BÖLÜM.....		64
KİLİSENİN NİKAİA KONSİLİ ÖNCESİ VE SONRASI DURUMU.....		64
6.1	Akdeniz Bölgesi'nde Kiliseler.....	64
6.1.1	Patara ve Eudemos.....	68
6.2	Erken Kilise Merkezlerinin Durumları.....	69
6.2.1	Kudüs.....	69
6.2.2	Aleksandreia ve Antiokheia.....	70
6.2.2	Roma.....	71
6.3	Konstantinapolis ve Önemi	72
YEDİNCİ BÖLÜM		74
ERKEN DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU VE NİKAİA KONSİLİ'NİN ETKİLERİ.....		74
7.1	İmparatorluk ve Kilise İlişkisi	74
7.2	Caesaropapizm (İmparatorluk Müdahaleleri)	77
7.3	Constantinus'un Kiliselere Verdiği Ayrıcalıklar	79
7.4	Kilise Neden İmparatora Karşı Çıkmadı	82
7.5	Nikaia Konsilinden Sonra Hristiyanlığın Doğu Roma'ya Etkisi	84
KAYNAKÇA		92
ÖZGEÇMİŞ.....		101

GÖRSELLER LİSTESİ

- Resim 1 Chi-Rho
(By Dylan Lake - Vectorisation of Simple Labarum.gif, Public Domain)
- Resim 2 Constantinus'a Taç Takan Bir Melek
([ttp://www.constantinethegreatcoins.com/asstVLLP](http://www.constantinethegreatcoins.com/asstVLLP))
- Resim 3 Labarum – Sikke
(<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=2923254>)
- Resim 4 İlk Yüzyılda Kiliseler
(<https://www.katapi.org.uk/images/Maps/Churches-1st-cent-50pc.jpg>)
- Resim 5 Aziz Nikolaos'un Arius'u Tokatlama Sahnesi, Nikaia Konsil Freski, Sümela Manastırı, Trabzon
(<https://pravoslavie.ru/66856.html>)

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör, Edisyon
et al	et alii (ve diğerleri)
Har.	Harita
krş	Karşılaştırınız
İÖ	İsa'dan Önce
İS	İsa'dan Sonra
no.	Numara
vd.	ve devamı
vol.	Volume
yak.	Yaklaşık
YY.	yüz yıl
Elç. İş.	Elçilerin İşleri

ÖZET

Nikaia Konsili ülkemiz toprakları içinde gerçekleşmiş üç büyük olguyu; Doğu Roma, Hristiyanlık ve Akdeniz Bölgesi'ni etkilemiş büyük bir olay olarak tarihte yerini almaktadır. Bu bağlamda öncelikle bu çalışmada Erken Doğu Roma ve Nikaia Konsili arasındaki ilişkiye kısa bir bakış attıktan sonra bu dönemin imparatoru Constantinus'un İmparator oluşuna kadar olan zaman incelenmeye çalışılmıştır. Constantinus'un Roma'nın iç savaşı sırasındaki zaferini bir görüme bağlaması konusu ele alındıktan sonra Constantinus'un Hristiyanlığının samimi mi yoksa bir siyasi güç için mi kullandığı sorularına farklı bakış açılarıyla cevaplar aramaya çalışılır. Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'ndaki varlığı yayılışı ve etkisi açıklanıp Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığa tepkisi açısından yapılan baskılara ve bunların sonuçları incelenir. Akdeniz Bölgesindeki kiliselerin varlığı ve iki Akdeniz kilisesi olan Aleksandreia ve Antiokheia kiliselerindeki teolojik tartışmalar ve tartışmaların sonucu olan Nikaia Konsilin'de kilisenin ve imparatorluğun birbirlerini etkilediği görülmektedir. Daha sonra İmparator'un Hristiyan Kilise üzerindeki söz konusu yetki mirasının Doğu Roma İmparatorlarını da nasıl etkilediği hususuna kısaca değinilip Kilisenin bu dönemde nasıl güçlendiği konusuna odaklanılır. Bu çalışmada Nikaia Konsili'nin olayları kapsamında İmparator ve Kilise ilişkisi incelenmeye ve bu iki olgunun birbirlerini nasıl etkilediğine ilişkin veriler tartışılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Erken Doğu Roma döneminin önemli olaylarından biri olan Nikaia Konsili'nin İmparator'a kilise üzerinde yetki verip vermediği ve ayrıca bu yetkinin tüm Akdeniz Bölgesini nasıl etkilediği soruları bu çalışmanın ana konusunu oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nikaia, Konsil, Doğu Roma İmparatorluğu, Constantinus, Akdeniz Bölgesi Kiliseleri

ABSTRACT

The Council of Nicaea takes its place as a major historical event that affected three major phenomena occurring within the territory of our country: Eastern Rome, Christianity, and the Mediterranean Region. This study, after looking briefly at the relationship between Early Eastern Rome and the Council of Nicaea, examines the period until Constantine becomes emperor. Following a discussion of Constantine's attributing his victory during the civil war of Rome to a vision, various perspectives are examined on whether Constantine's Christianity was sincere or motivated by the pursuit of political power. The existence, spread and influence of Christianity in the Roman Empire are explained, and the persecutions caused by the Roman Empire's reaction to Christianity and the results of this opposition are examined. It is seen that the church and the empire affected each other in the Council of Nicaea, which was the result of the existence of the churches in the Mediterranean Region and the theological discussions and debates between the two Mediterranean churches of Alexandria and Antioch. The study briefly touches first upon how the emperor's legacy of authority over the Christian Church also affected the Eastern Roman Emperors, and then focuses on how the Church became stronger in this period. This study attempts an examination of the relationship between the Emperor and the Church in the context of the events of the Council of Nicaea and considers the data on how these two entities affected each other. In this context, the main subject of this study is the two-fold question of whether the Council of Nicaea, one of the important events of the Early Eastern Roman period, gave the emperor authority over the church and how this authority affected the entire Mediterranean Region.

Keywords: Nikaia, Council, Eastern Roman Empire, Constantine, Churches of the Mediterranean Region

GİRİŞ

Constantinus'un imparator olmasıyla başlayan birtakım köklü değişikliklerin Roma İmparatorluğu mirasını ve gelecekteki Doğu Roma İmparatorluğunu temellendiren hususlar barındırdığını görmek önemlidir. Bu bağlamda burada ele alınan çalışmanın merkezinde söz konusu hususlardan tek tanrılı dine geçiş sürecinde ve de Nikaia Konsili çerçevesinde yaşanan siyasi, dini ve kültürel olaylar yer bulmaktadır. Çalışma dönemsel olarak Doğu Roma İmparatorluğu'nun erken dönemlerini kapsamaktadır. Bu dönemde İmparatorluk artık ikiye ayrılmış ve modern literatürde yaygın olarak yer bulduğu şekliyle Doğu Roma İmparatorluğu, doğuda Küçük Asya, Yunanistan ve çevresi, Suriye-Filistin, Mısır gibi antik dönemden beri dini, siyasi ve kültürel merkez olmuş Doğu Akdeniz Bölgesine hükmetmek için talip olan siyasi bir güç olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu'nu oluşturan unsurların Hristiyanlık ve Hellen kültürü olduğu düşünülürse söz konusu çalışmada her ikisini de ortak bir noktada buluşturan bir olayın, Nikaia Konsili'nin mercek altına alınmasıyla aynı zamanda Kilise – Devlet ilişkisi de ortaya konmaya çalışılmıştır. Çünkü Doğu Roma'nın yönetim karakterinin kuruluşundan yıkılışına dek İmparatorların Roma'dan farklı olarak Tanrısal bir konumda değil Tanrı'nın sözcüsü ve temsilcisi olarak tahtta oturduklarını görmek mümkündür. Bu yüzden o günlerde Akdeniz Bölgesi'nin önemli kentlerinden gelen piskoposların Bithynia'nın söz konusu küçük şehrinde toplanmaları gelecekte yaşanacak Doğu Roma İmparatorluk tarihi içinde bir dönüm noktası olarak ön plana çıkmaktadır.

Tüm dünyaya yayılmış bir imparatorluğun ve yüzlerce yıldır büyük düşmanı olan bir inancın yollarının kesiştiği ve her iki taraf için de tarihi bir dönüm noktası olarak görülen Nikaia Konsili araştırılmaya değer bir olaydır. Zira bu dönemi ele alan çalışmalarda sıklıkla karşılaşıldığı üzere sadece teolojik bir sorunun ortaya çıkmasıyla ihtiyaç duyulan bir meclis olarak görülmesi eksik olacaktır. Bunun yanı sıra söz konusu konsile kadarki süreç içerisinde siyasi, tarihi, kültürel ve dini yönden görülmesi, bilinmesi ve araştırılması gereken birçok olay mevcuttur. Bunlar arasında İmparator'un Hristiyan olması hikayesinde ön plana çıkan Milvius köprüsündeki olayın olup olmadığı tartışılrsa da zaferin X ve R harfleriyle kazanmış bir Labarum eşliğinde kazanılmış olduğu gerçektir. Milvius köprüsündeki görünüm sonradan Eusebius tarafından kaydedilse de savaşın sonucu Hristiyan Tanrısına atfedilmiştir. Böyle bir başlangıç kilise ile imparatorluğun arasındaki soğuk rüzgarları büyük ihtimalle ortadan kaldırmak için sağlam bir adım olmuştur.

Nikaia Konsili'nin Hristiyanlık tarihinde ilk defa bu kadar büyük bir Ekümenik Konsil olması, Roma İmparatorluğu açısından binlerce yıllık kadim Jüpiter'den apayrı bir tek Tanrılı

dini kabul edilmesi yönünde büyük bir adım, yaşadığımız toplum açısından da konsille ilgili birçok söylentinin varlığı bakımından hepimizi ilgilendiren tarihi bir olaydır. Roma İmparatorluğu yönetimi ve pagan bir dinin altındayken Constantinus'un Hristiyan olup İmparatorluğun ikiye bölünmesiyle tarihin yönü değişmiştir. Bu değişimin dönüm noktalarından biri Bithynia bölgesinde yer alan Nikaia şehrinde yapılan konsildir. Bu konsilin hem Hristiyanlık hem de bu toprakları bin yıldan daha fazla yönetmiş bir imparatorluk olan Doğu Roma İmparatorluğu için önemi büyüktür.

Diğer taraftan Akdeniz Bölgesi tarih boyunca Hellen, Pers, Makedon ve Roma'nın içinde olduğu hem Batı hem Doğu'nun siyasi ve kültürel etkilerini çok yakından yaşamış bir coğrafya olarak araştırmaya değer bir konudur. Constantinus'un Byzantion'u Konstantinopolis adıyla başkent olarak düzenlemesinin ardından Doğu Roma İmparatorluğu'nun başlangıcından söz etmek mümkün olsa da bu aşamaya gelene kadarki olaylar da bu dönemi ve Doğu Roma İmparatorluğu'nu anlamak için titizlikle gözden geçirilmelidir. Bu kadar büyük bir coğrafyanın unsurlarını bir İmparator olarak elinde tutmak, yönetmek ve kendisine itaat etmelerini sağlamanın oldukça zor olduğu tahmin edilebilir. Bu sebeple söz konusu çalışmada, Erken Doğu Roma'nın dini, kültürel ve siyasi bakımdan kadim şehirlerine karşı siyasi gücünü nasıl elinde tutabildiği hususu ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Hristiyanlığın ortaya çıkışı, Roma İmparatorluğu'na yayılışı ve bu gücün bir parçası haline gelmesi süreci oldukça önemlidir. Çünkü Hristiyanlık birçok Roma İmparatoru tarafından sürekli baskı altına alınmış ve hatta yok edilmeye uğraşmıştır. Fakat her ne kadar Constantinus'un ilk Hristiyan İmparator olarak ortaya çıkışına değin istenmeyen bir dini grup olarak Roma'nın nefretiyle karşı karşıya kalmışsa da yine de başta tüm Akdeniz şehirlerinde olmak üzere Roma İmparatorluğu'nun her şehrinde varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Bu kapsamda Constantinus'un Hristiyanlığı da sorgulanması gereken bir sorun olarak karşımızdadır. Hristiyanlığının samimiyeti iki soruyla sorgulanmaktadır. Constantinus'un gerçekten beden almış olduğu söylenen, Hristiyanların iddia ettiği gibi Tanrı'nın oğlu olan İsa'nın çarmıhta öldüğüne, gömüldüğüne ve dirildiğine tüm yüreğiyle inanıp kendini Hristiyan bir mürit olarak Tanrı'ya adayıp adamadığı birinci soruyu teşkil ederken; ikinci ise, Hristiyanlığı yenilmez bir güç olarak görüp Akdeniz ve çevresinde yayılmasını, hem de içinde bulunduğu Tanrısal hiyerarşiyi kendi imparatorluğunun düzeni ve birliği için kullanıp kullanmadığıdır.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun özellikle Doğu Akdeniz'deki varlığını güçlendirmek için güttüğü politikayı anlamak açısından, Akdeniz Bölgesindeki kiliselerin piskoposluklarının birer valilik gibi yönetilmesi ve zenginleşmesinin nedenlerini sorgulamak gereklidir. Bunu

yaparken kiliselerin zenginliği ve piskoposların yetkilerindeki artışın Erken Doğu Roma'nın gelecekteki güçlü büyük Doğu Roma İmparatorluğu'nun kilise ile olan ilişkisine de bir ipucu teşkil etmektedir.

Nikaia Konsili tüm bu İmparatorluk ve Kilise ilişkisi içinde tarihi bir dönüm noktası olarak durmaktadır. Nikaia Konsili öncesi Akdeniz'in büyük ve önemli şehirlerinde yaşanan kargaşanın Constantinus'un hayal ettiği birliği tehdit etmesi ve bu sebeple bir İmparatorluk müdahalesinin gelişmesi süreci de ele alınacak konular arasındadır. Bu bağlamda Nikaia Konsili öncesi, bulunduğu zaman ve sonrasındaki olayların, İmparatorluk ve Kilise arasında yavaş yavaş oluşan monarşinin gelişmesindeki etkilerinin neler olduğu hususu özellikle Constantinus sonrası bazı Doğu Roma imparatorlarının yönetim ve kararlarına bakılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kilisenin İmparatorlukla ilişkisinin bir imparatorluk müdahalesi olup olmadığı; Erken Doğu Roma'nın elinde bulundurduğu dini gücü kendi tebaasını yönetmek için kendi çıkarları uğruna kullanıp kullanmadığı hususları da ele alınan konular arasında yer bulmaktadır. Bu bağlamda Nikaia Konsili her iki konuya da oldukça gerçekçi bir örnek olarak ele alınıp bu yönden de incelenmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan Kilisenin tüm bu müdahaleye olan tepkisi de değerlendirilmiştir. En az üç yüz yıldır her imparatorun zulüm gören Hristiyanların, Milvius Köprüsünde mucizevi bir şekilde Hristiyan olan İmparatora karşı ne hissettikleri ve tüm bu müdahalelerde nasıl bir yol izledikleri hususlarına da bir cevap aranmaya çalışılmıştır.

Böylelikle Nikaia Konsili, Erken Doğu Roma İmparatorluk sürecinde Constantinus'un Akdeniz Bölgesi'ni dini gücü kullanarak yönetip yönlendirmek, İmparatorluğu birleştiren bir değer olarak yüceltip yükseltmek için kullanıp kullanmadığı gibi sorulara cevap bulmak için tarihi bir olay olarak incelenmesi gereken bir örnektir.

Söz konusu çalışma kapsamında, Kilise'nin oluşumu, gelişmesi ve özellikle uğradığı zulmü anlamak amacıyla başvurulmuş ilk antik kaynak Eusebius'un "*Kilise Tarihi*" adlı eseri olmuştur. Kiliseye yapılan baskılar ve İmparatorların Hristiyanlara yaptıklarını da içeren, bir bakıma kötülüklerin sonunu Tanrı'nın adaletine bağlayan Lactantius'un "*Zalimlerin Ölümleri Üzerine*" adlı eseri de bu konudaki baş kaynaklardan birini teşkil etmiştir. Özellikle Diocletianus'un zulmünün başlama nedeni ve Constantinus'un Milvius Köprüsü olayının kayıtları için başvurulacak önemli bir eserdir. Kilise Tarihi konusunda Sozomen'in "*Historia Ecclesiastica*" ve Sokrates'in yine aynı adlı eseri "*Historia Ecclesiastica*" eserleri Constantinus'un Hristiyan olması ve Nikaia Konsili'nin kayıtları için başvurulmuş eserlerdir.

Constantinus'un hayatına odaklanılan bölümlerden Eusebius'un bir diğer eseri "*Vita Constantini*"dir. Bu eser Constantinus'un özellikle Hristiyan oluşunun dönüm noktası olan

Milvius Köprüsü olayının ilk nakledildiği eser olarak da önemlidir. Constantinus'u Tanrı'nın gönderdiği bir İmparator olarak gören Eusebius eserini Constantinus'un yaptıklarını ilahi bir teşvik ve güçle yaptığına dair izler taşımaktadır. Nikaia Konsili'nin baş kahramanı diyebileceğimiz Arius hakkındaki bilgileri Ephemianus'un "*Panarion*" eserinde bulmak mümkündür.

Çalışmayı yaparken özellikle Doğu Roma ve Hristiyanlık Tarihi konusunda Türkiye'de en önemli araştırmacılarından Turhan Kaçar'ın "*Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*" adlı eserinde Nikaia Konsili'nin özellikle teolojik bakımından tartışmalarının kaynağını bulmak mümkündür. Ayrıca Doğu Roma İmparatorluğunun kilise- İmparator ilişkisini irdeleyen konu olan *Caesapapism* hakkında yazdığı bölüm çalışmadaki Erken Doğu Roma'nın Akdeniz Bölgesindeki hakimiyetinin Hristiyanlık üzerinden kurma çabasına ilişkin bakış açısında oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Constantinus'un İmparatorluğu öncesi, İmparator olma dönemi ve özellikle Doğu Roma İmparatorluğu'nun erken döneminin dini, politik ve ticari durumunu da içeren bir kaynak olarak Stephan Mitchell'in "*Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*" eseri kullanılmıştır. Ayrıca Doğu Roma İmparatorluğu konusunda en önemli araştırmacılarından biri olan Greg Ostrogorsky'nin "*Bizans Devleti Tarihi*" eseri Doğu Roma'nın yönetim biçimi ve Constantinus'un rolü konusunu anlama açısından çalışmaya büyük katkı sağlamıştır.

Nikaia Konsili ve hem öncesinde hem sonrasında ilgili olduğu konsiller hakkındaki bilgileri; sorunları, oluşumu, tartışmaları ve kararları ayrıntılı bir biçimde inceleyerek bu konudaki en önemli kaynak olarak Charles Joseph Hefele'nin "*A History of Christian Councils*" eseri kullanılmıştır. Ayrıca Nikaia Konsili'ndeki teolojik sorunları anlayabilmek için Roger E. Olsen'in "*Hristiyan İlahiyatının Hikayesi*" kitabından yararlanılmıştır.

Çalışmada ayrıca Nikaia Konsili'nde tartışılan teolojik konuların anlaşılması, Paulus'un Hristiyanlığı yaymak için yaptığı yolculuklar ve İmparatorluk ile kilise arasındaki ilişkiye dair tartışmaların kilisenin bakışını incelemek amacıyla alıntılanan Kutsal Kitap ayetleri *Kutsal Kitap Türkçe Yeni Çeviri'den*¹ alınarak kullanılmıştır.

¹ Eski Antlaşma ©The Bible Society in Turkey, 2001; Yeni Antlaşma ©The Translation Trust, 1987, 1994,2001. Tüm yayın hakları Kitabı Mukaddes Şirketi ile Yeni Yaşam Yayınları'na aittir ve izin ile kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU VE NİKAİA KONSİLİ

Roma İmparatorluğu üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda Doğu Roma İmparatorluğu'na dönüşerek Hristiyan bir devlet olarak varlığını sürdürür. Artık Hellen kültürü altındadır, Hristiyanlık resmi bir din devletidir ve İmparator da bu devletin ruhani başkanı haline gelmiştir. Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlaşması Büyük Roma İmparatorluğu'nun geç dönemi ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun erken dönemine denk gelir. Bu dönemin İmparatoru Constantinus, Hristiyanlığın kabulü ve gelişmesinde önemli bir isim olarak yer almaktadır. Nikaia Konsili böyle bir ortamda Hristiyanlığı kabul etmiş bir İmparatorun özellikle Akdeniz Bölgesi kiliselerinin üstündeki gücünün bir dönüm noktası olarak ele alınmalıdır.

1.1 Erken Doğu Roma Dönemi'ne Genel Bakış

Erken Doğu Roma İmparatorluğu'nu anlamak için öncelikle Hellen Uygarlığı ve Roma'nın Akdeniz Bölgesi'ndeki gelişimine genel bir bakış atmakta fayda vardır. Çünkü Hellenler bu topraklarda Klasik Çağ'dan beri var olan büyük bir toplumsal organizasyon olarak bugün bile birçok ülkeye ilham veren demokratik yapısıyla ön plana çıkmış bir uygarlıktı. Hellenlerin birliği dile ve dine dayanıyordu. Ayrıca Büyük İskender'in benimseyip tüm dünyaya yaymaya çalıştığı ve de başardığı bir kültür olarak da Akdeniz Bölgesi'nde etkisini sürdürmeye devam etmekteydi. Roma ise bu Helenistik dünya üzerinde egemen olmuş büyük bir imparatorluk olarak topraklarını genişletiyordu. İÖ IV. ve III. yüzyıllardan itibaren girdiği savaşlarla Akdeniz başta olmak üzere tüm Hellen dünyasını ele geçirmeyi başarmıştı. Roma İmparatorluğu'nun yönetim politikasının içinde İmparatorların tanrısal bir gücünün olduğu görülür (Mitchell, 2020, s. 1-18). Her iki uygarlık da esasen bugün dindar diyebileceğimiz bir anlayışın üzerine kurulmuştu. Bu bağlamda Erken Doğu Roma ya da Geç Roma İmparatorluğu'na bu verilerle bakmak yerinde olacaktır.

Büyük Roma İmparatorluğu'nun doğusunda varlık gösteren ve zamanla bir Hristiyan devletine evirilen Doğu Roma İmparatorluğu'nun ana unsurlarını Hellen kültürü, Roma devlet sistemi ve Hristiyanlığın oluşturduğunu görüyoruz. Doğu Roma İmparatorluğu'nda Geç Roma Devri ve Erken Doğu Roma tarihi içerisinde birbirinin içine geçmiş bazı dönüm noktalarının etkisini görmek mümkündür. Bu dönüm noktalarından biri de Nikaia Konsili'dir ve bu konsil ileride göreceğimiz gibi İmparatorluğun giderek Doğu Roma İmparatorluğu halini almasında büyük etkisi olmuştur (Baştav, 2021, s. 41).

Ostrogorsky, Doğu Roma devletinin Hellen kültürü ve Hristiyan inancının ana kaynaklarından biri olduğunu ve bu unsurlardan biri çıkarılırsa Doğu Roma'nın varlığının düşünülemez olduğunu belirtir (Ostrogorsky, 1981, s. 25). Böylece Doğu Roma araştırmacılarının vardığı sonucu, Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezini doğuya kaydırmasıyla Hellen kültürünün büyük etkisinde kaldığı, aynı zamanda da Constantinus'un Hristiyan bir İmparator olarak tüm dengeleri değiştirerek İmparatorluğu bu iki unsur üzerinde yükselttiği şeklinde özetleyebiliriz.

Yine Ostrogorsky'nin belirttiğine göre Doğu Roma tarihi, Roma tarihinin yeni bir dönemi ve Doğu Roma devleti de eski Büyük Roma İmparatorluğu'nun bir devamıdır. Roma imparatorlarının düşüncesinde her zaman Roma devlet geleneğinin etkisi görülmüş, onların siyasi görüş ve kararlarında hâkim olmuştur. Her ne kadar Doğu Roma kendini Romalı görse de zaman içinde bu Romalılıktan uzaklaşıp kültür ve dil bakımından Hellenleşmeye doğru hızla ilerlemiştir (Ostrogorsky, 1981, s. 26).

Ancak Nikaia Konsili ve Erken Doğu Roma'nın Akdeniz Bölgesi üzerindeki etkisini incelerken unutmamamız gereken bir şey, İmparatorluğun, Constantinus'un döneminde hala tam olarak Roma İmparatorluğu unsurları etkisinde olmasıdır. Dönüm noktalarının ardı ardına geldiği bu çağ Doğu Roma İmparatorluğuna götüren olayların geliştiği ama hala daha her şeyin başlangıcı olan bir dönemdir. Roma İmparatorluğu bir önceki İmparator olan Diocletianus'un yüzyıllardır süren yönetim biçimini değiştirip birçok alanda yaptığı reformlarına alışma sürecindedir. Sürekli tüm kentlere yayılan kendi atalarının dininden farklı bir topluluğun varlığına ve bu topluluğun yönetimle olan savaşlarına tanık olmuştur.

Doğu Roma İmparatorluğu'nu Hristiyanlık'tan ayrı görmek neredeyse imkansızdır. Doğu Roma sanatı, mimarisi ve manastır sistemindeki Hristiyanlık etkisi, yüzyıllar boyunca açıkça görünür bir şekilde Hristiyan Devlet anlayışını da yansıtmaktadır. İmparatorluk törenleri açısından da Doğu Roma kamusal alanda Hristiyanlığın etkisi görülebilir. Constantinus'un dönemine olan etkisini burada yadsıyamayacağımız şekilde Eusebius² Hristiyan İmparator

² Kaisareialı Eusebius; (260-340) Kilise babası, Kaisareia piskoposu ve Kilise tarihçilerinin en önemlilerinden biridir. Filistin'de doğdu. Kaisareia'da, 310'da kilisede uygulanan zulüm sırasında ölen önemli bilgin Pamphilus'un yanında çalıştı. Eusebius önce Tire'ye, sonra Mısır'a kaçtı ve burada bir süre hapis yattı. Kaisareia'ya geri döndüğünde, 315 civarında piskopos oldu. Nikaia Konsili'nde (325) Nikaia İnancını kabul etti ve Arianizmi kınayan Tire Konsili'ne (335) katıldı. Büyük İmparator Constantinus'un arkadaşı olarak tanındı. Vita Constantini (Constantinus'un Hayatı), Preparatio Evangelica (İncil için Hazırlık), Demonstratio Evangelica (İncil'in Gösterimi); Hieracles'e Karşı, Chronicle (İbrahim'den Eusebius'un kendi dönemini kapsayan, Yunancadan St. Jerome tarafından çevrilmiş); Teofani, Enkarnasyon Üzerine ve Paskalya üzerine bir inceleme olan De Solemnitate Paschali eserlerini kaleme aldı. Ama en ünlü eseri Historia Ecclesiastica'dır (Kilise Tarihi). Başlangıcından 324'e kadar kilisenin olaylarını kapsayan tarihi yazarken Eusebius'un bu inancı Roma İmparatorluğu'nun tek inancı olarak gördüğünün mükemmel bir kanıtıydı. Hristiyanlığın başlangıcından dördüncü yüzyıla kadar kilisenin tarihi için en önemli kaynak olmaya devam eder (Bunson, 2002, s. 202-203).

kavramını yerleştirmeyi başarmıştı. Eusebius'un düşüncesine göre imparatorluk cennetin bir parçası ve İmparator da Tanrı tarafından atanmış bir kişiydi (Cameron, 2019, s. 117).

Erken Doğu Roma döneminde kilise ve devlet her ikisinin çıkarlarına uygun bir şekilde birbirleriyle bağlandığında bu kiliseyi ister istemez İmparatorun yönetimi altına sokuyordu. Bu durum Constantinus ile başlayarak tüm Doğu Roma devletine sirayet etmiş normal bir durum olarak kalmıştır. İmparator Roma İmparatorluğu'ndaki imparatorluk geleneğinin devamı olarak ordu komutanı, en yüksek hâkim, kanun koyucu olarak devletin başında olmasına ek olarak artık Erken Doğu Roma döneminden başlayarak, Tanrı'nın seçtiği kişidir. Böyle birisi sadece artık egemen ve bir efendi değil Hristiyan bir devlet sembolüdür (Ostrogorsky, 1981, s. 28).

Erken Doğu Roma İmparatorluğu döneminde ilk yedi konsil Kilise ile Devlet arasındaki ilişkiyi oldukça şekillendirmiştir. Bu konsiller o dönemde henüz tescillenmemiş beş büyük piskoposluk merkezini resmileştirmiş ve her birinin birer patriklik haline gelmesinde etkin olmuşlardır. Aynı zamanda Kilisenin bu hiyerarşik organizasyonunu görünür hale getirip Doğu Roma Devleti içinde artık büyük etki sahibi haline getirilmesinde de rol sahibi olmuşlardır. Bu konsiller Kilisenin doktrini hususunda da tam bir temele oturtma konusunda büyük öneme sahiptir. Üçlülük ve İsa Mesih'in doğası konularında kilise tarihinin bir daha tartışmaya gerek duymayacak şekilde tamamlamışlardır (Ware, 2019, s. 32).

Geç Roma İmparatorluğu ile Erken Doğu Roma dönemini birbirinin içine geçmiş dönemler olarak ele almak, Roma'nın Doğu Roma'nın siyasi gücüne etkisini anlamakta bize yardımcı olacaktır. Kendilerini Romalı olarak görseler de tarihçiler başkent Konstantinopolis'in Byzantion şehrinin üstüne kurulmasından dolayı bu İmparatorluğu Bizans adlandırmasıyla tanımlarlar.³ Araplar ve Türklerin ise bazı kaynaklarda Doğu Roma İmparatorluğu'nu Rum ve burada yaşayan halklar için Rumlar dediği kaydedilir (Cameron, 2019, s. 6,11). Doğu Romalılar etnik olarak bir halk değildi, yüzyıllar boyunca Anadolu'nun karışmış halkıydı. Ortak değerlerini Hellen ve Hristiyanlık olarak gördüklerini söylemek yanlış olmaz.

³ Modern gelenekle, " Bizans İmparatorluğu" ifadesi, bir zamanlar Akdeniz dünyasına egemen olan siyasi bir devletin adı olarak geçer. Konstantinopolis bugünkü adıyla İstanbul olarak adlandırılan şehir, İmparatorluğun başkentiydi. "Bizans İmparatorluğu", İS IV. yüzyılda Konstantinopolis'in çok daha eski bir Hellen kolonisi olan Bysantion'un bulunduğu yerde kurulmuştu. Roma İmparatoru I. Constantinus buraya Yeni Roma veya Konstantinopolis adını verdi. Konstantin, başkentine kendi adından esinlenerek bir isim verdi. "Bizanslılar", "Franklar"ın kovulmasından sonra 1261'de Konstantinopolis'te "Bizans İmparatorluğu"nu yeniden kurdular. 1453'te Osmanlı Türkleri Konstantinopolis'i işgal etti. "Bizans İmparatorluğu" ortadan kalktı. "Bizans İmparatorluğu" tabiri, on sekizinci yüzyıl entelektüel yaşamının etkili bir figürü olan Montesquieu gibi Fransız bilim adamları tarafından icat edildi. Esasen bu isim 1648'de Byzantine du Louvre (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae) ve 1680'de Du Cange'ın Historia Byzantina eserleri yayımlanınca popüler hale getirildi. Montesquieu Konstantinopolis'teki İmparatorluğa "Yunan" veya "Roma" gibi soylu isimlerle atıfta bulunmayı başaramadığı için, eski "Byzantion" adından "Bizans" kelimesini kullandı. "Bizans" kelimesi İmparatorluğu ve onun varsayılan özelliklerini ifade ediyordu. "Bizans İmparatorluğu"nda yaşayanlar "Bizans" kelimesini hiçbir zaman bilmediler ve kullanmadılar. Kendilerinin Romalı olduklarını biliyorlardı. Bir Romalı için, nerede yaşarsa yaşasın, kendisinin Roma vatandaşı olduğu anlamına geliyordu. (Fox, 1996)

Tarihçiler tarafından Doğu Roma'nın kuruluş tarihinin genellikle Konstantinopolis'in başkent yapılmasıyla başladığı düşünülür. Erken Doğu Roma'dan Doğu Roma İmparatorluğu'na geçmek neredeyse bir üç yüz yıl alacaktır. Bu dönem büyük değişimler çağıdır. Özellikle Hristiyanlık reddedilemez bir biçimde tüm coğrafyayı etkisi altına almıştır. Her kentte her yerde kiliseler kuruluyor gün geçtikçe daha çok kişi bu yeni dine inanıp müridi oluyordu. Diocletianus'un başlattığı reformları halefi Constantinus sürdürürken devlet idaresini de değiştirdi. İmparator kutsal bir şahıs olarak yeniden şekillendi. Constantinus'un Hristiyanlığı kabulünden sonra İmparatorun görevini Baştav şöyle tanımlıyor;

“Teorik olarak İmparator hala halkın seçimiyle işbaşına gelen ve kanunlara bağlı bir hükümdar idiyse de, gerçekte ilahi hukuk iddiasında bulunan bürokratik bir kuruluşun başıdır ve bu durum şüphesiz Roma devrinden Doğu Roma devrine geçilmiş olmasının bir delilidir” (Baştav, 2021, s. 43).

Doğu Roma İmparatorluğu'nun bütününe baktığımızda tarihinin büyük bir bölümünü koşullar ne olursa olsun çeşitli halkların var olduğu tebaasının nasıl yönetileceği ve devlete olan bağlılıklarının nasıl güçlendirileceği ile ilgilendiklerini söylemek mümkündür. Doğu Roma baştan beri kozmopolit bir toplumdur ve birçok halk birçok dil konuşuyordu. Merkezi bir devlet olarak sadece resmî kurumlar değil kilise de bu merkezi yönetiminin bir parçası gibi hareket ediyordu. Doğu Roma kültürünün baştan beri söylediğimiz iki unsurun -Hellen ve Hristiyanlık- etkisinde olduğunu inkâr etmek mümkün değildir (Cameron, 2019, s. 15-17). Bu nedenle sadece İmparatorluğun siyasi hareketlerine değil dini olaylara da odaklanmak Erken Doğu Roma'yı anlamak için uygun olacaktır.

1.2 Nikaia Konsili'nin Erken Doğu Roma İmparatorluğu'na Etkileri

Nikaia Konsili'nin ve Hristiyanlığın tanrısal İmparator düşüncesi altında Doğu Roma İmparatorluğu'nun yönetim şeklinde nasıl bir rolü olduğunu düşündüğümüzde Constantinus'un İmparator olmasından başlayarak süregelen birtakım olayları göz önünde bulundurmak gereklidir. Constantinus'un Milvius Köprüsü'nde başlayan Hristiyanlığa dönüşümü sadece basit bir Hristiyan mürit olmakla kalmamıştır. Rakibiyle yaptığı savaşta kazandığı mucizevi zafer onu bir anlamda Tanrı'nın kendi tarafında olduğu düşüncesine yöneltmiş, Hristiyanlığı bir devlet dini haline getirmesini sağlamıştır. Milano Fermanı'ndan sonra bahsedilen özgürlükle Hristiyanlar daha rahat tapınırken teolojik tartışmalar da büyüyordu. Akdeniz Bölgesi'nin önemli kiliseleri Constantinus'un hayal ettiği gibi bir birlik içindeki İmparatorluğun tam tersi bir resim çiziyordu. Bir süre önce Donatusçuların tartışmalarına müdahil olmuştu. Nikaia

Konsili, İmparator olarak böyle büyük bir dini toplantıya katılarak hem fikir belirtip hem de fikirlerini kabul ettireceği büyük bir mecraydı. Nikaia Konsili'ndeki bu İmparatorluk müdahalesi daha sonrasında bir Hristiyan devlet haline gelecek olan Doğu Roma için büyük bir dönüm noktasıydı.

Doğu Roma İmparatorluğu Hristiyan bir toplumdu ve kilise imparatorluğu her bakımdan etkilemişti. Bu durum Constantinus döneminde böyle değildi ve Hristiyanlık oldukça karışık bir durumdaydı. Bazı teolojik tartışmalar hep gündemdeydi ve İmparatorluk tarafından da sevilmiyorlardı. Yine de kilise kendi içinde hiyerarşisini düzene sokmuştu. Her piskopos kendi bölgesinde belli bir yetki ve etkiyle cemaatini yönetiyordu. Piskoposlar her yönetimden bağımsız bir şekilde hareket ediyorlardı. Constantinus'un, Nikaia Konsili'nden sonra piskoposlara verdiği yetkilerle bu kilise yönetiminin etkisini her piskoposun bölgesini hakimiyet altına almak için kullandığını görüyoruz. (Gregory, 2010, s. 25)

Constantinus zamanında İncil'in nüshaları vardı ve kiliselerce okunuyordu. Üçlülük yani Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak tek öz üç kişilik anlayışı benimsemişti. Hristiyanların bir yaşam standartları vardı ve tapınma ritüelleri artık iyice oturmuştu. Hristiyan yazarlar inanç savunması ve teolojik konularda birçok yazılar yazmışlardı. (Gregory, 2010, s. 25) Ancak Hristiyanlığın iki büyük Akdeniz kilisesi Aleksandreia ve Antiokheia'da başlayan tartışma tüm kiliseyi etkiliyordu.

Nikaia Konsili'ni sadece Hristiyanlığın teolojik tartışmalarıyla sınırlandırmak tarihi bir gerçeği göz ardı etmek olur. Nikaia Konsili, Kilise Tarihi ve Hristiyan Teolojisi Tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Daha sonra yapılan altı konsil Nikaia Konsili'nde tartışılanların bir anlamda devamı olmuş hem de bu konsil diğer konsillere örnek teşkil etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

CONSTANTİNUS'UN İMPARATORLUĞU VE HRİSTİYANLIĞI MESELESİ

Constantinus'un Hristiyan olması her zaman büyük bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların önemi Erken Doğu Roma dönemindeki imparatorluğun Hristiyan bir imparatorluk olmasındaki etkisidir. Constantinus önceki İmparator Diocletianus'un başlattığı monarşiyi devam ettirmiş ancak Roma İmparatorluğu içinde hızla yayılan ve yüzyıllardır zulme maruz kalmış olan Hristiyan tebaasına aynı davranmamıştır. Constantinus'un bu tutumu 1452'ye kadar sürecek olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun kilise devlet ilişkisini şekillendirecek ve sonraki bölümlerde üzerinde durulan Nikaia Konsili'de bu şekillendirmenin doruk noktası olacaktır.

2.1 Constantinus Öncesi Roma İmparatorluğu

Roma İmparatorluğu Constantinus'tan bir yüz yıl öncesine kadar neredeyse yıkılmanın eşiğine gelmişti. İmparatorluk Krizi denilen İS 235 ve İS 284 yılları arasında yaşanan iç ayaklanmalar, istilalar ve ekonomik zorluklar dolayısıyla Roma İmparatorluğu oldukça kötü bir durumdaydı.⁴ Üçüncü yüzyıla kadar Roma İmparatorluğu düşmanlarını uzak tutmakta oldukça başarılıydı. Her biri altı bin askerden oluşan otuz lejyon İmparatorluk sınırlarına bir savunma duvarı olarak konumlandırılmıştı. Bu sayede Roma İmparatorluğu coğrafi olarak Hispania,

⁴ Severus hanedanının son temsilcisi Alexander Severus'un Germenlerle yaptığı savaşta ılımlı bir tavır göstermesi sonucu kendi askerleri tarafından öldürülmesinden sonra İmparatorluk büyük bir kargaşa dönemine girmiştir. İmparatorların hüküm süreleri altı aydan iki yıla kadar değişiyordu. Diocletianus'a kadar en az on sekiz imparator gelip geçmişti. Roma İmparatorluğunun ordusunu beslemek için yeterli parası yoktu, vergiler de bunu destekleyemiyordu. Ordunun bu zayıf hali düşmanlar için oldukça elverişli bir ortam hazırlıyordu. Maximinus Thrax'ın (İS 235-235) tahta geçmesiyle başlayan bu asker imparatorlar döneminde imparatorlar daha çok orduya bağlı seçiliyordu. Birçok imparator ordu tarafından öldürülmüştü. Ordu içindeki rakip komutanların iktidar mücadelesi de oldukça etkili oluyordu. Maximinus'u Germenlerle başarılı bir şekilde savaştığında senatoda Severus taraftarları Gordianus'u Caesar ilan ettiler. Askerleri tarafından öldürülen Maximinus'un ardından III. Gordianus imparator olarak tahta çıkar. O bir savaşta ölünce yerine Arap Philippus geçti. Bu dönem Gotlarla yapılan savaşların oldukça yoğun olduğu bir dönemdi. Philippus Arab İS 249'da savaşta ve yerine geçen Decius ise yine Gotlarla savaşırken İS 251'de öldü. Sasanilerle savaşta yenilen Valerianus ise esir düşer ve aşağılanır. Valerianus'un oğlu Gallienus (İS 258-263) kişilik olarak sakin ve Hristiyanlara karşı en ılımlı imparatorlardan biri olarak bilinse de dönemi en çalkantılı dönemlerden biri olarak kaydedilir. Gotlar Ephesos'a kadar geldiler, Germen kabileleri ayaklandılar ve bu dönemde Atina, Roma'nın elinden çıktı. Sürekli isyan eden komutanlarla yapılan iç savaşın sonunda Gallienus bir suikast sonucu öldürüldü. Yerine geçen Postumus (260-268) Germen saldırılarına karşı en başarılı İmparator olarak tahtta kaldı. Yine o da askerleri tarafından öldürüldü. Daha sonra İmparatorlar II.Cladius (İS 268-270), Aurelianus (İS 270-275), Tacitus (İS 275-276), Probus (İS 276-282), Carus (İS 282-283), Carinus (İS 283-285), Numarianus (İS 283-284) bu dönem iç ve dış karışıklıklarla devam etmiştir. Krizin ekonomik olarak etkisi büyük olmuştur. Sikkenin değeri düşmüş, enflasyon hızla yükselmişti. Ordu gereksinimlerini karşılanamıyordu. Sınırlarda özellikle kuzey kısmında yaşayanlar için durum daha da zor olmuştur. Halk mülteci olarak yaşıyor, savunma duvarları dışında bina ya da başka bir yapı çok ender yapılıyordu. Söz konusu dönem hakkında ayrıntılı olarak bk. (Freeman, 2003, s. 537-551), (Faulkner, 2017, s. 270-286), (Akşit, 1985, s. 375-483)

Gallia, Dalmaçya, Makedonya, Asya, Bithynia, Kilikya, Suriye, Afrika ve Numidya topraklarıyla Akdeniz Havzasını da içeren, neredeyse 3 bin mil genişliğinde ve yaklaşık 2 bin mil derinliğinde bir alana yayılmıştı. Ancak III. yüzyılın başlarında gevşeyen yönetim ve sınırlı askeri kaynaklar sebebiyle daha fazla saldırı ve işgale maruz kalır duruma gelmişti (Odahl, 2004, s. 17).

Bu kriz döneminde yönetimde ortalama iki sene kalan generaller tarafından yönetilen İmparatorluk, yaklaşık altmış yıl boyunca tarihinde görülmemiş bir karışıklığın içindeydi. İmparatorluğu 284 yılında devralan Diocletianus bu kaos dönemine son vermeyi başarmıştır. Diocletianus'un bir oğlu olmadı belki de bunun için kendisine yardımcıları bulup imparatorluğu beraber yönetmeye karar verdi.

Constantinus'un iktidarını ele alırken kendinden önceki İmparator Diocletianus'un değiştirdiği bazı şeyleri görmezden gelmek mümkün değildir. Roma İmparatorluğu Augustus'un "Princeps"⁵ unvanından sıyrılmış Diocletianus'da "dominatus"⁶ unvanına geçmiştir. Dominatus hükümdarlığında İmparator birinci vatandaş değil bütün yetkileri kendisinde toplayan bir kişi olarak imparatorluğu yönetir. Diocletianus'tan sonraki hükümdarlar bundan sonra Dominatus olarak hüküm sürmüşlerdir. Diocletianus kendisinden önceki imparatorlar sadece selamlanırdı ancak Diocletianus kendisine tapınılmasını da istemiştir (Eutr. *Br.H.Rom.* 9, 26).

Diocletianus'un Constantinus'un hükümdarlığına etkisi aynı zamanda coğrafi olarak da büyüktü. Çünkü kendisi de daha çok doğu ile ilgilenmiş ve imparatorluğu daha çok Nikomedeia'dan yönetmişti. Öyle ki bu şehir Aleksandreia, Antiokheia hatta Roma kadar gelişip büyümüştür (Norwich, 2013, s. 32). Constantinus da daha sonra Konstantinopolis'i başkent yapmadan önce yönetimi bu şehirden yürütecekti.

Diocletianus, imparator olduğu İS 284 yılından iki sene sonra Tetrarşi yönetimini başlatacak adımı atmış ve eski bir asker olan Maximianus'u önce *Caesar* sonrasında da *Augustus* olarak atamıştır. Diocletianus Nikomedeia'da, Maximianus ise Medioanum'da (Milano) hüküm sürmeye başlar. Diocletianus'un bu kadar büyük bir imparatorluğu tek başına

⁵ Princeps, Cumhuriyet döneminde "Birinci Devlet Adamı" anlamına gelen resmi olmayan ama önemli bir unvandı. Özel liderleri veya şahsiyetleri onurlandırmak için kullanılırdı. Büyük Pompey, devlet için kazandığı zaferler ve Roma'daki konumu nedeniyle princeps olarak adlandırıldı. Büyük şahsiyetlerin tümü, Cumhuriyet çerçevesinde Princeps ismine sahip olduklarından, Augustus'un bu ismi kendisi seçmesi doğal ve akılcıydı. Bu bağlamda, princepsler, devleti sağlam ama saygılı bir elle yönlendiren yeni Cumhuriyetin "ilk devlet adamı" konumunu almasına izin verdi. Princeps, İmparator veya Tribunicia Potestas gibi gerçek bir siyasi güç taşımasa da imparatorlar için hala bir prestij ve statü nişanıydı. (Bunson, 2002, s. 452)

⁶ Diocletianus ve Constantinus arasındaki gidişat, Octavianus ve Augustus'a geçiş dönemine benziyordu. Augustus dönemi için Princeps terimi kullanırken Diocletianus için de "Dominatus" terimi kullanılmıştır. Latince olarak "efendi" sözcüğünden türemiştir (Faulkner, 2017, s. 287)

yönetemeyeceği ve bundan önceki kriz döneminde mutlak tiranlığın da ölümle sonuçlandığını gördüğünden bu kararı aldığı düşünülür (Bauer, 2020, s. 797).

İS 293'te Diocletianus imparatorluğun geleceği için iki Augustus'un yanına iki Caesar atamayı uygun görmüştür. Bu sebeple Maximianus'un yanına Constantius'u, kendi yanına da Galerius'u atar. Bu Caesarler daha sonra Augustusluğa yükseldiklerinde taht kavgaları yerine düzenli bir soylu yönetimi olacaktı (Faulkner, 2017, s. 488). Bununla birlikte Roma İmparatorluğunun resmi olarak ikiye bölünmesinin adımı da atılmış olur.

İS 303 yılında Diocletianus tahttan feragat etme kararı alır. Neredeyse yirmi yıldır tahttaydı ve artık yaşlanmıştı. Kendisinin ayrılmasıyla Maximianus'un da ayrılması gerekiyordu. Uzun görüşmelerden sonra Jüpiter Kapitoium'un sunağı önünde iki sene sonra onun da ayrılacağına dair söz alır. İS 305 yılında Nikomedeia 'da askeri bir törenle tahttan çekildi. Constantius batıda, Galerius ise doğuda Augustus olarak tahta geçtiler. Bu atamaların kendi içinde evlilik ilişkisiyle bir paydaşlığı da bulunmaktaydı. Galerius Diocletianus'un kızıyla, Constantius da Maximianus'un kızıyla evlenmişti. Eutropius daha sonra ikisinin de karılarından boşanmak zorunda kaldıklarını yazar (Eutr. *Br.H.Rom.* 9, 22).

Diocletianus'un İmparatorluğa etkisi çok büyüktü. Constantinus'un devraldığı hükümdarlık eski Roma değil Diocletianus'un reformlarıyla şekillenmiş bir yönetimdi. Constantinus'un bu temeller üzerine kendi imparatorluğunu yükselttiği söylenebilir. Her ne kadar Constantinus'a kadar Tetrarşi düzeni yıkılacak olsa da birçok reformu gerçekleştirmişti; İmparatorluk resmi olmasa da ikiye bölünmüştü, eyaletler bölünmüş idareleri de değişmişti. Asker sayısının arttırılmasıyla orduda yeni bir vergi sistemi getirerek ekonomide de önemli değişiklikler yapmıştı⁷.

⁷Diocletianus Roma İmparatorluğu'nda büyük değişiklikler yapmış bir İmparator olarak tarihe geçmiştir. Özellikle Tetrarşi yönetiminde ısrarcı olması ondan önceki imparatorların yapmadığı bir şeydi. Her ne kadar Diocletianus'un tetrarşisi o kadar işlemese de sonrasında gelen imparatorlar için bir örnek teşkil etmiştir. Bu kendine has yönetim biçimini yürürlüğe koymuş kendisiyle birlikte Augustus olan Maximianus Milano'yu merkez alırken kendisi Nikomedeia'yı tercih etmiştir. Ayrıca taht kavgalarına son vermek için her Augustus'un kendisinden sonra gelecek olan kişiyi henüz yaşarken belirleyip ve onunla yönetmesini şart koşturmuştur.

Büyük eyaletleri küçülterek sayılarını -57 vilayeti 96 ya da daha fazlasına çıkararak- fazlalaştırmıştır. Eyaletleri gruplandırarak yönetimini de aynı şekilde değiştirmiş ve yönetimlerini atlı sınıftan Vacariuslara bırakmıştır. Bu reformun sonucu karışık bir bürokratik sistem ve daha fazla hükümet yetkilisi demektir.

Diocletianus orduda da reformlar yapmıştı; Ordunun sayısını arttırmış, lejyonların sayısı fazlalaştırılmıştı.

Bütün bu reformlar daha fazla para gerektiriyordu. Karışıklık döneminde bozulan ekonomi yüksek enflasyon reform yapmayı kaçınılmaz kılmişti. Diocletianus iki vergi sistemi getirdi; biri *capita* denilen kişi başı vergiydi ki herkesin vermesi zorunlu bir çeşit yaşam vergisiydi. Diğeriyse *iugatio* adı verilen vergilendirilen toprak birimi vergisiydi ki bu da zengin ve fakirin arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin alınan bir vergiydi. Fiyatların artmasını önlemek için de Narh Karamamesi (*edictum de pretiis*) yayınlamıştır. Paranın değerinde de değişikliğe gidilmişti. Standartı 60 olan altın ve yine standartı 96 olan gümüş İmparatorun başında çelenkle tasvir edilen "Genius Popli Romani" yazan bakır gümüş sikkeler bastırıldı.

Nüfus sayımları, vergi tahsilatı ve emeğin kontrolünü kolaylaştırmak adına köylülerin kendi memleketlerine dönmeleri emredildi. Böylece *coloni*, yasayla toprağa bağlı tebaa olarak kalacaklardı.

Başta bulunduğu dönem içinde Hristiyanlıkla her zaman bir çatışma içinde olduğu görülür. Her zaman Jüpiter'i⁸ en yüksek Tanrı olarak kabul etmiş, dini konularda Roma İmparatoru olarak koruyucu sorumluluğunu yerine getirmiştir (Akşit, 1985, s. 519).

Diocletianus ve Maximianus'un tahttan feragat etmeleriyle ikinci Tetrarşi yönetiminden söz etmek mümkündür. Constantius Batı'da, Galerius ise doğuda Augustus olarak göreve başladılar. Kendilerine de iki Caesar seçtiler; II. Severus Constantius'un, Maximianus ise Galerius'un asları olarak görev yapacak ve böylece imparatorluk Diocletianus'un getirdiği sisteme göre yönetilebilecekti. Ancak İS 306'da Constantius'un ölmesi büyük bir iç savaşın başlangıcı olacaktı.

2.2 Constantinus'un İmparator Olması

Constantinus Naissus'ta doğdu. Doğum tarihi konusunda tartışmalar vardır; İS 272, 273 ya da 285. Zosimos'a (*Hist. Nova* 2. 9) ve *Origo Constantini Imperatoris*⁹ (2. 2) gibi antik kaynaklara göre Constantinus'un annesinin oldukça düşük bir statüsü vardı¹⁰. Constantius onunla boşanıp Maximianus'un üvey kızı Theodora ile evlenmişti. İleride İmparatorluk çatışmasında annelerin soyları konusu tekrar gündeme gelecekti. Constantius'un giderek yükselmesi Constantinus'un Latin edebiyatında, Hellence'de ve felsefe gibi dallarda iyi bir eğitim almasını sağladı. Savaş alanlarında kendisini göstermesi ilerideki Tetrarşi yönetiminin olası bir Augustus'u olma ihtimalini arttırmış olabilir. Constantinus, Diocletianus ve Galerius'un bulunduğu saraya getirilerek bir bakıma rehine gibi burada yaşamış ve yetiştirilmişti. Diocletianus'un tahttan feragatinden sonra neredeyse bir rehine gibi burada

İmparatorluk içindeki herkesin Romalı olması düşüncesini hâkim kılmak istediği için Roma'nın içindeki birçok unsurdan belli başlı temeller üzerinde birleşilmeyi uygun görmüştü. Latince resmi dil olarak edilmesinde ısrarlı olmuştu (Jones, 1965, s. 17-28), (Faulkner, 2017, s. 292-295), (Akşit, 1985, s. 511-519).

⁸ Roma İmparatorluğunda, İmparatorlar baş tanrı olarak Jüpiter'in koruyuculuğu olan Optimus Maximus'u altında olduklarını belirtip onunla ilişki kurmak istemişlerdi. Kimi Jüpiter'i düşünde görmüş, kimi sıfatlarını kendi üstüne almıştı. Taşralarda ve ele geçirilen yerlerde Romalıların ilk işi Roma'daki Capitolium tepesindeki üçlü tapınağın bir tıpkısını kurmak ve böylece imparatorluk tanrısı olarak Jüpiter'e tüm halkın tapınmasını sağlamaktı. (Erhat, 1972, s. 208)

⁹ *Origo Constantini Imperatoris*; yazarı belli olmayan bir fragmandır. Constantinus'un kısa biyografisini içermektedir. El yazması XI.YY'daki kopyası şu an Berlin Staatsbibliothek'te bulunmaktadır. (Kaçar, 2005, s. 135-155)

¹⁰ Constantinus'un annesi Helena'nın mütevazı bir konumda doğduğu bilinse de yine de kendisi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Önemli sosyal statüsü daha sonrasında İmparator Constantinus için bir sorun teşkil etmiştir. Helena'nın statüsü hakkında bir şey söylemeye cesaret eden ilk kişi, dördüncü yüzyılın ortalarında aktif olan pagan yazar Eutropius'tur (Eutrp. *Baverium* 10, 2) Burada Eutropius Constantius'un evliliğini "*ex obscuriore matrimonii*" yani karanlık- şaibeli olarak tarif eder. I Theodosius için yaptığı cenaze konuşmasında Ambrosius, ondan stabularia olarak bahsederek Helena'nın Roma İmparatorluğunun alt sosyal tabakalarından geldiğini ima eder. Tam anlamıyla tercüme edildiğinde, bir *stabularia* ahırlardan gelen veya ahırlarda çalışan bir kadındır. Ahırlar genellikle hanlarla ilişkilendirildiği için, *stabularia* kelimesi aynı zamanda bir handa kadın hancı veya hizmetçi anlamına da gelebilirdi (Drijvers, 1992, s. 15-16), (Barnes, 2014, s. 30-32)

tutulmuştu. Bu kısmen oğlunun askeri eğitimini başlatmak, kısmen de doğudaki Tetraklara olan sadakatinin bir güvencesi olarak tasarlanmıştı (Lenski, 2007, s. 59-60).

Bu rehinelik dönemini sona erdiren olay Constantius'un hastalığıydı. Babası oğlunu yanına çağırdığı bir dizi mektuplar gönderir. Ancak Galerius'un bunu reddetmesi ve Maximianus'un bahaneleriyle alıkonmasına rağmen Constantinus oradan kaçır ve babasının yanına gider (Lact. *mort. Pers.* 24, 6-7). Bu sırada Britanya'da Pictlerin istilasına karşı Constantinus sefere çıkar ve büyük bir zafer kazanır. Constantius bu seferden hemen sonra İS 306'de York'ta ölür. Britanya'daki Roma ordusu müttefikleri Germania kralı Crocus'un desteğiyle Constantinus'u Augustus ilan eder. Galerius bu kararı onaylamayarak Constantinus'u Caesar olarak atadığını bildirir. Constantinus bu görevi ilk başta kabul etse de daha sonra eski Augustus Maximianus'un kızı Fausta ile evlenince kayınpederi onun Augustusluk unvanını kabul eder¹¹.

Constantinus, Britanya ve Gallia'da, Maximianus'un oğlu Maxentius İspanya ve Afrika'da, Galerius'un desteğini alan Severus da İtalya'da etkilerini göstermeye başlarlar. Maximianus birkaç sene önce bıraktığı tahtta yeniden hak iddia ederek oğlu Maxentius'u Caesar'i yapar. Galerius, Constantinus'a verilen Augustusluk unvanını reddederek Maxentius'u imparator ilan eder.

¹¹ Yeni Caesar'in ilanından kısa bir süre sonra, Constantinus Nikomedeia'dan ayrıldı ve babasına katılmak için batıya gitti. Muhtemelen yanında annesi Helena ve küçük oğlu Crispus'u da aldı. Kendisini sürekli öldürmeyi planlayan Galerius'tan sarayını terk ettiğinde, takibi imkânsız kılmak için imparatorluk karakolunun her malikanesindeki tüm atları dizginlemişti ve babasına ancak ölüm döşeğindeyken ulaşmıştı. Eusebius, hikayeyi Constantinus'u hayatı için korku içinde Firavun'un sarayından kaçan Musa ile karşılaştırarak geliştirir (Eus. VC 1.20-21). Lactantius, muhtemelen 311 veya 312'de Constantinus'un sarayında kendisine söylenenleri kendi tarzıyla aktarır. (Lactantius, *mort. Pers.* 24.3-8). Constantinus 305'te aslında babasının ölümünden bir sene kadar önce Britanya'ya ulaşmıştı. Constantinus bu sefer sırasında babasına eşlik etti ve ardından onunla muhtemelen kışlık yeri olan York'a döndü.

Constantius öldüğünde Caesar Severus otomatik olarak Augustusluğa terfi edecekti. 306 yılının baharında Constantius'un hastalığı onu York'ta kalmaya zorladı. Bununla birlikte, ölmeden önce, iki Augustus'un kıdemlisi olarak bir atama yapma hakkını kullandı. Constantius, Severus'un beklediği daha yüksek imparatorluk rütbesine otomatik olarak terfi etmesine izin vermeyerek, oğlunu Augustus olarak atamıştı. Constantius ölür ölmez. Constantinus Augustus olarak askerler tarafından selamlandı. Britanya, Galya ve İspanya'nın yeni hükümdarı, Galerius'a hem babası tarafından atandığını hem de babasının ordusu tarafından Augustus olarak selamlandığını bildirdiği bir mektup gönderdi. Galerius, on beş ay önce imparatorluk statüsünden dışladığı rütbeli bir kişiyi kendisiyle eşit olarak tanımaya karşı çıkıyordu. Tereddütleri ne olursa olsun, Constantinus'un Augustusluk unvanını ve siyasi gerçekliği kabul etmekten başka seçeneği yoktu. Galerius, 306 yılının ağustos ayında Constantinus'a bir teklifle geldi; ona Caesarlik unvanını sunduğunda Constantinus bunu akıllıca bir karar vererek kabul etti. Çünkü bu atama onu İmparatorluk tetraşisi içinde tam ve tartışmasız bir şekilde bir üye yapıyordu. Maximianus ve Maxentius, Galerius'un Severus'un intikamını alma konusunda bir hamle beklediklerinden Constantinus ile bir ittifak yaptılar. Roma'yı güçlendirdikten ve şehri bir kuşatmaya dayanmaya hazır hale getirdikten sonra, Maximianus, Galya'ya gitti. Eylül 307'de kızı Fausta'yı Constantinus ile evlendirdi ve onu Arles veya Trier'de yapılan ikili bir törenle Augustus rütbesine yükseltti. Constantinus'un ilk karısı, Diocletianus'la (yakından ilişkili olan Minervina'ydı. Constantin'in Maxentius ile ittifakı, Maxentius'un kız kardeşiyle evliliği ve Maximianus tarafından Augustus olarak atanması Galerius'u 307 sonbaharında imparatorluk birliğinden kovmasına neden oldu. Bundan sonra bir yıldan fazla bir süre boyunca Galerius Constantinus'u resmi olarak bir imparator olarak görmedi (Stephenson, 2016, s. 125-135), (Barnes, 2014, s. 63-72), (Lenski, 2007, s. 64-90).

Maxentius, Roma ve Güney İtalya'da İS 306 yılında İmparator ilan edilir. 311 yılında Galerius öldüğünde iktidarı paylaşan üç kişi kalır; bundan üç yıl önce Augustuluğa getirilen Trakya ve Tuna'yı hakimiyeti altında tutan Licinius, Maximianus ve Constantinus. Maximianus bir süre sonra tahtı alamadığı için intihar eder. Maxentius bunu fırsat bilerek Roma'nın yönetimini ele geçirir.

Constantinus ve Maximianus arasında süregelen gerginliğin sonucu olarak Constantinus, Roma'ya doğru ilerlemeye başlar. Eusebius (*Vit. Const.* 1. 2) bu durumu şöyle açıklar; “imparatorluk kentinin bir tiranın esareti altında ezildiğini fark ettiğinde, önce onlara bir fırsat verdi. ... imparatorluk kentinin böyle bir durumda kalmasına izin verirse hayatının yaşamaya değmeyeceğini ilan etti ve tiranlığı devirmek için hazırlıklara başladı.”

Licinius ile ittifak içinde olan Constantinus, ilerlemeye devam eder. Roma'ya yapılan sefer Torino'nun düşüşünden sonra bunu Milano, Brescia ve Verona zaferleriyle sürerken sonunda iki ordu Tiber Nehri ile Kızıl Kayalar adı verilen tepeler arasında karşı karşıya geldiler. Savaş sürerken Milvius Köprüsü'nde büyük bir çatışma yaşandı. Maxentius ordusuyla birlikte yenilgiye uğradı sonunda kendisiyle birlikte askerlerinin büyük bir kısmı ya kılıçtan geçirildi ya da nehirde boğuldu (Faulkner, 2017, s. 296). Constantinus artık batıda da mutlak hâkim, imparatordu.

Constantinus Maxentius'un kesik başıyla şehre girdiğinde tüm halk sevinç içinde onu karşıladı. Roma'da bu zaferin nişanesi olarak sağ elinde bir haç tutan Constantinus'un heykeli dikildi. Bu heykelin üzerinde “Instinctu divinitatis mentis magnitudine” (Tanrısallığı harekete geçiren güç) yazılıydı (Akşit, 1985, s. 539).

Constantinus Milvius Zaferinden sonra Roma Senatosu tarafından Augustus unvanıyla onaylanmıştır. Galerius'un yerine Augustus olan Maximinus Daia'yı yenen Licinius'la İS 313'te imparatorluğu birlikte yönetmeye başladılar. Licinius, Maximinus'un tüm destekçileriyle birlikte Diocletianus ve Galerius'un ailelerini de katlederek büyük bir kıyım gerçekleştirir.

Licinius, Constantinus'un kız kardeşi Constantina ile olan evliliğine rağmen bir süre sonra ortağı olan İmparator'a bir suikast girişimine kalkışır¹². Aralarında bir savaş başlar. Savaş

¹² “Güneş Günü” olan 25 Aralık'ı 323 yılından itibaren bugünü İsa'nın “dies natalis'i ilan eden Constantinus, tüm Hristiyanları bugün de arınma tören “Güneş'in Günü” etkinliklerine katılmaktan muaf tutan bir genelge yayımladı. Licinius ve Constantinus arasında yeniden bir savaş başladı. İS 324 yılında Byzantion, Kalkhedon ve Helespontos etrafında gerçekleşen bir savaşta Licinius, Constantinus'a yenilir. Licinius çeşitli çarpışmalar esnasında ölmemiş, ya da kaçmamıştı. 18 Eylül 324'te Constantinus savaşı kazanmıştı. Karşı koyacak çok az adamı olan Licinius hayatının bağışlanması için üvey kız kardeşi Constantia'yı gönderdi ve isteği kabul edilince erguvan pelerini teslim etmek için bizzat gelmişti. Constantinus, Licinius'u sıradan bir vatandaş olarak Salonic'a ya yolladı ve orada 325 baharında öldürttü. (Stephenson, 2016, s. 194-197)

Constantinus'un zaferiyle sonuçlandı. Licinius İS 325'te ölüme mahkûm edildi. Chrisopolis zaferinden sonra Constantinus tek başına hükümdar oldu.

2.3 Milvius Köprüsü Olayı

Milvius Köprüsü'ndeki zafer Constantinus ve Hristiyanlık için bir devir niteliği taşımaktadır. Maxentius'a karşı bu zaferi Hristiyanların Tanrısının isteği ve gücüyle kazandığı yorumu kilise ve imparatorluğu yepyeni bir döneme ve iş birliğine yöneltir. Bu iş birliği Roma İmparatorluğu ve Orta Çağ boyunca süregelen kilise devlet ilişkisinin de hem başlangıcı hem de şekillendiricisi olmuştur (Todd, 2004, s. 141).

Maxentius'un kehanetlere önem verdiği Sibylla¹³ kitaplarının kehanetlerine önem verdiği ve tanrılara kurban sunduğu antik kaynaklarda belirtilir (Zosim. *Hist. Nova* 2.16).

"Constantinus, onunla ilerliyor. Ordu, şehrin önündeki geniş ve dolayısıyla süvari için uygun bir alanda kamp kurdu. Bu arada Maxentius kendini surlara kapatmış, tanrılara kurban kesmiş ve ayrıca savaş olayıyla ilgili olarak Sibylla kahinlerine danışmıştır. Romalılara herhangi bir zarar vermeyi tasarlayanın sefil bir ölümle öleceğine dair bir kehanette bulunarak, bunu kendisine uyguladı, çünkü Roma'ya karşı gelenlere direndi ve onu almak istedi"

Lactantius¹⁴ (*mort. pers* 44, 9) da bu kehanetleri Maxentius'un kendi zaferine yorumladığını yazar;

"Maxentius kendi yıldönümü için oyunlar düzenlediği sırada birdenbire halk Constantinus'un yenilmez olduğunu haykırıyordu. Bu sesle paniğe kapılıp koşarak uzaklaştı ve senatörlerden bazılarını çağırdıktan sonra Sibylla kitaplarının incelenmesini emretti, bu kitaplardan Roma'nın düşmanlarının o gün yok

¹³ Sybilla Kehanetleri: Apollon'un kehanetlerini bildirmekle görevli bir rahibenin adı olabilir. Bu rahibelerden en ünlüsü ve dönemi etkisine alan Erythralili (Lydia) Sybilla'dır. Tarquinius Superbus'un hükümdarlık döneminde Roma'ya gelmiş ve dokuz kehanet derlemesini de beraberinde getirmiştir. Özellikle Augustus Dönemi'ne kadar Sybilla Kitapları Roma dini üzerine oldukça etkili oldu. Bir felaket, mucize ya da olağan dışı bir olay olduğunda bu kitaplara başvuruluyor ve dini talimatlar ondan alınıyordu. Hatta bu kitapların korunması ve başvurulması için özel magistratuslar görevlendirilmişti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk (Grimal, 1997, s. 732)

¹⁴ Lactantius; Hristiyan inanç savunucularından biridir. İmparator Diocletianus'un hizmetine girmiş ve Nikomedeia'da bir retorik öğretmeni olarak görev almıştır. Ancak 300'de Lactantius Hristiyanlığa karşı politikasıyla ve zamanın zulüm yasaları uyarınca görevden alınır. Daha sonra İmparator Constantinus'un oğlu Crispus'un öğretmeni olarak atandığı bilinen Lactantius, inancı yaymak için bir dizi kitap yazar. 304 ve 311 yılları arasında, Latin liderlerini etkilemek amacıyla Hristiyan doktrininin birçok yönünü sunan *Divinae Institutiones*'i (İlahi kurumlar) kaleme alır; *De Mortibus Persecutorum* (Zalimlerin ölümleri üzerine) adlı eserinde, zulmedenlerin ölümünü Hristiyanlara yönelik saldırıları için ilahi cezanın kanıtı olarak görür. Diğer iki eseri ise *De Opificio Deo* (Tanrı'nın Varlığı Üzerine) ve *Ira Dei* (Tanrı'nın Gazabı) adlarını taşır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. (Bunson, 2002, s. 299).

edileceğini öğrenildi. Maxentius bu kehanetin verdiği zafer umuduyla ikna olup savaş hattına doğru ilerledi”

Constantinus, Kızıl Kayalar mevkiinde savaşın içindeyken birçok araştırmacı tarafından şüpheyile yaklaşılın mucizevi bir olay yaşadığını iddia eder. Bu olay herhangi bir pagan kaynakta ya da Eusebius’un Kilise Tarihi eserinde yer almamaktadır. Ancak Eusebius (*Vit. Const. I.28*) bu olayı Vita Constantini’de şöyle anlatır;

“... gök yüzünden ona şaşırtıcı bir işaret göründü. Bunu başka birisi anlatsa onu ciddiye almak çok zor olurdu. Ama bu muzaffer imparatorun kendisi, onu tanıma ve birlikte olma şerefine nail olduktan uzun zaman sonra, bu tarihin yazarına bizzat anlattığından ve ifadesini yeminle teyit ettiğinden, istikbalin şahitliği de hakikati gösterdiğine göre, nakledilene güven duymaktan kim tereddüt edebilir? Öğle vakti, gölgeler uzamaya başladığında, kendi gözleriyle gök yüzünden, güneşin tepesinde ışıktan bir haç görmüş, “Bununla Zafere” (*Hoc Vince*) yazıtı varmış, Bu görüntü karşısında kendisi ve tüm herkes şaşkına dönmüşler.”

Resim 1 Chi - Rho

Bu ilahi görüntünün verdiği coşkuya kapılan Constantinus’un askerlerin kalkanlarına bu işaretin kazınması emrini verdiği hususunu Lactantius (*mort. pers 44, 5*) şöyle kaydeder;

“Constantinus rüyasında kalkanların üzerine Tanrı’nın ilahi işaretini damgalaması ve bu şekilde muharebeye girişmesi konusunda uyarıldı. Kendisine emredileni yaptı ve üst noktası kıvrılmış çaprazvari X harfi ile kalkanlarının üzerine İsa’yı damgaladı. Bu işaretle donanmış ordu kılıçlara sarıldı ”.

Constantinus’un bu görüşü hakkında Eusebius ve ikinci elden danışabileceğimiz Lactantius’un yazdıklarından başka elimizde bir veri bulunmamaktadır. Dönemin tarihçilerinden hiçbirinin bu konuda yazmamış olması düşündürücüdür. Bu hikâye her ne kadar şüpheli olsa da bu savaş, Constantinus’un Hristiyanlığın gölgesi altında kazandığı ilk savaştır.

Bu görümü Constantinus'tan başkasının görmemesinden dolayı Eusebius imparatorun kendisinin özellikle yeminle bu hikâyeyi doğruladığını belirtir. Bir İmparatorun yemininde yalan olmayacağına kesin gözüyle bakıldığı bellidir. Eusebius'un anlatımına göre Constantinus kendisine yardım edecek bir tanrı arıyordu. Düşünürken geçmişte başvurduğu kehanetler aklına geldi. Eusebius (*Vit. Const. I.28*), Constantinus'un bu kehanetleri düşününce hepsinin başarısızlığını ve tiranların nasıl yok olduğuna dair kafasında bir mukayese yaptığını ve iyice düşündüğünü anlatır:

“Kendisine kim olduğunu göstermesi ve planlarında kendisine yardım etmesi için sağ elini uzatması için yalvararak ve yalvararak bu Tanrı'ya dua etmeye başladı.”

Yukarıda da bahsedildiği üzere Lactantius'un (*mort. pers 44, 5*) anlatımı Constantinus'un bunu rüyasında gördüğüne yönelikken; Eusebius' (*Vit. Const. 1. 28*) öğle güneşi altında yürürken üzerinde “bununla zafere” yazan bir haç gördüğünü aktarır. Ancak Eusebius (*Eus. VC. 1. 29*) da bir rüyadan bahseder, buna göre Constantinus uykusunda Mesih'i görmüş ve o da ona bu gördüğü işareti kalkanlara kazıtmasını emretmiş. Daha sonra İmparator bu işareti değerli taşlarla süslü bir Labarum olarak da kullanacaktır.

Bu konu her zaman tartışmaya değer bir konu olarak gündemdeki yerini korur. Bazılarına göre eğer Hristiyan yazarlar böyle bir olay anlatmamış olsalardı bile Constantinus'un bu işareti kullanmaya başlaması konusunda arkada ruhsal bir olay aranacağı düşünülür. Zira Constantinus bundan önce de Hristiyanlarla karşılaşmış ve onların düşüncelerinden etkilenmiştir. Ayrıca Constantinus bu hikâyeyi aile üyelerine de anlatmış olduğunu varisleri olan Constantina ve oğlu II. Constantius, kendilerini devirmeye çalışanlara karşı babalarının bu görüşünü bronz sikkelere basarak üstünlük sağlamaya giriştiler. Sikkede Constantinus'a taç takan bir meleğin tasviri vardır (Odahl, 2004, s. 92-93).

Resim 2 Constantinus'a Taç Takan Bir Melek

X ve R işaretini taşıyan bu işaret Constantinus'un ordularının sancağı olarak hem bu zaferde hem de ileride kullanılmıştır. Bu görünüm sadece büyük bir kitleyi aldatan bir fikir değil Constantinus'un daha sonra kilise için nasıl gayretli olduğunu da göz önünde bulundurunca tarihi bir gerçektir (Alföldi, 1969, s. 18-19).

Barnes kitabında, ilk defa Peter Weiss tarafından ortaya atılan bir görüşü ele alır; Weiss, Journal of Roma Archelogy dergisindeki “*Vision of Constantine*” (Weiss, 2003, s. 237 - 259) başlıklı makalesinde Constantinus 310'da bir güneş halesi¹⁵ gördüğünü ileri sürer. Weiss'in kendisi de bir güneş halesi gördüğünden bu iddiasını da kendi deneyiminden aldığı bilgiyle desteklediğini söyler. İS 310'da Constantinus da bir güneş halesi görmüş ve bunu güneş tanrısı Apollon'un kendisini gösterdiği şeklinde yorumlamıştır. İS 312'ye gelindiğinde de kendisine görünenin Apollon değil Hristiyanların Tanrısı olduğu sonucuna varmıştır. Weiss'in bu açıklamaları Barnes'e göre önceleri kabul görmese de Constantinus'un görünümünün yorumu konusunda oldukça ikna edicidir (Barnes, 2014, s. 74-80).

Mitchell da bu konuyu ele alır. Latince “cornae” olarak bilinen böyle haleler olduğunu ve görülmesi halinde kolayca zafer işareti olarak yorumlanabileceğini açıklar. Pagan bakış açısından güneş tanrısı olan Apollun'u da içeren bir düşüncenin ürünü olabilirdi. Mitchell kitabında dağcı Edward Whymper'in 1865'te gördüğü güneş halesinin tanıklığını alıntılar, “hareketsiz asılı kalan ışığın manevi görüntüsü, garip ve korkunç bir manzaraydı ve benim için eşsiz ve böyle bir an tarifsiz bir şekilde etkileyici” diye yazar (Mitchell, 2020, s. 377).

Her iki anlatımın da hakikat içerdiği kabul edilse bile iki görüşü uzlaştırmak zordur. Büyük bir savaş devam ederken böyle bir deneyim yaşamak tam olarak inanılması güç bir şeydir. Ne Lactantius ne de Eusebius'un anlatımı bu olayın gerçekliğini garanti edemiyor. En

¹⁵ Beyaz renkli Güneş ışığı, çeşitli ince prizmalar (ör. buz kristalleri) ve küresel yapılar (svı bulut damlacıkları ya da yağmur damlaları) içeren atmosferin içinden geçerken birçok farklı renge ayrılarak, atmosferde çeşitli ilgi çekici ışık ve renk gösterileri ortaya çıkabilmektedir. Coğrafi enleme ve mevsime göre değişmekle birlikte, üst troposferde yaklaşık eksi 50 – 55 o C dolayındaki çevre sıcaklığında oluşan cirrus bulutları, ışığın tümüyle kırılmasını sağlayan ışık prizmaları gibi işlev görebilecek olan çok küçük buz kristallerinden oluşur. Buz kristalleri altı kenarlı olduğu için, optik laboratuvarlarında Güneş'in ışık ışınlarını çeşitli renklere ayırmada kullanılan olağan ışık prizmalarına benzer. Güneş'in ışık ışınlarını çeşitli renklere ayırmada kullanılan olağan ışık prizmalarına benzer. Prizmaların doğası, prizmanın sahip olduğu açılara bağlı olarak, ışığın belirli açılarda kırılmasına neden olur.

Güneş ışığı buz kristallerinin farklı bölümleri boyunca geçebilir ve bunun sonucunda ışığın kırılması için iki olasılık ortaya çıkar. Birincisi, 60°'lik bir prizmanın Güneş ışığını 22°'lik bir açıyla kırmasıdır Bu yüzden, cirrus bulutlarının içindeki buz kristali parçacıkları, 60°'lik açıyı geçmeleri durumunda ışığı 22° bükür. Bu kristallerin içinden geçen öteki olası ışık yolu, 90° açının bulunduğu prizmanın ya da levhanın bir ucundan alınır. Bu yüzden, yeryüzündeki bir gözlemcinin çok yukarısında bulunan cirrus bulutları, ışık rasgele yönelmiş buz kristalleri arasında parladığında Güneş'in ya da Ay'ın çevresinde küçük bir hale (22° yarıçaplı hale) ya da büyük bir hale (46° yarıçaplı hale) üretebilir. 22°'lik hale, kırılma buz kristallerinin kenarları tarafından 60° açı boyunca oluşturulduğunda ortaya çıkar. (Türkeş, 2015, s. 107-115) Peter Weiss'in savı, Constantinus'un böyle bir doğa olayından dolayı nadir olarak görülen bu güneş halesini gördüğü ve savaşı yenmede kendisine bir işaret olarak gönderildiğidir. Bu olayı Milvius Köprüsünde ya da daha önceki bir dönemde görmüş olabilir. Her iki durumda da bu olayın o anda değil de seneler sonra Eusebius'a anlatıldığı ve sonra kayda geçtiği düşünülürse bu konuda kesin bir yargıya varmak sağlıklı olmayacaktır.

büyük olasılık, savaş sırasında ve sonrasında kendisine eşlik eden ve ruhsal danışmanı da olan Cordoba Piskoposu Hosius'un¹⁶ onun için bu yaşanan tecrübeyi yorumlaması ve zaferi "Hristiyan Tanrısı"na atfetmesine yönlendirmesi olarak kabul edilebilir (Pohlsander, 2004, s. 25).

Önemli bir detay da Labarum'un kullanımındır. Constantinus Milvius Köprüsünde gördüğü işaretle düşmanın üzerine yürümesi emrini aldığını söyleyerek bu işaretin Labarum'a aktarılmasını emreder. O döneme ait sikkeler (üzerinde de görülebilen Labarum, enine uzanan kısmının uçlarında değerli taşlarla süslenmiş üzerinde Constantinus ve iki oğlunun resmi bulunan ipekten bir kumaş olarak tasvir edilir (Vasiliev, 2017, s. 66).

Resim 3 Labarum Sikke

2.4 Constantinus'un Hristiyanlığı Konusu

Constantinus'un Hristiyanlığı her zaman tartışılan bir konu olmuştur. Ancak hiçbir zaman bir sonuca bağlanamamıştır. Bu hususta cevabı açıkta kalan iki soru hala tartışma konusudur; Constantinus Hristiyanlığı gerçekten samimi bir şekilde kabul edip ona göre mi imparatorluğunu yönetti, yoksa Hristiyanlığı sadece siyasi bir güç elde etme amacıyla mı kullanıyordu? Bu soruların cevaplarını ararken ileride gerçekleşecek olan Hristiyanlığın en önemli olaylarından Nikaia Konsili'ndeki rolünü de bir anlamda anlamaya çalışacağız. Çünkü

¹⁶ Hosius: Cordova piskoposu Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlaştırılmasında ve erken Arian tartışmasında önemli bir rol oynayan bir başrahip olan Hosius, 296'da bir piskopos seçildi. Maximianus tarafından yapılan zulümlerden acı çekti. 313'te, İmparator Constantinus, Arianus tartışması hakkında ondan bir rapor talep ederek bir danışman olarak ona güvendi. Alexandria'ya seyahat eden Hosius'tan aldığı bilgilerle İmparator Nikaia Konsili'ni topladı. Hosius, konsil başkanı olarak hizmet etmiştir ve teolojik "homoousios" terimini ortaya atan kişi olabileceği düşünülmüştür. Sonraki yıllar, büyüyen Arianizm hareketine ateşli bir muhalefeti idi. 343'te Sardica Konsili'ne katıldı ve 355'te Aziz Athanasius'u desteklediği için Sirmium'a sürüldü. Sürgünden II. Constantius'a yazdığı bir mektupta, İmparatoru kilise ve devlet arasında bir sınır çizmeye çağırıyordu. 357'de, bir synodda, nihayet, 100 yaşında ölüm döşegindeyken Arian yanlısı bir deklarasyon imzalamayı kabul etti (Bunson, 2002, s. 265)

böyle bir olayda Constantinus'un ele geçirdiği gücün Doğu Roma İmparatorluk tarihini de etkilediğini fark edeceğiz.

Constantinus'un siyasi çıkarları için Hristiyan olduğunu savunan ve birçok araştırmacıyı da bu yönde etkileyen yazarlardan biri olan J. Burckhardt'a göre Constantinus'un Hristiyanlığı kabul etmesindeki sebebi bir deha olmasıydı. İktidara olan güçlü tutkusunun yanında onun Roma İmparatorluğu'ndaki bu dini değişikliği önceden görmesi onu bu yola itmiştir. Açıkça yazdığına göre "Böyle bir şahsiyet aslında dinsizdir" (Burckhardt, 1949, s. 326). Paganizmin gücünü yitirdiğini bir önceki İmparatorun baskısı sonucu kilisenin durumundan anlamış olmalıydı. Bu fikirden eğer paganizm kazansaydı o dönemde Constantinus'un da paganizmi dini yapıp öyle ilerleyeceği sonucu çıkarılabilir.

Constantinus'un henüz İmparatorluk için adının geçmediği dönemde bile onun Nikomedeia'da Diocletianus'un sarayında kaldığı unutulmamalıdır. Buradaki güçlü Hristiyan kilisesine ve olan onca baskıya rağmen hala ayakta kaldığına kendisi de şahit olmuş olmalıdır. Bu da Hristiyanlara yapılan zulmün etkilerinin kiliseyi nasıl etkilediğini gözlemlemek için bir fırsat olmalıdır.

Pholsander kitabında Papa Sylvester'in biyografisi Vita Sylvestry'den bir alıntıyı bize aktarır; Constantinus önceleri Hristiyanlara zulmeden biri olarak tanınırken cüzzam hastalığına yakalanmış. Pagan rahipler kendisinin bebek kanında yıkanmasını ve böylece bu hastalıktan kurtulacağını salık vermişler. Başta Constantinus bunu yapacakken merhametli yüreği buna izin vermemiş. Constantinus bir gece rüyasında Petrus ve Paulus'u görmüş. Rüyada ona Papa Sylvester'a gitmesini söylemişler. Bu olaydan bir hafta sonra Constantinus Papa'nın yanına gidip vaftiz olmuş. Ancak sorun şudur ki Papa Sylvester İS 314 yılına kadar papalık makamında değildir. Ancak böyle bir uydurulmuş hikâye Papaların yer aldığı bir biyografiye girmeyi başarmıştır (Pohlsander, 2004, s. 27).

Degiser Lactantius'un İS 310 yılında Trier'deki sarayının içinde olduğunu ve Constantinus'un oğlu Crispus'un öğretmeni olarak da atandığını anlatır. Latin edebiyatı öğretmeni olarak burada görev yaparken ünlü eseri "Zalimlerin Ölümleri Üzerine"yi yazdığını belirtir. Aynı zamanda Hristiyan öğretisini içeren *Divinae Institutiones*'i (Tanrısal Öğretiler) İS 305-310 yılları arasında yazdığında bunu ilk okuyanlardan birinin Constantinus olduğunu aktarır. Digeser'e göre bu kitap Constantinus'un mektup ve konuşmalarında kaynak olarak kullandığı bir eserdi (Digeser, 2000, s. 138-143)¹⁷.

¹⁷ Bu konuda Paul Stephenson'un Elizabeth De Palma Degiser'in araştırmasından bir bölümü ele alarak Constantinus'un Hristiyanlığının sebebine yönelik değerlendirmeleri için ayrıca bkz. (Stephenson, 2016, s. 186-188)

Constantinus'un yaşadığı dönemde birçok kulte birden inanmak “synkretismus” doğal sayılıyordu. Buna göre Constantinus Hristiyanlığa daha ılımlı yaklaşp ve zamanla daha kuvvetli bir şekilde Hristiyan Tanrısına inanıyorsa da bu durum onun kesin bir şekilde Hristiyan olduğunu göstermiyordu. Sadece Constantinus değil ondan sonra gelenler de İS 379 yılına kadar Pontifex Maximus'u korumuşlardır (Ostrogorsky, 1981, s. 43-44).

İmparatorluğu boyunca Constantinus “Pontifex Maximus”¹⁸ olarak kalmış Pazar gününü “Sunday” (Güneş günü) olarak adlandırmamış aksine “dies solis” (Güneşin günü) olarak anmıştır¹⁹. “Güneş'in Günü” 25 Aralık'ı 323 yılından itibaren İsa'nın dies natalis'i ilan eden Constantinus, imparatorluk genelindeki tüm Hristiyanları bugün de arınma törenlerine katılmaktan muaf tutan bir genelge yayımlamıştır (Stephenson, 2016, s. 194).

Constantinus'un Hristiyanlığını sorgularken birkaç gerçeğe bakmakta yarar vardır; Constantinus'un ölümüne yakın bir zamanda vaftiz olduğu bir gerçektir. Bu kilise geleneklerine göre insanların geç vaftiz olması mı yoksa Constantinus'un Hristiyanlığa olan zayıf inancı mı neden olmuştur tahmin etmek güçtür. Bu konuda yine Eusebius'un (*Vit. Const* 4. 61;1-4) kayıtlarına başvurmakta yarar vardır. Ona göre Constantinus hastalanmış ve Nikomedeia'ya gelmiştir. Daha sonra oradaki Piskoposlarla birlikte vaftiz edilmiştir. Bundan bir süre sonra da ölür. Bu ölmeden önce vaftiz olma konusu Constantinus'un Hristiyanlığı konusundaki en büyük tartışmalardan biridir.

Constantinus'un vaftizinin ölüm döşeginde olması konusunu Norwich, Gibbon'dan bir alıntıyla cevaplamaya çalışır “Vaftiz ayininin tamamıyla ve kesin olarak günahattan arındırdığı farz ediliyordu ve ruh derhal asıl saflığına kavuşup, ebedi kurtuluş sözüne hak kazanıyordu.” İşte bu yüzden de vaftiz ertelenen, erkenden yapıldığında da tedbirsizlik olarak görülüyordu (Norwich, 2013, s. 67-68). O dönemde vaftiz olabilmek için belli bir eğitim sisteminden geçmek gerektiği için İmparator'un vaftizi o günün şartlarını yerine getirmiyordu. Ama onun özel durumu yani siyasi olarak ve imparator olmasından dolayı onun için bir istisna yapıldı. Ayrıca onun ölüm döşeginde olması da bu durumun hoş karşılanmasına neden olmuş olabilirdi.

¹⁸ Pontifex Maximus; Roma'nın dini kurumlarından Pontifler'in en büyük rahibiydi. Roma dininde rahipler toplumun içinde yaşayan bir mevkii idi. Pontifexler her zaman kamu hayatının içinde olabilirlerdi. Iulius Caser'in bizzat kendisi Pontifex Maximus'tu. Tanrı'nın temsilcileri olarak görülmekten çok devlet tapınıminin yerine getirilmesi için atanmış yetkililer gibi görev yapıyorlardı. Devlet dininin bütün organizasyonlarından sorumluydular. Dinin koruyucusu ve yorumlayıcısı olarak devlet dininde çok önemli bir yere sahipti. (Bailey, 2018, s. 45-46)

¹⁹ Dies Solis Eusebius, pazar gününü herkes için bir dua günü ve resmi işlerden bir dinlenme günü olarak belirlediği ve Pazar gününün tutulmasını askerleri için zorunlu kıldığı için Constantinus'u över (Eus.VC 4.18). Constantine'in dies solis'in bundan böyle üzerinde hiçbir yasal iş yapılmayacak bir dinlenme günü olacağını belirttiği iki fragman Theodosian Code ve Codex Justinianus'ta korunmaktadır (Barnes, 2014, s. 132)

Bir başka neden de son konuşmasında da belirttiği gibi İsa'nın kendisi gibi Ürdün Nehrinde vaftiz edilme isteğiydi (Doğancı, 2017, s. 493-517) ;

“Bu, Tanrı'da kurtuluşu kazanmayı susamış ve özlemişken, uzun zamandır umduğum an. Bizim de ölümsüzlük getiren mührün tadını çıkarma zamanımızdır, bir zamanlar Kurtarıcımızın da banyo yaptığı bildirilen Ürdün nehrinin nehirlerinde almayı düşündüğüm kurtuluşu sağlayan mührün tadını çıkarma zamanımızdır. bize örnek olsun. Ama bizim için neyin iyi olduğunu bilen Tanrı, bizi burada ve şimdi bu şeylere layık görüyor. O halde gecikme olmasın. Hayatın ve ölümün Rabbi burada tekrar yaşamamızı isterse, yine de kesin olarak kararlaştırıldım ki ahirette Allah'ın kulları arasındayım ve onlarla hep birlikte buluşup dualara katılıyorum. Şimdi kendime Tanrı'ya ait olan yaşam kurallarını koyacağım.” (Eus. VC. 4. 62, 1-4)

Stephenson'a göre Kilise, Constantinus'un Hristiyan olmasından aslında fazla etkilenmemişti. Ne Hristiyanlık Roma'nın resmi dini olmuş ne de Hristiyanlığın hızla yayılmasına neden olmadığını belirterek Roma'nın doğusunda dinin yayılmasına başka etkenlerin neden olduğu kanısını öne sürmüştür. Bu olaylar doğal sürecinde ilerlerken Constantinus'un hayatı bunlarla kesişmiş o da Hristiyanlık içindeki sorunları çözüp buradaki gücü kendi çıkarları için kullanmıştır (Stephenson, 2016, s. 13).

Esasında Hristiyanlığın geleceği için Constantinus'un Hristiyanlığı çok önemli bir adımdı. İster samimi ister politik olsun bir İmparator'un bir dini tamamen benimseyip böyle yaşaması tüm İmparatorluğu etkileyen ve kökten değiştiren bir etki yaratmıştır. Pers İmparatorluğunda da kiliselerin sayısı çok fazlaydı. Burada da Hristiyanlar periyodik olarak zulümlere uğruyorlardı. Her zaman küçük bir azınlık olarak kaldılar. Daha sonra da Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika toprakları Müslümanlığın egemenliğine girdiğinde de toplumsal baskı altında yaşayan küçük azınlıklar halini aldılar. Hiçbir zaman ne Perslerden ne başka bir büyük imparatorluktan biri bu küçük azınlığın inancını benimsemeye girişmedi (Jones, 1965, s. 234-257).

Stephan Mitchell, Constantinus'un Hristiyanlığını iki açıdan ele alır; Pagan gruplara ne kadar sertse sapkın Hristiyan gruplara karşı da sert olması ve onlara karşı sert bir dil kullanmasının Hristiyanlığının bir göstergesi olabileceğini yazar. Hristiyanları dinliyor, ilgileniyor hatta piskoposların gururlarını da okşuyor olduğunu göz önüne alır. Ayrıca Constantinus'un, Konstantinapolis'te İsa'nın Elçilerini temsil eden on iki sembolik tabutun bulunduğu lahitin içine “Havariyun Kilisesi”ne gömülmesinin de dikkate değer bir işaret olduğunu belirtir. Ancak Mitchell başka bir taraftan da bakarak şöyle ekler; Constantinus birçok iç savaştan çıkmış seküler bir liderdi. Kendi yönetiminin selameti için Tetrarşi yönetiminin dinsel politikalarının etkisizleşmesi için de Hristiyanları desteklemeliydi. Çünkü Hristiyanlar

ne kadar çabuk yayılırlarsa yayılınsınlar imparatorlukta sayıları artmayacağı belliydi. Bu yüzden de kendisini kilise dışındakileri gözetmesi için Tanrı tarafından atanmış bir piskopos olarak görmesi ve Hristiyanlığı desteklemesi kendi çıkarı için de önemliydi (Mitchell, 2020, s. 357-358).

Ostrogorsky'e göre Constantinus için en önemli şey siyasi hedeflere ulaşmaktı. Diocletianus ve Galerius'un Hristiyanlara uyguladıkları şiddetin hiçbir işe yaramadığı açıktı. İmparatorluğu doğuya doğru ilerletmek isterse Hristiyanlıkla arasında bir düşmanlık işine yarayacak bir tutum değildi. Yazar, özellikle 312 yılından sonra eğer Constantinus gerçekten de Milvius köprüsünde yaşadığı deneyimden dolayı Hristiyan olmuş ve bu inancı öğrenip daha fazla Hristiyan inancına göre yaşamak istemiş olsaydı bundan sonra putperest tutumlarından uzaklaşmış olması gerektiğini de savunur. Ama İmparator putperestlikten vazgeçmemiş, özellikle Güneş Kültüne²⁰ bağlı kalmıştır (Ostrogorsky, 1981, s. 43).

Constantinus'un Hristiyanlığını tartışırken başta sorulan sorulara yaklaşımımızı da düşünmeliyiz. İmparator Constantinus gerçek bir Hristiyan mıydı yoksa dini siyasi gücü için mi kullanmıştı yönündeki soruları sorgulamanın yanı sıra bulunduğu ortamı iyi analiz etmek de önemlidir. Hristiyanlığın o dönemdeki durumu bununla doğru orantılıdır. Hristiyanlık o güne kadar Roma'nın Yahudilik haricinde görmediği eski bir inanca benzemiyordu. Daha önce Hristiyanlığın oldukça güçlü ve yayılmış organize bir topluluk olduğu yönündeki görüş şimdilerde değişmeye başladı. Her ne kadar hiyerarşik bir yapı altında üç yüz yıl boyunca tüm baskı ve kovalamacalara rağmen ayakta kalan bir inanç olsa da Hristiyanlık sanıldığından daha az ve zayıf bir topluluktur. Birlikte çalıştığı kilise piskoposları da bu konuda ikiye ayrılmış görünüyorlardı; bazıları paganlarla birlikte yaşayabilirken bazıları paganları tamamen dışlama görüşündeydiler. Dolayısıyla Constantinus'un Hristiyanlığının samimiyeti diğer inançları

²⁰ Sol Invictus; Yunanlılar tarafından Helios olarak adlandırılan Roma güneş tanrısı. Romalılar için Sol, Quirinal Tepesi'nde bir tapınağa sahip olan ve her yıl 8 Ağustos'ta halkça ibadet edilen bir Sabine tanrısıydı. Yunan tanrısı Helios, Roma'ya tanıtıldığında, Sol, Apollon ile özdeşleşmesi de dahil olmak üzere, niteliklerinin çoğunu üstlendi. Apollon ile bağlantısına ve Augustus'un Apollon'a yüksek bir onur verme girişimlerine rağmen, Sol'a ibadet Roma'da veya İtalya'da yaygın değildi. Bu, Doğu kültürünün, özellikle de Mithras'ın ortaya çıkmasıyla değişti. Vespasianus ve Flavianus (İS 69-96) zamanından itibaren, Mithras ve güneş kültleri imparatorluk hükümeti tarafından resmi olarak onaylandı. Bundan böyle, Mithraizm'in yükselişi, kaçınılmaz bir şekilde Sol Invictus ya da Yenilmez Güneş fikrine bağlandı. Sol Invictus, Roma dininde artan etki ve tüm imparatorluk için evrensel bir tanrı bulma ihtiyacının iki yönlü sürecinin bir parçasıydı. Güneş, Roma dünyasındaki hemen hemen her uygar kültür tarafından kutsal kabul edilen evrendeki en harika manzara olduğundan, Sol'u imparatorluk dini ihtişamının kalbi yapmak doğaldı. Emesa'nın güneş tanrısı Roma'ya getirildiğinde, Elagabalus'un saltanatı bunun habercisi oldu. Roma İmparatorluğu'nun MS III. yüzyılın felaketlerinden kurtulmasına yardım eden asker-imparator Aurelian'ın yönetiminde nihai meyvesini buldu. Zaferlerini kutlarken, yardımına geldiği için Doğu'nun Sol Invictus'una teşekkür etti. Diocletianus'un Hristiyanlığı ortadan kaldırma girişimlerinde onayladığı bir kararnameyle, eyaletlerde güneş inancı emredildi. Constantinus bile sikkeleri üzerinde güneş motifini kullanmıştır. Bu ilk Hristiyan hükümdar, Sol Invictus fikrini, çoğu zaman "SOL INVICTI COMITI" sloganıyla, sikke türlerinin çoğunda kullandı ve bu arada Hristiyanların koruyucusu olarak hareket etti (Bunson, 2002, s. 510-511).

reddetmesiyle ölçülebileceği görüşü sağlıklı bir sonuca varmada zayıf kalmaktadır (Lenski, 2007, s. 111).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HRİSTİYANLIK VE ROMA İMPARATORLUĞU

Hristiyanlığın doğuşu ve Roma İmparatorluk tarihi birbirleriyle bağlantılı iki büyük tarihi süreç olarak görmek mümkündür. Hristiyanlık Yahudilikten ayrıldıktan sonra Roma İmparatorluğu ile her zaman sorunlu bir ilişki içinde olmuştur. Roma İmparatorları Hristiyanlığı Roma dinine karşı bir tehdit ve başkaldırı olarak görerek birçok defa Hristiyanlara pek çok alanda engellemelere uğratmış ve fiziksel şiddet uygulamışlardır. Hristiyanlık ise ilk üç yüzyıl içinde Roma İmparatorluğu'nun büyük bir alanına yayılmış, kiliselere kurmuş kendi içinde bir hiyerarşik düzene geçmişlerdi. Bu bölümde Roma İmparatorluğu ve Hristiyanlık arasındaki ilişkiyi inceleyip Milano Hoşgörü Fermanı'nın nasıl ilan edilip ne gibi sonuçları olduğuna yakından bakacağız.

3.1 Hristiyanlığın Doğuşu ve Yükselişi

İsa'nın kendisinden neredeyse 1500 yıl sonra milat olarak kabul edileceği mucizevi doğumu ve yaşamı Hristiyanlığın doğuşunu belirler. Kendisi de bir Yahudi olan İsa, Kudüs topraklarında müjde²¹ çağrısı yapmış yeni bir dinden çok tamamlama göreviyle geldiğini bildirmiştir²². Yaşadığı dönemde kendisine on iki öğrenci seçmiş sadece Kudüs ve çevresinde dolaşarak kendi öğretisini yaymaya çalışmıştır. Hristiyanlık onun döneminde değil ama öldükten sonra hızla öğrencileri ve öğretisine inananlar tarafından yayılmıştır. İsa, Yahudilerin kendisini Roma'nın o günkü valisine şikâyet etmeleri üzerine tutuklanıp çarmıha gerilir.

Asur, Babil, Pers ve en son Seleukosların hakimiyeti altında kalan Yahudiye, Pompeius'un generallerinden Scaurus'un İÖ 65 yılındaki seferi ile Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altına girmeye başlar. Roma'nın başa getirdiği I. Hiroides'le Yahudiye ilk defa Yahudi olmayan bir kral tarafından yönetiliyordur. Hiroides ölümünden önce Yahudiye'yi üç oğlu arasında paylaşmıştır. Oğullarından Akhelaus'un zalimce idaresine karşılık olarak Roma topraklarını elinden almıştır. Diğer oğlu Philippos halk tarafından en sevileniydi, üçüncü oğlu İncil'de Tilki olarak anılan Hiroides Antipas'tı.²³ İsa'nın Çarmıha gerilişi sırasında Kudüs'ün de içinde olduğu bölgeyi idare eden hükümdar oydu. Hiroides kardeşinin karısıyla yaşadığı aşk hayatı yüzünden Vaftizci Yahya tarafından kınandığından başını kesmiş, İsa'yı da öldürmek

²¹ Matta 4:23

²² Matta 5:17

²³ Luka 13:31-32

istiyordu. İsa'nın yargılanması sırasında onu kendi yargılamamış, Pontius Pilatus'a göndermiştir.²⁴ İncil'e göre Tanrı'ya ait yüceliği kendine aldığı için içi kurtlar tarafından kemirilerek ölmüştür.²⁵

Yahudiye İS 44 yılında Hirodes Agrippa öldüğünde kesin olarak Claudius tarafından eyalet haline getirildi. Yahudiye'de bu dönemde büyük ayaklanmalar ve karışıklıklar başladı. İS 66'da isyan hareketi öylesine yayıldı ki tüm Filistin bölgesine yayıldı. İS 67 yılında Nero, Titus Flavius Vespasianus'u bu isyanları bastırmak için görevlendirdi. Nero'nun ölümüyle ertelenen kuşatma oğlu Titus'a devredildi. İS 70 baharında büyük bir katliam ve çatışmalarla Kudüs ele geçirildi. Bu seferden büyük bir ganimetle geri dönüldü²⁶ (Akşit, 1985, s. 113, 145). Bunun anlamı artık Yahudiler bir daha kendi inançlarını kitaplarında yazdığı gibi yaşayamayacak Roma İmparatorluğu topraklarında sürgün olarak yaşayacaklardı.

Kudüs bu dönemde Roma'nın tamamen hakimiyeti altındayken procurator Pontius Pilatus'un²⁷ zamanında Mesih olduğunu iddia eden İsa, Musa'nın yasasını bozmak, Yahudilerin kralı olduğunu söylemek gibi suçlamalarla çarmıha gerilmiştir. O dönemde Yahudiler arasında bu gibi iddialarda bulunan peygamberlerin olduğu ve hatta öldürüldüğüne dair hikayeler anlatılır. Ancak İsa'nın ölümünün sadece o gün değil çok daha uzun vadede ve sadece Yahudileri değil, bütün insanlığı ilgilendiren bir olay olduğu gerçeği yadsınamaz (Günaltay, 1987, s. 385).

İsa'nın ölümü ve İncil'e göre dirilişinden sonra İsa'nın öğrencileri İncil'in *Elçilerin İşleri* kitabında da anlatıldığı gibi Kudüs'ten Anadolu'ya oradan da Roma'ya kadar İsa'nın öğretisini yaymaya başladılar. Bu dönemde İsa'nın öğrencisi Petrus ve daha sonra Hristiyanlığı

²⁴ Luka 23:10

²⁵ Elçilerin İşleri 12: 23

²⁶ Neron 68' de ölmeden önce Vespasianus'u tahtın varisi olarak göstermiştir. Vespasianus Neron'un ölümü nedeniyle Kudüs seferine ara vermek zorunda kalmıştı. Vespasianus İmparator olduğunda bu görevi oğlu Titus'a verir. Titus İS 70 yılı baharında Kudüs'e bir sefer düzenler. Eylül ayına kadar çarpışmalar sürer. Sonunda İS 71 yılında Kudüs'ü zapt eder ve büyük bir ganimetle Roma'ya döner. 70 yılı yazında, Kudüs'ün fethedilmesinden sonra yangında tahrip olan Süleyman Tapınağı yok olmuştur. Masada Kalesi'ndeki kahramanca direnişi selamlar; bu direniş, 73'te toplu bir intiharla son bulmuştur. Kudüs tapınağına ödenen 2 drahmilik vergi bundan sonra Jupiter'in Capitolium'daki tapınağına ödenecekti. Yahudiye bir eyalet statüsüne döndürüldü (Rou, 2006, s. 115,116) (Akşit, 1985, s. 145)

²⁷ Pilatus; Roma'nın Yahudiye eyaletinin beşinci valisidir (MS 26-36) Pilatus İsa'nın yargılanması ve çarmıha gerilmesinde rol oynamıştır (bkz. Luka 3:1). Eusebius (alıntı yeri eklenmeli!), Pilatus'un Roma birlikleriyle Kudüs'e geldiğinde şehre İmparator'un büstlerini de getirip Yahudilerin duyarlılığını eşi görülmemiş şekilde ihlal ettiğini bildirir. Philo, Roma'ya gönderilen Yahudi protesto mektuplarında Pilatus'un Kudüs'teki ikametgahındaki altın kalkanları kaldırmasını istediklerini ve İmparator'un da buna müdahale ettiğini yazar. Eusebius (alıntı yeri eklenmeli!) yine Pilatus'un Kudüs için su kemeri inşa etmek için tapınağın parasına el koyduğunu ve bunun için yapılan ayaklanmadan bahseder. Luk 13:1'de "Pilatus'un nasıl bazı Celilelileri öldürüp kanlarını kendi kestikleri kurbanların kanına kattığını anlattılar" ifadesiyle Pilatus'un İncil'deki en kanlı olayı anlatılır. Önemli bir arkeolojik kanıt olarak Pilatus'un ismi yazılı bir levha 1961'de Kaisareia Maritima'da bulunmuştur. Söz konusu levha üzerinde Pilatus'a vali unvanı verildiği doğrulanır. (Achtemeier, 1996, s. 855-856; Nichols, 2010; Arifi, 2017)

seçen Paulus ön plana çıkarlar. Petrus İncil’de dört müjde²⁸ kitaplarında adı geçtiği gibi kendi yazdığı iki mektup da İncil’in içinde yer alır. *Elçilerin İşleri*²⁹ kitabında 15. Bölümden sonra adı geçmez. Bundan sonra daha çok Paulus ön plandadır.

Hristiyanlık yayılmaya başladığında Roma İmparatorluğu tarafından çok fazla baskı ve zulümlere maruz kaldı. Ancak ilk baskılar Roma’dan değil Yahudilerden gelmiştir. İsa’nın öğrencilerinden ve kilisenin ileri gelenlerinden olan İstefanos, Yahudiler tarafından taşlanarak öldürüldükten sonra Hristiyanlar Kudüs’ten kaçmak zorunda kaldılar. Başlangıçta Yahudiye bölgesi ve Samiriye’ye gittiler. Diğer Hristiyanlar da Akdeniz’e doğru ilerlediler. Kıbrıs’a ve Antiokheia’ya giderek orada kiliseler kurdular. Antiokheia’da ilk defa İsa’yı izleyenlere Hristiyan adı verilir.³⁰

Petrus’un Roma’ya kadar gittiği ve orada öldürüldüğü kilise tarihi tarafından kabul edilir. Özellikle Roma İmparatorluğu topraklarında Hristiyanlığın yayılmasına ön ayak olan kişi Paulus’tur. Paulus Tarsuslu ve Yahudi bir ailenin oğlu, bir Roma vatandaşıydı. Ferisi’ydi, Hristiyanlığın ilk döneminde tamamen inanca karşı biri olarak İstefanos’un taşlanması olayında bulunmuş ve Hristiyanları tutuklama görevi almıştır. Demaskus’a giderken İsa’nın kendisinin ortaya çıktığını ve onu kendi öğretisini yaymaya çağırması olayı İncil’de Elçilerin İşleri kitabında yer almaktadır³¹. Bu olaydan sonra Hristiyan önderlerle görüşmüş kabul almış ve Hristiyanlığı yayma amacıyla yolculuklara çıkmıştır.

²⁸ Bugün Hristiyanların kullandığı Kutsal Kitap, Eski Ahit ve Yeni Ahit olarak iki kısımdan oluşur. Eski Antlaşma’yı Yahudiler kutsal kitapları olarak kullanırlar. Eski Antlaşma’yı Hristiyanlar da kabul eder. Yeni Antlaşma, yirmi yedi kitaptan oluşur. Yeni Antlaşma’nın bilinen genel ismi İncil’dir. Bu kitabın ilk dört bölümü İsa’nın yaşamını anlatan yazarlarının ismiyle adlandırılmıştır; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna kitaplarıdır. Bunlar genellikle müjdeliler olarak adlandırılır. Diğer kitaplar Elçilerin İşleri, mektuplar ve vahiydir. Petrus da ilk dört kitapta İsa’nın öğrencisi olarak adı geçmiş, aynı zamanda Hristiyanlara yazdığı iki mektupla İncil’in mektupları arasında yerini almıştır. (Dockery, 1992, s. 536-540)

²⁹ Elçilerin İşleri, İsa’nın ölüp İncil’e göre dirilip göğe alındıktan sonra öğrencilerinin İsa’nın mesajını nasıl duyurmaya başladıklarını anlatır. Kitabın amacı daha çok bir tarihsel kayıt oluşturmaktır. Kilisenin ilk dönem kaydı olarak İncil’in içinde önemli bir yeri vardır. İnanç savunması açısından özellikle içindeki yapılan uzun konuşmalarında içeriğiyle doğru orantılı olarak oldukça geniş bilgiler bulunmaktadır. (Dockery, 1992, s. 633-636) Kitabın yazım tarihi açısından iki olasılık bulunmaktadır; birincisi yaklaşık olarak İS 63, yani Paulus’un Roma’ya gidip ev hapsine girdikten hemen sonrası, bir diğeri de İS 70 yılından sonrasındır. İS 64’te Roma yangını, İS 67’de Petrus ve Paulus’un öldürülmesi olayları yer almadığı için bu tarihler tahmin edilir (“Elçilerin İşleri”, 2010, s. 1584-1585).

³⁰ Elçilerin İşleri 11:26; Elçilerin İşleri kitabının yazarı Luka bu bölüme kadar İsa Mesih’in öğretilerini benimseyip takip edenler için; “öğrenciler” (6:1), “kutsallar” (9:13), “kardeşler” (1:16; 9:30), “imanlılar” (10:45), “Yol’de yürüyenler” (9:2) diye söz etmiştir. Ancak şimdi Antiokheia’da onlara başka bir şekilde sesleniliyordu; “Sonra Barnaba, Saul’u aramak için Tarsus’a gitti. Onu bulunca da Antiokheia’ya getirdi. Böylece Barnaba’yla Saul bir yıl boyunca oradaki inanlılar topluluğuyla bir araya gelerek büyük bir kitleyi eğittiler. Öğrencilere ilk kez Antiokheia’da Mesihçiler (χριστιανοίς) adı verildi.” (11:26). Yeni Antlaşma’da yalnızca üç kez geçen bir terimdir (Elçilerin İşleri 11:26; 26:28; 1 Pet. 4:16). Yunanca sözcük Latince bir orijinalden türetilmiştir. Bazıları, bu adlandırılmanın ilk başta bir alay sözcüğü olduğunu iddia etti; diğerleri, bunun basitçe "Mesih'e sadık bir grup olduğunu belirtti. Kesin olmamakla birlikte, terim muhtemelen Hristiyan olmayanlar tarafından icat edilmiş olabilir (Achtemeier, 1996, s. 177), (Stott, 2017, s. 283)

³¹ Elçilerin İşleri 9.bölüm

Elçilerin İşleri kitabında üç büyük yolculuk yer almaktadır. İlk iki yolculuk Kıbrıs, Pisidia, İkonion (Konya), Listra, Myra'yı (Derbe) içine alıp Makedonya, Thessalonike (Selanik), Atina ve Korinthos'a kadar uzanmıştır. Kudüs'te tutuklanmış Roma'ya götürülmüştür. Paulus burada serbest kaldığı ama daha sonra yine Roma'da Neron'un katliamları sırasında İS 64'te öldürüldüğü kilise tarihi geleneklerince kabul edilir³² (Todd, 2004, s. 62-63).

Hristiyanlık üçüncü yüzyılda İmparatorluğun her tarafına yayılmıştı. Ancak Hristiyanlar Constantinus'a kadar oldukça zor zamanlar geçirmişti. Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu tarafından Yahudi bir tarikat olarak kabul edildiği sürece herhangi bir baskıyla karşılaşmadan inançlarını yaşayabiliyorlardı. Yahudilerle ayrıldıkları anlaşıldığı zaman İmparatorluk Hristiyanlara baskı yapmaya başladı.

3.2 Hristiyanlığın İmparatorluğa Yayılışı

Philip Schaff, *History of Christian Church* adlı eserinde Justin Martyr ikinci yüzyılın ortalarında Roma İmparatorluğundaki Hristiyanlar için "Sanat ve tarımdan habersiz, üstü kapalı atlı arabalarla dolaşıp çadırlarda yaşasalar da adları veya görgüleri ne olursa olsun ayırt edilmeden, Yunanlı, barbar veya başka bir ırktan hiçbir insan yoktur ki çarmıha gerilmiş İsa adına her şeyin Yaratıcısı ve Babasına dualar ve şükranlar sunmasın" diye yazdığını belirtir.

³² Paulus; Erken Hristiyanlığın en etkili misyoneri ve kilisenin ilk ilahiyatçısıydı. Aramice konuşan topluluk içinde "Saul" olarak bilinirdi. Paulus'un yaşamı ve düşüncesiyle ilgili birincil kaynaklar, İncil'in Mektuplarıdır. Onun hakkında biyografik malzeme sunan Elçilerin İşleridir ve. İncil'deki on üç mektup Paulus'a atfedilir Paulus, Kilikya'nın önemli bir şehri olan Tarsus'ta doğdu. Doğum tarihi belirsizdir, ancak genellikle İS 10 civarında tahmin edilir. Elçilerin İşleri 22:28'de bildirilen bir açıklamada, Paulus bir Roma vatandaşı olarak doğduğunu iddia eder (Elç.İş. 21:39). Bu, vatandaşlığı babasından (veya başka bir atadan) miras aldığı anlamına gelir. Vatandaşlık, aralarında imparatorluk mahkemesine başvurma hakkının da bulunduğu belirli ayrıcalıklar sağlıyordu (Elç.İş. 25:11, 21; 26:32; 28:19).).

Elçilerin İşleri 22:3'e göre, Paulus "Kudüs'te, Gamaliel'in ayakları dibinde büyümüş, atalarının yasalarına göre eğitilmişti". Bu, Paulus'un gençliğinde Kudüs'e göç ettiği anlamına gelir. Öğretmeni, hoşgörülü ruhuyla tanınan önemli Haham I. Gamalie'di (Elçilerin İşleri 5:34-39). Paulus, Yahudi olarak yetiştirilmesinin yanı sıra sağlam bir Helenistik eğitim almıştı. Seyahatlerinin çoğunda korkunç ayaklanmalar yaşandı. Kudüs'te bir kalabalık onu neredeyse öldürüyordu ve yalnızca Roma vatandaşlığı onu Roma yetkililerinin elinde işkence görmekten alıkoyuyordu. Kaçınılmaz olarak, Yahudi konseyi Sanhedrin tarafından resmi önlem alındı, ancak yasal aklının parlaklığı sayesinde suçlamalarını yenebildi. Roma birliklerinin yerel başkanını, onu Kaisareia'daki savcı Felix'in huzurunda yargılanmak üzere gönderdi. Bu muhtemelen 57 civarındaydı, ancak işlemler 59'a kadar ve ardından yeni savcı Festus altında başlatılmadı. Paulus bir kez daha Roma vatandaşı statüsünü kullanarak Caesar'a başvurdu. Paulus, Herodes Agrippa ile görüşükten sonra Roma'ya doğru yola çıktı, ancak Malta'da bir gemi kazası geçirdi. Sonunda başkente vardığında iki yıl hapis yattı. Bundan sonra çeşitli kaynaklardaki ayrıntılar belirsizleşir. Bir kez daha tutuklanan Paulus, Romalıların o dönemde Hristiyan mezhebinin ne kadar ciddiye aldıklarını gösteren bir kanıt olarak hizmet etti. Troas yakınlarında gözaltına alındı, Roma'ya nakledildi ve 65 ile 67 yılları arasında Neron'un zulmünde başı kesildi. Kalıntıları Ostia yolunda toprağa verildi (Smith, 2004, s. 62-63) (Bunson, 2002, s. 417) (Achte-meier, 1996, s. 814-822)

Aynı şekilde Tertullianus³³ ve Irenaeus³⁴ benzer şekilde abartılı bir şekilde Hristiyanların Roma'nın her yerinde olduklarını ima eden cümleler kurarlar (Schaff, 2002, s. 22).

Hristiyanlık birinci yüzyılın sonunda Suriye'ye, Anadolu'dan Yunanistan'a kadar olan büyük bir alanda yayılmıştır. İkinci yüzyılın başlarında Plinius'un mektuplarından da anlaşılacağı gibi Bithynia'ya, Antiokheia üzerinden Urfa'ya ulaşmıştır (Kaçar, 2015, s. 23).

Hesaplamalara göre üçüncü yüzyıl sonlarında Hristiyanların sayısı bir milyonken İS 300'de sayıları altı milyonu bulmuştu. Hristiyanların sayısı dinlerini değiştirenler ve doğumlarla hızla artıyordu (Stephenson, 2016, s. 37). İncanın oralara nasıl gittiği bilinmemekle birlikte ikinci yüzyılın ortalarında Aleksandreia ve Kartaca gibi büyük şehirlerde, Roma'nın doğu sınırındaki Galya'da kiliseler olduğu biliniyor. Başkenti Edessa olan Osrhoene, Hristiyanlığı kabul etti onu Ermenistan izledi (Todd, 2004, s. 66).

Aldolph Harnac'ın "*Expansion of Christianity in the First Three Century*" eserinde Roma İmparatorluğundaki Hristiyanlığın durumunu incelerken Hristiyanların imparatorluk nüfusunun çoğunluğunu oluşturmadığını ama küçük bir grup olarak toplum üzerinde oldukça etkin olduklarını belirtir. Ayrıca yaptığı araştırmada Hristiyan kilisesinin ana merkezlerinin de Anadolu'da olduğu sonucuna vardığını yazar (Harnac, 1972, s. 452-466).

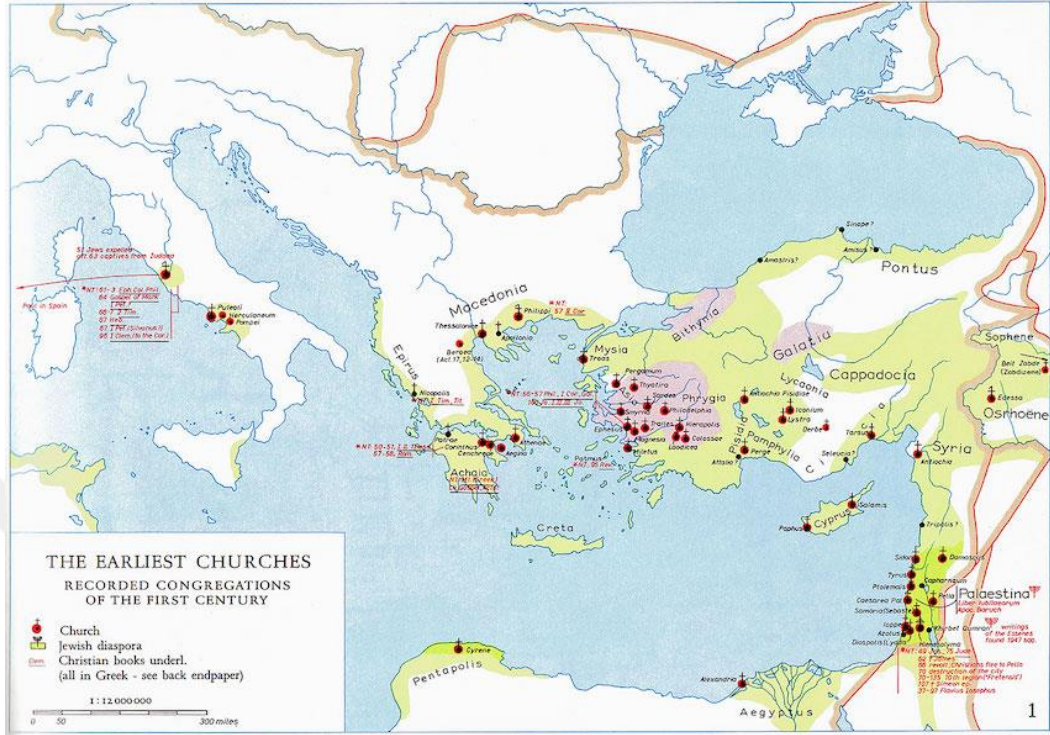
Kilise bu dönemde örgütlenmiş ve güçlü bir kurumdur. Piskoposlar başkentlerde buluşuyor, büyük şehirlerde kilise babaları gibi büyük isimler Hristiyanların ruhani liderleri olarak ortaya çıkıyorlardı. Roma, Kartaca, Antiokheia ve Aleksandreia gibi yerlerde kiliseler ne kadar baskı altında olurlarsa olsunlar güçlü duruyordu (Faulkner, 2017, s. 299). Aslında kilise büyük bir düşman olduğu kadar önemli bir müttefik olarak da Roma İmparatorluğunda söz sahibiydi.

Kilisenin İsa'nın öldüğü ve İncil'e göre dirildiği günden dördüncü yüzyıl ortasına kadar baskı altındayken yine de çoğalmaya ve büyümeye devam etmesi düşündürücüdür. Galerius

³³ Tertullianus Latince yazan ilk kilise babalarındandı. Aynı zamanda Hristiyan Teolojisindeki pek çok teknik terimleri ilk kullanan kişidir. Hayatının büyük bölümünü Kartaca'da geçirmiştir. Tertullianus, muhtemelen bir yüzbaşı olan Romalı bir askerin oğluydu. Bir pagan olarak yetiştirildi; hukuk, Latin ve Yunan edebiyatı okudu. Bir hukukçu olarak mükemmel bir ün kazandığı Roma'ya yerleşmeden önce bir avukat oldu. Hristiyanlığı seçtikten sonra (İS 195-19) Kartaca'ya döndü ve yeni incanın savunucusu oldu, Aynı zamanda zamanını öğretmeye adanmış. Jerome'a göre, Tertullianus 200 civarında papaz yardımcısı olarak atandı. Ancak 207'de Montanist harekete yöneldi. 211'de Montanistlere resmen katıldı, daha sonra bu tarikattan ayrıldı ve Tertullianistler adlı kendi grubunu kurdu (Ferguson, 2004b, s. 114) (Bunson, 2002, s. 527).

³⁴ Irenaeus; Muhtemelen Smyrna doğumludur. Gençliğinde Polykarpus'un yanında olduğu ve onun etkisinde büyüdüğü bilinir. Lyon'a ne zaman ve neden geldiği bilinmese de İS 177 yılında Irenaeus'un orada olduğu bilinir. Aralarında Episkopos Pothinus'un da olduğu elli kadar Hristiyan şehit edilir. Irenaeus, Pothinus'un yerine episkopos olur ve İS 200 yılında şehit edilinceye kadar bu görevde kalır. Irenaeus, Gnostik düşünceye karşı hassasiyet göstermiştir. Bugüne kadar ulaşmış çoğu yazı ve öğretileri gnostizme karşı öğretilerde oluşmaktadır ("Irenaeus", 1997, s. 75)

bile Diocletianus'un tasfiye ve yok etme politikasının bir işe yaramadığını görmüş Kiliseyle bir anlaşma yolu olarak tolerans fermanı yayınlamayı uygun görmüştür³⁵.

Resim 4 İlk Üç Yüz Yılda Kiliseler

Hristiyanlığın bu kadar hızlı yayılmasının nedenlerinden biri elbette ortak dildi. Büyük İskender'den sonra Hellence'nin resmi dil olması Paulus ve onun gibi İsa'nın öğretisini yayan Hristiyanlar için kolaylık sağlamış olmalıdır.

Özellikle Yahudilerin tüm dünyaya yayılmış olması Hristiyanların her şehirde bulunan sinagoglara gidip öğretilerini paylaşması için uygun bir ortamdı. Yahudilerin yanı sıra diğer uluslardan halklar da buralarda öğretileri duymuş ve Hristiyanlığı kabul etmişlerdi.

Pax Romana'nın etkisi seyahat özgürlüğü açısından büyüktür. Paulus *Via Romana*'nın güzel yollarında yolculuk ederek birçok yere rahatça ulaşabilmiştir. Ayrıca Roma vatandaşlığının getirdiği haklardan da yararlanabildi (Todd, 2004, s. 66-67). Romalıların bu yolları askeri amaçlar için yapılmış olsa da yolculuğu oldukça kolaylaştırmıştır. Kara

³⁵ Maximianus, Roma'nın Hristiyanlara karşı en uzun ve en sistematik zulmünü başlatmıştı. 303 Şubat'ında başlayan bu sözde Büyük Zulüm, rivayete göre Galerius'tan başkası tarafından planlanmamıştı ve Maximianus'un 305'te tahttan çekilmesinin ardından batıda sona erdikten sonra bile, Galerius doğudaki zulmü inatla 311'e kadar uzatmıştı. O yıl, bir bağırsak hastalığına yakalandı ve sonunda bu zulümden pişman oldu. Hristiyanları geleneksel tapınma ile aynı hizaya getirmek için asıl niyetinin sağlamlığını savunurken, şiddetli yöntemlerinin amaçlarına ulaşamadığını itiraf etti. Ölümünden kısa bir süre önce, 311 baharında hem paganlara hem de Hristiyanlara ibadet özgürlüğü tanıyan bir hoşgörü fermanı yayınladı. Ancak bu, en azından imparatorluğun en doğusundaki zulme kesin bir son vermedi. Orada, Hoşgörü Fermanı'ndan sonraki altı ay içinde, Maximian Daia onları artan bir güçle yeniledi (Lenski, 2007, s. 67-68).

üzerindeki yolculuk çok tehlikeli olduğu için deniz yolculuğu Antik dünyada her zaman üstün tutulmuştu. Paulus'un yolculuklarına baktığımızda Kudüs'ten Kaisera'ya giderken yanında atlı piyadelerden oluşan bir birlik vardı ve kendisine de binmesi için bir hayvan sağlanmıştı³⁶ (Wallace, 1998, s. 19-20)³⁷.

Bir başka neden de kadınların özellikle Hristiyanlığı seçmeleriydi. Roma İmparatorluğunda kadınların düşük statüleri, kız çocuklarının aileye kabul edilmemesi, sözde sağlıklı çocuk doğumu kadınların kürtaja zorlanmaları kadınların ne kadar zor bir yaşam sürdüklerinin kanıtlarıdır. Ancak Hristiyanlık, kürtaja ve çocukların öldürülmesine kesinlikle karşıydı. Kadın Hristiyan ise pagan kocasından gördüğü baskıya karşılık kiliseden büyük destek alıyordu (Stephenson, 2016, s. 38-41).

Harnac'a göre sayısal çoğunluk ve nüfuz aynı anlamı taşımıyordu. Ona göre toplumun taşra kesimi çoğunluğu oluşturup nüfus gücünü sağlasa da ülkenin ileri gelenleri çok daha büyük bir etkiye sahip olabilirlerdi. Kasaba ve şehirlerde Hristiyanların sayısı çoğalıyor ve giderek onlara güç sağlıyordu. Hatta ülkenin en ücra yerlerine bile gittikleri Anadolu'daki şehirlerin çoğunluğunda, Ermenistan, Filistin ve Kuzey Afrika'daki şehirlerde de varlıklarını sürdürüyor ve güçleniyorlardı (Harnac, 1972, s. 452-466).

Hristiyanların şehirlerde büyük bir amaçsızlığı, boşluğu doldurmuş olması da nedenlerden biri olarak görülebilir. Üçüncü yüzyılda şehirlerde yaşayan Romalıların yaşadığı felsefi, ruhani, ekonomik ve yaşamsal kafa karışıklığına bir cevap veriyordu. Romalılar fikirleri geliştikçe, dünyaya daha çok açıldıkça kendilerini artık sadece bir "Roma vatandaşı" değil dünya vatandaşı olarak görmeye başlıyorlardı. O zaman da bu insanların arayışlarına Hristiyanlık yeni bir anlayış getiriyordu. Artık Hristiyanlık ikinci yüzyılın sonlarında fakir ve köylü halkın değil şehirlerdeki orta ve saygın sınıfın arasında da yayılmaktaydı. Tanrılara sunulan anıtlar üçüncü yüzyılın ortasında neredeyse durma noktasına gelmişti. Artık antik dini duygular o kadar yoğun değildi. Hristiyanlık bu şehirli halkın dini duygularını doldurmaya adaydı. Şehirde yaşayan halkın maddi olarak imdadına kilise yetişiyordu. Peter Brown şöyle yazıyor; "Hristiyanlık insanları çekti çünkü birey, fazla geniş ve sıcak ilişkilerden yoksun bir dünyadan talepleri ve ilişkileri gayet açık, minyatür bir topluluğa atladı" (Brown, 2000, s. 35-42).

³⁶ Elçilerin İşleri 23:23-24

³⁷ Paulus İncil'in Elçilerin İşleri kitabındaki anlatıma göre Hristiyan olduktan sonra Demaskus'da Hristiyanlığı yaymaya başlar. Bir süre Tarsus'ta kaldıktan sonra Antiokheia'dan üç büyük yolculuğunun ilkinde başlamıştır. Kıbrıs ve Anadolu'nun orta kesimlerine giderek çok sayıda kilise kurmuştur. Döndükten sonra yanında yol arkadaşı Silas olmak üzere Anadolu'dan geçerek Makedonya'ya geçti. Oradan Korinthos'a, Ephesos'a gittikten sonra Kudüs'e geri döndü. Burada tutuklandı ve Roma'ya olan yolculuğu başlamıştır (Smith, 2004, s. 62-63)

3.3 Hristiyanlık ve Şiddetli Baskılar

Constantinus'a kadar olan bu baskı ve zulüm dönemini kısaca gözden geçirmek, kilisenin Constantinus'a karşı edindiği bakış açısının anlaşılmasını kolaylaştırır. Çünkü her yeni gelen İmparator Hristiyanlığı ciddi bir düşman olarak algılamış, baskı, işkence ve engellemelerle yok etmeye uğraşmıştır. Bu dönemin sonunda Constantinus'un Hristiyanlığa olan ılımlı yaklaşımı tüm bu Roma İmparatorluğunun Hristiyanlığa karşı politikasının radikal bir değişimi olarak görünmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Hristiyanlık Roma İmparatorluğunca yasadışı ilan edilen gruplardan biriydi. Eusebius "Kilise Tarihi" kitabında Tertullianus'dan bir alıntı yaparak "Yazılanları inceleyin. Hristiyanlığa karşı ilk düşmanlığın Nero'dan başladığını göreceksiniz." dediğini aktarır (Eus. HE 2, 26;4) Başka bir kaynak Tacitus ise Nero'nun Hristiyanları tutuklattığını, vahşi hayvanlara atıldıklarını, çarmıha gerildiklerini ya da yakıldıklarını kaydeder (Tac. Ann. 15, 44). Nero'nun Hristiyanları böyle hedef almasının nedeni İS 64 Temmuz'unda Roma'da çıkan bir yangındı. Halk kendisinden yangın yüzünden nefret ediyordu. Bu yüzden suçu Hristiyanlara atmak en kolay şeydi ve böyle de yaptı (Akşit, 1985, s. 115).

İS 98 -117 yılları arasında İmparatorluk yapmış olan Traianus ile Küçük Asya'da Bithynia'da 109-111 yılları arasında görev yapmış olan Plinius arasındaki mektuplaşma Hristiyanların uğradığı baskı ve ölümlere güçlü bir kanıttır. Plinius³⁸ (epist, 10 .96), İmparator Traianus'a şöyle yazar;

"Bu arada, bana Hristiyan olarak ihbar edilenlere gelince, şu prosedürü izledim: Bunları Hristiyan olup olmadıklarını sorguladım; itiraf edenleri ikinci ve üçüncü kez sorguya çektim, ceza ile tehdit ettim; ısrar edenlerin idam edilmesini emrettim. Çünkü inançlarının doğası ne olursa olsun, inatları ve katı inatlarının kesinlikle cezalandırılmayı hak ettiğinden şüphem yoktu."

Kilise babalarından³⁹ İgnatius, Traianus'un hükümdarlığı zamanında öldürülürken Hadrianus Dönemi'nde bu durum daha sakin geçmiş gibi görünür. Ancak Antoninus Pius

³⁸ Gaius Plinius Caecilius Secundus; genelde bilinen adı Plinius Minor (Genç Plinius); yaklaşık İS 61 yılında Comun kentinde doğmuş atlı sınıfından bir aileye mensup, çeşitli kademelerde görev almış bir devlet adamıdır. Özellikle mali konularda avukattı ve Senatus tarafından yargıç ve bilirkişi olarak görevlendirilmişti. Aynı zamanda edebiyata ilgisi olduğundan yazıları da bugüne kadar gelmiştir. Dayısı Plinius Maior (Yaşlı Plinius) onu yanına almış ve onun etkisinde de kalmıştır. İS 100 yılında konsüllüğe yükselmiş, birçok görev yaptıktan sonra İS 109'da İmparator Traianus tarafından Bithynia eyaletine proconsul olarak atandı. Eserlerinden on iki mektuptan oluşan "Epistulae" (Mektuplar) Anadolu'ya ve İmparator Traianus'a yazdığı mektuplardan oluşur. İS 112'de ölmüş olabileceği düşünülüyor (Keskin, 2018, s. 11-17)

³⁹ Kilise Babaları; Hristiyanlığın özellikle ilk yüzyıllarında Patristik dönem (dönemlerini bazıları beşinci bazıları sekizinci yüzyıla kadar sınırlarlar) olarak adlandırılan dönemde doktrinsel ve entelektüel temellerin oluşmasında ekili olan Hristiyan ilahiyatçıları, önderleri ve yazarlarıydılar. Daha sonraları Katolik ve Ortodoks geleneklerinde

zamanında yine ünlü Kilise Babalarından Policarp'ın öldürüldüğü bir zulüm dönemine rastlarız. Policarp kilise tarihi geleneklerine göre İsa'nın öğrencisi Yuhanna'nın öğrencisiydi. Yakılmak üzere direğe bağlandığında İsa'yı reddetmesi istendiğinde “Hizmet ettiğim kralıma nasıl olur küfredirim” diyerek ölüme gittiğini Eusebius kaydeder (Eus. *HE* 4, 15).

Bu dönemden sonra gelen İmparatorlardan Hristiyanlığa en ılımlı olan Philippus Arab'dan sonra gelen Decius'un yaptığı zulümle kilise yeniden büyük bir zorlukla karşı karşıya kalır. Decius, İmparatorluğun birliğini dini birlikle sağlamak amacıyla bu konuda daha sıkı bir politika uygulamaya karar verir. Hristiyanlık İmparatorluk topraklarına üçüncü yüzyılda beklenmedik bir hızla yayılmış, kiliseler aralarında dini eğitim, hiyerarşik yapı ve organizasyon olarak güçlenmişlerdi. Decius İmparatorluktaki bu ayrılıkçı gruba karşı büyük ve şiddetli bir baskıya başladı. Herkes Roma İmparatorluk Devlet tanrılarına inanacak, buna uymayanlar şiddetli şekilde cezalandırılacaklardı. Her yerde beşer kişide oluşan komisyonlar kurdu. Bir anlamda bu komisyonlar dini müfettişler olacaklardı ve şüphelendikleri kişileri gerçekten Roma tanrılarına tapıp tapmadıkları konusunda sınavabileceklerdi. Böyle kişileri tanrılara kurban sunma ve tapınmaya zorluyor eğer bunu yaparlarsa onlara bir belge veriyordu. Eğer yapmazlarsa hapsedilip aç susuz bırakılıyorlardı (Akşit, 1985, s. 407-408).

Decius'un bu dönemi ve Hristiyanlarla ilgili konuyu Stephan Mitchell, Decius'un 249 yılında yayınladığı fermanla sistematik vergi sistemini kolaylaştıran bir sayım belgesi yöntemi uygulamak istediğini ve bütün hane reislerinin bu işte taraf olması ve sayılması gerektiğini yazar. Fermanın imparatorluk genelinde etkin olmasa da Mısır gibi bölgelerde bulunan kurban sertifikası “libelli” örneklerinin çok sayıda bulunduğunu belirtir. Bu fermanın etkin olduğu ve en çok da Symirna'daki Hristiyanların baskı altına alındığı Asya'da, Asya valisi bu fermanı baz alarak aralarında Pionius'un da bulunduğu bir grup Hristiyan'ı yargılayarak öldürdü. Mitchell bu konuda şunlar yazar; “Önlemin esas olarak bu tür Hristiyanları mı hedef almaya niyetlendiği yoksa imparatorluğun zor bir anında dinsel adetlerin yerine getirilmesini koordine eden, genel bir tedbir olduğu tartışılmalıdır. Fakat şu su götürmez bir gerçek Hristiyan topluluklarının baskı altında kalmış olmasıdır” (Mitchell, 2020, s. 350-351).

Decius'un iki yıllık süren hükümdarlığının ardından İS 260 yılından sonra tek başına hükümdar olan Gallieenus, Hristiyanlığa huzur vermiş hatta bu inancı “religio licita”⁴⁰ olarak kabul etmişti (Schaff, 2002, s. 63). İS 284 yılında tahta geçen Diocletianus yeniden Hristiyanlığa karşı bir hükümdar olarak karşılarına çıkacaktı. Yirmi yıl boyunca Gallieenus'un

bazı kilise babalarına verilen önem farklı hale geldi; Augustine Batı'da daha fazla saygı görürken, Büyük Basil ve Chrysostom gibi isimler ön plana çıktı. Birçok Hristiyan teolojik terimi ve doktrini açıklama konusunda bugüne ulaşan yazılarıyla kilisenin başvurduğu kaynaklar oldular. (“Kilise Babaları”, 1997, s. 5-7)

⁴⁰ Kabul edilebilir inanç

barışına saygı gösterdi. Zaten karısı Prisca, kızı Valeria ve saraydaki görevlilerin çoğu Hristiyanlığa bağlıydılar. Ancak Diocletianus kendisinin Jupiter Capitolinus rahibi olarak en üst seviyede olduğunu iddia edip kendisine Dünyanın Tanrısı ve Efendisi denmesini istemiştir (Schaff, 2002, s. 66). Kilise Roma İmparatorluğu topraklarında büyük bir güç hatta “devlet içinde devlet” olarak karşısında duruyordu (Akşit, 1985, s. 503). Ancak Lactantius’a göre İmparatorun Hristiyanlara olan öfkesinin nedenlerinden biri, bir kurban ayini sırasında kahinlerin geleceğe dair işaret verememelerinin nedenini ayin sırasında Hristiyanların orada olmalarına bağlamalarına sinirlenmesiydi. Bir diğer neden olarak da damadı Galerius’un onu Hristiyanlara karşı kışkırtması olarak kaydedilmiştir (Lact. *mort. pers*; 11,1;2). Hatta Gibbon, Galerius’un bir kurul topladığını ve toplantılarda yararlanılan kanıtların Diocletianus’u etkilediğini öne sürer; “Hristiyanlar Roma tanrılarını ve kuruluşlarını bıraktılar... Şimdiden bir kamusal hazineleri vardır. Bütün kesimler sık sık toplanan piskopos kurulları aracılığıyla birbirlerine bağlıdırlar ve çok sayıda zengin dinsel cemaat toplulukları tam bir söz dinlerlikle bu kurullardan buyruk almaktadır” (Gibbon, s. 570-571) Bu görüş aslında kilisenin o dönemde ne kadar zengin ve hiyerarşik bağın güçlü olduğu konusunda bize bir fikir vermektedir.

Constantinus’un da şahit olduğu bu baskı ve zulüm döneminin başlangıcının Diocletianus’un⁴¹ İ.Ö 295 yıllarında orduda Hristiyan askerleri tasfiye etmesi olduğu düşünülebilir. Nikomedeia’da 23 Şubat⁴² günü Terminalis şenliğinde kiliselere baskınlar yapılarak büyük bir zulüm başlatılır. Nikomedeia’daki kiliseye girilip tüm eşyalar tahrip edilir, kutsal kitaplar yakılır. Bu olaydan sonra imparatorluğun tüm eyaletlerindeki kiliselerin yakıldığı, gizli olarak toplanan Hristiyanların ölüm cezasına çarptırıldığı ve bu inanca sahip soyluların saygınlıklarının alınarak görev almalarının engellendiği görülür (Gibbon, s. 571-572).

Diocletianus Hristiyanlara karşı dört bildiri yayınlamıştır. Bu fermanların sonucu olarak Anadolu’daki kiliseler tamamıyla yakılıp yıkılmışı, mallarına el konulmuş ve birçok Hristiyan işkencelerle öldürülmüştür. Diocletianus tahtı bıraktıktan sonra da Hristiyanlara yapılan baskı devam etmiştir. İS 311’de Galerius tarafından yayınlanan fermanla Hristiyanlara tolerans gösterildi.

İS 313’te Milano Fermanı sonrasında Licinius’un tekrar Hristiyanlara karşı bir baskı politikası başlattığı görülür. Hristiyanlar saraydan atılmaya başlanmış, Piskoposların kendi şehirlerinde kalıp kilise meclisi toplayamayacakları bildirilmiş ve ayrıcalıklar kaldırılmıştır. En

⁴¹ Diocletianus bu dönemde Aurelianus gibi güneş kültüne değil en yüce varlık olan İupiter kültünü kabul ediyordu. İmparatorluğun ideolojisinin sembolü olarak Heracles’i benimseyip Olympos panteonunun tanrı ve tanrıçalarını yeniden yüceltiyordu. (Mitchell, 2020, s. 353)

⁴² Bu tarihin İS 303 olması muhtemeldir. Lactantius iki ihtiyar adam olarak andığı Diocletianus ve Maximianus’un birinin yedinci birinin sekizinci konsüllüğü olarak tarihlendirir. (Lac. *mor.pers.*;22, 2)

sonunda 25 Aralık 323'te İsa'nın doğuş gününü ilan eden Constantinus, tüm Hristiyanları arınma törenlerine katılmaktan muaf tutan bir emir yayımlamıştır. Böylece Licinius ile Constantinus arasında bir savaş patlak vermiştir. Eusebius (*HE*. 10. 9.2,4) bu konuyu şöyle aktarmıştır;

“Licinius deliliğinin son noktasına geldiğinde Tanrımız bunu hoş karşılamadığını gösterdi. İnsanlık ve adalet kavramlarını temel alarak tiran tarafından bunaltılan insanları ve geriye kalanları kurtarmak amacıyla yardımını sundu... Daha sonra Tanrı'nın yardımıyla Constantinus düşmanlarını durdurdu ve kolayca bir zafer kazandı.”

3.4 Milano Hoşgörü Fermanı

Pek çok tarihçi tarafından “Milano Ferman” olarak adlandırılan ve Hristiyanlara tam bir özgürlük fırsatı tanıyan İS 313 yılında yayınlanan fermana gelmeden önce Galerius'un yayınladığı fermanın söz etmek yerinde olacaktır. Milano Fermanı'ndan iki yıl önce Galerius ölümünden çok kısa bir süre önce Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlara yaptığı düzenli baskıyı kaldırmış ve var olmaları için bir alan yaratmıştır. Bu son üç yüz yıl içinde Hristiyanlar lehine alınan ilk ve en önemli kararlardan biriydi. Çıkarılan emirde Hristiyanların geçmişte kaldıkları şiddetten ve yine de Tanrılarına ibadetten asla vaz geçmediklerinden bahsedilerek şöyle devam edilir;

“Bu yüzden bizim nezaketimizi, merhametimizi ve tüm insanlığı sonsuz bağışlama alışkanlığımızı ön planda tutarak, bu insanların düzeni bozacak herhangi bir şey yapmamalarını sağlayarak, yeniden Hristiyan olmaları ve toplantı yerlerini bir araya getirmeleri için hoşgörümüzü sürdürmemiz gerektiğine karar verdik. Dahası başka bir mektupla valilere neye itaat etmeleri gerektiğini bildirmek niyetindeyiz. Bu durumda hoşgörümüzün bir gereği olarak, Tanrılarına bizim sıhhatimiz, devletin ve kendilerinin iyiliği için dua etmek zorunda olacaklar, böylelikle devletin her tarafının güvenliği sağlanacak ve onlar kendi evlerinde kaygısızca yaşayabilecekler.” (Lact. *mort. pers.* 34.4-5)

Yine de bu hoşgörü fermanı İmparatorluğun zulüm politikasına tam olarak son vermedi. Hatta bu fermanın altı ay kadar sonra Maximinus Daia hoşgörüden yana görünerek Hristiyanları şehir meclislerinden kovulma isteklerini hemen yerine getirmiştir (Lenski, 2007, s. 68).

Licinius'un elinde olan topraklarda Hristiyanlık daha fazla yayılmıştır. Constantinus'un Hristiyanlığı belli olsa da Licinius'un inancı tam olarak belli değildir. Lactantius'a göre

Licinius rüyasında bir meleğin görünmesine karşılık Tanrı'ya dua etmişti (Lact. *mort. pers* 34. 1-6).

İS 313 yılında Constantinus Licinius ile Milano'da bir araya gelerek İmparatorluğun işlerinin ele alındığı bir toplantı yapmıştır. Aslında esas konu Licinius ile Constantinus'un üvey kız kardeşi Constantina ile evlilik planını yapmaktı. Bugün "Milano Fermanı" diye bilinen bildiriye de burada yayınladılar. Bu ferman aslında Licinius'un Bithynia valisine yazılmış Latince bir belgedir. Söz konusu belgenin aslı hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır, sadece Eusebius'un "*Kilise Tarihi*" adlı eserinde geçen Eski Yunanca metni bilinmektedir. Yani aslında Milano Fermanı teknik olarak olmamasına rağmen bilimsel bir gelenek olarak böyle isim kullanılmasına yönelik bir meyil vardır.

Milano Fermanı'nı doğru anlamak için öncelikle yanlış anlaşılan birkaç hususu ele almak gereklidir; birinci husus bu bir ferman değildir, ikincisi Constantinus tarafından yayınlanmamıştır, üçüncüsü de Hristiyanların zaten Galerius'un zamanında yayınlanan bildiriyle sahip oldukları ayrıcalıkları tüm imparatorluk bazında değil sınırlı bir bölgede geçerli kılınmıştır.

Lactantius bu fermanın Licinius'un Nikomedeia'ya girmesinin ardından 13 Haziran'da (Lact. *mort. pers* 48, 1-12) Eusebius ise Milano'da yapılan toplantıdan sonra yayınlandığını belirtir (Eus. *HE*. 10, 5.4).

Constantinus ve Maxentius aslında Batı'da Hristiyanlar için rahatlatıcı yasalar çıkarmışlardır. Bu ferman esasen bu rahatlamanın Licinius'un elindeki topraklara da yayılmasını sağlamaktı. Ve şimdi de Milano Fermanı olarak aslında yanlış bilinen bu belge Licinius'un, İS 313'te Maximianus'u yendikten sonra kendi iradesine giren Küçük Asya, Suriye ve Mısır bölgesindeki valilere gönderdiği bir mektuptur. (Barnes, 2014, s. 93-94)

Lactantius'un metninde "Hem Hristiyanlara hem de tüm insanlığa her birinin dilediği dinin peşinden gitmesi için özgürlük fırsatı verebiliriz..." (Lact. *mort. pers* 48, 1-12), ayrıca Eusebius'un metninde de "Hristiyanlarda dahil olmak üzere insanların seçtikleri dine inanmalarını kararlaştırdık... Onlara bu dini özgürlüğü tanıırken diğerlerinin de diledikleri gibi Tanrılarına tapınmalarına izin veriyoruz." (Eus. *HE*. 10, 5.4) gibi ifadeleri okuduğumuzda sadece Hristiyanlara değil diğer tüm dinlere de bir özgürlük verildiğini görebiliriz. Bildirinin çoğunluğunda Hristiyanlardan bahsedilse de bu bildiriye salt Hristiyanlara verilen bir özgürlük olarak ele almak çok doğru olmayacaktır. Lactantius'un yazdıklarında daha fazla Hristiyanlık vurgusu bulurken Eusebius'un metninde tüm herkese hangi tanrıya tapıyorsa tapsın bir özgürlük verildiğini görebiliriz. Ancak Eusebius da "Öte yandan Hristiyanların biraz daha fazla

gözetilmelerini ve diledikleri zaman bir araya gelmelerini sağlama” (Eus. *HE.* 10, 5.9) konusunu özellikle belirtir.

Bildirinin içeriği kısaca iki cümlede özetlenebilir; Tüm inanç sahipleri ne dine mensup olurlarsa olsunlar kendi tanrılarına ibadet etmekte özgürlerdi. Hristiyanların el konulan malları geri verilecekti. Her ne kadar Licinius bu fermanı sonra hala daha Hristiyanlara zulmetmeye devam etse de bu bildiri tarihteki önemini korumuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NİKAİA KONSİLİ ÖNCESİ

Nikaia Konsili'ne bakmadan önce bu konsili hazırlayan sebepleri ele almamız gerekmektedir. Bugüne kadar etkisini sürdüren bu olayın sadece siyasi yönünü ele alırsak tam olarak ne olup bittiğini anlamakta zorlanılacağını düşünmek yanlış olmaz. Bu yüzden Hristiyanların teolojik tartışmalarının neler olduğunu, dönemin kiliselerinin durumunu ve konsil kavramının ne demek olduğuna kısaca değinilecektir. Ayrıca bu bölümde Nikaia Konsili'nde ön planda yer alan bazı isimlere de yakından bakılacaktır.

4.1 Konsil Kavramı ve Tarihçesi

Konsiller kilisenin piskopos ve önderlerinin bir doktrin ya da bir disiplini düzenlemek için bir araya geldiği toplantılardır. Kilise karşılaştıkları sorunları ve anlaşmazlıkları çözmek üzere kendi arasında toplanarak bu konularda görüş alışverişi yapıp bir sonuca varmak için bu toplantıları yapabiliyordu. Kilise Tarihi içinde sık sık konsillere rastlayabiliyoruz. Daha çok bölgesel ve fazla önemli olmayan konuların konuşulduğu toplantılar Synod olarak adlandırılmıştır. Daha büyük ve birçok bölgeden gelen temsilcilerin katıldığı toplantılar Kilise Tarihi içinde Ekümenik Konsiller olarak adlandırılmışlardır (Aydın, 1990, s. 365).

Tarihte ilk Konsili İncil'in Elçilerin İşleri kitabında görmekteyiz. Paulus ve Barnaba'nın Yahudi olmayanlara Hristiyanlığı yayma yolculuklarından sonra Ferisi mezhebinden olan bazı Hristiyanlar bu yeni Yahudi olmayan Hristiyanlara Musa'nın Yasasını yani şeriatı uygulamaları konusunda baskı yaparlar. Bu konu büyük bir tartışma konusu olduğunda kilisenin ileri gelenleri Kudüs'te bir toplantı düzenleyerek bu konuda bir karara varırlar. Alınan karar bir mektupla kiliselere bildirilir.⁴³ Mektubun içeriği şöyledir;

“Kutsal Ruh ve bizler, gerekli olan şu kuralların dışında size herhangi bir şey yüklememeyi uygun gördük: Putlara sunulan kurbanların etinden, kandan, boğularak öldürülen hayvanların etinden ve fuhuştan sakınmalısınız. Bunlardan kaçınırsanız, iyi edersiniz. Esen kalın.”⁴⁴

Tertullianus ikinci yüzyılda Küçük Asya'daki kiliselerin sorunlarını çözmek için bir araya geldiklerini bildirir. Üçüncü yüzyılın ortalarında Filistin'deki bazı kiliselerin sorunlarını

⁴³ İncil, Elçilerin İşleri 15:1-35

⁴⁴ İncil, Elçilerin İşleri, 15:28-29

çözmek için toplantıya davet edilen başka bir Kilise Babası Origen'in hayatından bu konuda örnekler bulabiliriz (McFarland, 2011, s. 356-357). Konsillerin yetkisini anlayabilmek için Roma'nın bir eyaleti olan Afrika'nın başkenti Kartaca piskoposu Cyprianus İS 252'deki Kartaca Konsili'nden sonra yazdıkları önemlidir; "Kutsal Ruh'un ilhamı sayesinde iyi diye hükmettik" (Dvornik, 2019, s. 4).

Konsiller genellikle; genel ve özel konsiller olarak ikiye ayrılır. Özel konsiller de kendi içlerinde üçe ayrılır. Bu ayrımı Hefelet daha ayrıntılı bir şekilde sokarak Konsilleri coğrafi ve konularına bakarak onları sekize böler (Hefelet, 1997, s. 11-13);

- 1) Ekümenik Konsil; Dini merkezlerdeki tüm piskoposların ve diğer ayrıcalıklı görevlilerin katıldıkları evrensel konsillerdir. Burada alınan kararlar tüm kiliseler tarafından kabul edilir ve bir anlamda kanun hükmündedir. Kilise tarihinde Ekümenik Konsili tanımlamanın özellikleri belli sınırlarla çizili değildir. Ekümeniklik "evrensellik" olarak tarif edilse de tarih boyunca bu ifadenin anlamı değiştiğinden her zaman aynı şekilde isimlendirmek mümkün olmadığı bir gerçektir (Aydın, 1990, s. 365-380)
- 2) Synodlar; Latin veya Yunan kiliselerinin genel konsilleri ya da Synodlar daha bölgeseldir. Latin kiliseleri ya da Yunan kiliseleri toplanarak kendi aralarında kararlar alırlar.
- 3) Özel Konsiller; Bir patrikhanenin altında toplanan konsillerdir. Afrika'daki Latin kilisesinin piskoposları genellikle Kartaca Patrikliğinin altında toplanırlar. Daha erken zamanlarda Suriye'deki metropoller ve piskoposlar Antiokheia Başpiskoposluğu altında toplanırlardı.
- 4) İl Synodu; Bir şehrin metropoliti tarafından oy hakkı olan piskoposlar ve ayrıcalıklı kişiler tarafından toplanır.
- 5) Birkaç Birleşik İl Konseyi; Kilise tarihinde nadir olarak yapılan birbirine komşu illerin piskoposlarının ortak çıkarları doğrultusunda toplandığı konsiller olarak tanımlanabilir.
- 6) Piskopos Synodları; Piskoposların din adamlarıyla birlikte düzenlediği, kendisinin veya vekilinin başkanlık ettiği konsiller olarak anlayabiliriz.
- 7) Hemşerilerin Synodları; Özel ve olağandışı olarak bilinen konsillerdendir. Genellikle Konstantinopolis'te toplanırdı. Patrikhaneler önemli konuları özellikle de piskoposların kendi aralarındaki çekişmeleri ve sorunları konuşmak için toplanırlardı.
- 8) Karma Konsiller; Daha çok orta çağın başlarında rastladığımız bu konsil genelde krallığın dini ve sivil önderlerinin bir araya gelip Kilise ve Devlet işleri hakkında birbirleriyle konuşup danışma için toplanırdı.

Özellikle incelediğimiz Nikaia Konsili, Ekümenik Konsillerin ilki olarak önemlidir. Kilise Tarihi içinde yedi konsil Ekümenik Konsil olarak adlandırılmış ve diğer mezhepler tarafından da kabul görmüştür. Bu yedi konsil şöyle sıralanmaktadır;

- I. Nikaia Konsili - İS 325
- I. Konstantinapolis Konsili - İS 381
- Ephesos Konsili - İS 431
- Kalkhedon Konsili – İS 451
- II. Konstantinapolis Konsili - İS 553
- III. Konstantinapolis Konsili – İS 680- 681
- II. Nikaia Konsili – İS 787

Doğu Kiliselerinden bazıları Ephesos ve Kalkhedon'u kabul etmeseler de Nikaia, Konstantinapolis, Ephesos ve Kalkhedon Konsilleri tüm kiliseyi bağlayıcı konsiller olarak kabul edildi. Bu Konsillerin ana konuları Üçlü birlik öğretisi, İsa Mesih öğretisi gibi özellikle İsa'nın doğası ve Tanrısallığını içeren konulardı. Nikaia İnanç Bildirgesi, Hristiyanlığın temel bildirgesi olarak kiliselerde okunmaya ve bugüne kadar da kabul edilmeye devam etmektedir. Bu konsiller kilisenin birliğinin tersine aslında bir anlamda özellikle Batı ve Doğu kilisesinin de ayrımına neden olan düşüncelerin tartışmalarını körükledi (Todd, 2004, s. 166).

Dördüncü yüzyıla bakıldığında aslında Konsiller olağanlaşmaya başlamıştı. İlk yüzyıllarda teolojik tartışmalarda ya da kiliselerin hem içsel hem de birbirleriyle arasındaki sorunlarda başvurulmuş bir yöntemdi.

Erken Doğu Roma İmparatorluğundaki yedi konsil, kilise yaşamı ve teolojisini şekillendirmede oldukça önemlidir. Özellikle bu Konsillerin iki büyük etkisi olmuştur; birincisi beş büyük piskoposluğun konumunu belirginleştirerek kilisenin hiyerarşik yapısının hatlarını keskin şekilde çizmiştir. İkincisi ise Kilisenin temel öğretilerini, üçlü birlik, beden alma, kefaretiler ve Mesih'in doğası gibi konularını açık bir şekilde ele alıp nihai bir şekilde tanımlamışlardır (Ware, 2019, s. 32).

4.2 Akdeniz Bölgesinin Önemli Kiliseleri ve Aralarındaki Teolojik Tartışmalar

Antiocheia ve Aleksandreia, Constantinus'un Akdeniz Bölgesi kentlerini yönetmede karşılaştığı sorunlar açısından iki güzel örnektir. Hızla Hristiyanlaşmalarından dolayı gelişip ayrışmaları ve aralarındaki sorunun büyümesi de hızlı olmuştur. Her iki kentte de Pagan, Yahudi ve Hristiyan nüfusun yoğunluğuyla sık sık çatışmalara ve birbirlerine üstüne gelme

olaylarına tanık olunuyordu. Maximinus Dia zamanında her iki kentte de Hristiyanları kovmak için paganların girişimi olmuştu.

Bu dönemde Aleksandreia ve Antiokheia’da kendilerine özgü farklı bakış açılarıyla gelişen iki ayrı teoloji okulu büyümeye ve gelişmeye başlamıştı. İki farklı bakış açısındaki öğretiler çoğu zaman herhangi bir sorun teşkil etmese de bazı doktrinlerdeki farklılıklar o kadar şiddetliydi ki Nikaia Konsili gibi bazı konsillerde çözüme ihtiyaç duyuldu. Yine de sorunların kaynağını iyi bir şekilde anlayabilmek için dönemin iki büyük kilisesinin “okul” olarak adlandırılan görüşlerine bir bakmakta yarar vardır;

Aleksandreia Okulu; Bu okulun kurucusunun Pantaenus olduğunu Eusebius kaydetmiştir (Eus. HE. 5,10). Clement’in öğretmeni olduğundan başka hayatı hakkında ayrıntılı bir bilgi yoktur. Aleksandreia okulu Origen ve Clement gibi ilk kilise teologlarının liderliğinde daha da büyümüştür. Aleksandreia okulu görüşü Origen’in⁴⁵ görüşlerinden oldukça etkilenmiştir. Kutsal Kitap’ı alegorik olarak yorumlayıp Mesih’in ilahi doğasına vurgusu belirgindir. Bu düşünce Nikaia Konsili’nde oldukça belirgin olmasına rağmen en iyi örnek Cyril Boethius’un Nasturiliğe olan muhalefesinde görülecekti (Cross, 1997, s. 41).

Antiokheia Okulu; Aleksandreia teolojisinin tersi olarak Kutsal Kitap’ı gerçek ve tarihsel bir vurguyla yorumlama eğilimindeydi. Alegorik anlamına karşı Kutsal Kitap’ı olduğu gibi anlamak ve kabul etmek gereklidir. Buna göre gerçek anlamları metaforlardan ve benzetmelerden arındırılarak anlanmalıdır. İsa Mesih’in insani yönünde ısrarcı olmuşlardır (Cayre, 2021, s. 338-339).

Özellikle Antiokheia’daki teoloji daha çok Aristoteles’in düşüncelerinden etkilenerek insan öz yapısını beden ve ruhun bütünlüğü olarak kabul edip Christology açısından İsa Mesih’in insanlığını vurgulamıştır. Buna göre Antiokheialı teologlar İsa’nın Logos olarak beden aldıktan sonra iki öz yapısı farklı kalmıştır. Buna göre İsa Mesih’teki Tanrı ve İnsan kişisel olarak birbirlerine bağlı değil birleşmiştir. Hatta yan yana iki varlık olarak kabul edilip İsa Mesih’in ilahi yönü ve insani yönünü birbirinden ayırlabileceği görüşüne sahiplerdi (Todd, 2004, s. 181-182).

Daha sonra İS 428 yılında Antiokheia’da tanınmış bir vaiz olan Nestorius beden almış Mesih’i İncil’deki tarihi bir kişilik “prosopon” (προσωπον) olarak tanımlayarak “Öz yapıları birbirinden ayırıyor ama tapınmayı birleştiriyorum” diye açıkladı. Sonunda Nestorius yine

⁴⁵ Origen; İS 185- 253/54, Aleksandreia doğumlu, babası Hristiyan bir şehittir. Kutsal Kitap’ı üç farklı seviyede ele alır; bedensel, içsel ve ruhsal. Böylece Kutsal Kitap alegorik bir şekilde yorumlanıyordu. Tanrı kavramı konusunda da kafa karıştırıcı yorumları vardı. İsa’nın beden almış Tanrı olduğu konusunda Logos’un Baba’dan daha aşağı olduğu düşüncesine daha yakın kaldı. Yaşamının son yıllarında oldukça ahlakçı bir tutum içine girmiştir. Decius’un zulmü sırasında işkence görmüş ve büyük ihtimal o işkencelerin sonucu ölmüştür. (Olsen, 2020, s. 101-115)

Antiokheia okulunun karşısında olan Aleksandreia piskoposu Cyrillos tarafından karşı çıkılıp İS 431 de Ephesos Konsili'nde aforoz edildi (Todd, 2004, s. 182-183).

Bu teolojik farklılıklar Nikaia Konsili'ni hazırlayan etkenlerden biri olarak özellikle Aleksandreia Okulu'ndan İskender ve Antiokheia Okulundan Arius'un şahsında daha büyük bir önem arz eder. Bu farklılıklar daha sonra Kilise ve Devlet ilişkisine de yansıyan ve İmparatorların farklı görüşteki piskoposlarla olan çekişmelerinde görebilmek mümkündür.

4.3 Nikaia Konsili Öncesi Kilise ve Constantinus'un Arasındaki Olaylar

4.3.1 Donatuscular ve Constantinus

Constantinus'un daha sonra göreceğimiz gibi Nikaia Konsili'ndeki rolüne bakarken ve onun bu Konsil'de bu kadar nasıl yetki sahibi olabildiğini, hatta onun Konsil'in başkanı sıfatıyla da olaylara karışmaktaki hakkı nasıl bulduğunu düşünürken Constantinus ve Donatuscular⁴⁶ arasındaki olayı incelemek önemlidir. Bu olay Constantinus'un Nikaia Konsili öncesinde de bir dini olaya nasıl müdahil olduğunu görmemiz açısından önemlidir.

Kartaca'daki kilise ile Constantinus'un arasındaki ilişkiye dair ilk kayıtlar Eusebius'un Kilise Tarihi kitabında mevcuttur. Burada Eusebius, Kartaca Piskoposu Caecilianus'a gönderilmiş olan bağıştan nasıl pay alacağını anlatır (Eus. *HE.* 10, 6). Tartışmaların olduğu ya da kimin taraf olduğu konusuna bu mektupta hiç girilmediği görülmektedir.

Tartışma Diocletianus'un Hristiyanlara yaptığı zulüm zamanında bazı Kuzey Afrikalı piskoposların yakalanmaları ve kutsal eşyaları ile el yazmalarını Romalılara teslim etmeleri hususundaydı. Bunlara teslimiyetçiler anlamına gelen "traditores" deniyordu. Bu kişileri kilise yeniden içlerine almak hatta piskopos olarak görevlerine devam etmelerini istiyordu. Donatus'un liderliğinde bir grup piskopos ise Caecilianus'u bu şekilde bir traditores olarak kabul ediyor ve piskoposluğunu reddediyorlardı. Ayrıca daha da ileri giderek teslimiyetçiler tarafından vaftiz edilenlerin vaftizlerinin geçersiz olduğunu yeniden vaftiz edilmeleri gerektiğini de savunuyorlardı. İşte bütün bu sorunların arasında en sonunda konu Kartaca piskoposluğuna Caecilianus'un atanıp atanmayacağına indirgendi (Todd, 2004, s. 144) (Stephenson, 2016, s. 274-275) (Faulkner, 2017, s. 299-300) (Lenski, 2007, s. 116-117).

Sorun Donatuscular tarafından Constantinus'a iletildi. Hristiyanların kendi sorunlarını imparatora iletmesi ilk defa olmuyordu. Kırk yıl kadar önce doğudaki piskoposlar Samsatlı

⁴⁶ Caecilianus'un tutucu gerekçelerle Kartaca piskoposu olmasına karşı çıkan IV. yüzyılın Numidian piskoposu Donatus'un önderliğindeki bir Hristiyan mezhebi. Kilisenin kutsal insanlardan oluştuğunu ve günahkarları dışlamaları gerektiğine inanıyorlardı. Aziz Agustinus daha sonra onlarla çekişmeler yaşamıştır. (Cooper, 1997, s. 75)

Paulus'u⁴⁷, Antiokheia'daki kiliseden atması hususunda İmparator Aurelius'a başvurmuşlardı. Hristiyan olmayan bir imparatora yapılan bu başvuru Samsatlı Paulus'un zulme uğramasına neden olmuştu. Aurelius da davayı Roma piskoposuna devretmiş ve verilen kararın uygulanmasını üstlenmişti (Faulkner, 2017, s. 117).

Bu konuda elimizdeki en detaylı antik kaynak Optatos'un⁴⁸ "Donatislere Karşı" eseridir. Bu eserin her ne kadar içindeki tarihsel olaylar tartışılrsa da en çok bilginin bu yedi kitaptan oluşan eserden alınabildiği bir gerçektir.

Donatuscular özellikle zulüm yapmayan bir liderin oğlu olarak Constantinus'a başvurduklarını ve aynı zamanda adları haine çıkmamış Galya'daki piskoposların bu konuya dahil olmasını istemişlerdir. Constantinus Roma piskoposu Miltiades başkanlığında bir konsil tertiplemiştir (Eus. HE 10, 5,18). Söz konusu toplantıdan Caecellianus'un lehine olan bir karar çıkmıştır. Kararın bu şekilde çıkmasından dolayı memnun olmayan Donatusçular bu kararı reddederler. Constantinus Arles'te bir konsil toplanmasına karar verir. İS 314'te toplanan Arles Konsili'nde İmparator birçok eyalete mektuplar göndererek bu konsile katılacak piskoposlar için araçlar ve yardım ister. Aslında imparator bu hareketiyle açık bir şekilde Roma piskoposunun konsil toplama yetkisini dışlıyor görünmektedir. (Stephenson, 2016, s. 276)

Arles Konsili'nde de bir önceki karardan farklı bir karar çıkmadı ve Donatuscular yine dışlandılar. Donatusçular bir kez daha İmparatora şikayetlerini iletiler ve bu kararları kabul etmediler. Constantinus'a göre Donatusçuların bu aşırı ısrarı adil mahkemeye karşı çıkan asiler olduklarını gösteriyordu. Onlara oldukça sert bir mektup yazarak bu konuda uyarıda bulundu." (Opt. App. 6) Ancak Donatusçular düşüncelerinde ısrarcıydılar. Caecillianus ve Donatus saraya haklarında bir karar verilmesi için çağrıldıklarında gelmediler. Özellikle Donatusçuların uzlaşma tekliflerini reddettiklerinden dolayı Constantinus hayal kırıklığına uğramış ve sinirlenmişti. Bu konuda Celsus'a İS 315 yılında bir mektup yazarak ne kadar ciddi olduğunu gösterir;

"Afrika'ya geleceğim ve çok açık bir hükümle herkese Caecilianus'a karşı olanlara da Tanrı'nın tam olarak nasıl bir bağlılıktan hoşnut kaldığını tam olarak göstereceğim. Aynı zamanda titiz bir inceleme yaparak bazı insanların cehaletlerinin labirentlerinde sakladıklarına inandıkları gerçekleri keşfedip gün ışığına çıkaracağım.

⁴⁷ İS 264-268/9 yılları arasında Antiokheia'da görev almış teolojisi hakkında fazla bilgi olmayan piskopostur. Kilise onu bir konsille görevden almasına rağmen ısrarla görevde kalmaya devam etmiştir. Düşünceleri hakkında günümüze ulaşan fragmanlardan anlaşılabileceği üzere; İsa'nın ezeli ve ebedi Tanrı olarak kabul edilmesini onaylamıyordu. (Kaçar, 2015, s. 47-48)

⁴⁸ Optatus Numidia'da Milevis veya Mileum (Milah)'dan geldiği söylenir. Donatistlerin güçlü bir rakibi. Diocletianus zulmünden yaklaşık 60 yıl veya daha fazla bir süre sonra yazdığı söylenir. Aziz Jerome ise onun Valentinianus ve Valens (İS 365-378) döneminde yazdığından bahseder. St. Augustine ondan bir kez St. Ambrose ile aynı cümlede ve başka yerlerde, hatta Donatistler arasında bile yüksek otoriteye sahip bir kilise yazarı olarak bahseder (Wace, 1999, s. 768).

Yüce Tanrı'ya bağlılıkla tapınılmasına engel olmak için kışkırtan insanları yok edeceğim ve dağıtacağım. Dini hakikate ve bununla uyumsuz olarak şehitlik mertebesine ulaşamayacağı açık olanları, doğruya ve inanca karşı geldikleri hususunda karar verdiğim, uygun olmayan bir şekilde ibadet ettikleri için tutukladıklarımın, hiç şüpheye mahal vermeden bu çılgınlık ve pervasızlıklarına uygun ceza çekmelerini sağlayacağım” (Opt. App 7).

Donatusçular özellikle şehitlik konusunu gündeme getirerek kendilerine yapılan bu zulmü anlatılan bazı katledilme hikayeleriyle destekleyerek kendilerini haklı göstermeye çalışmışlardır. Sonunda Constantinus, Licinius'la olan anlaşmazlığının büyümesiyle bu sorunu bir kenara koydu. Ama Donatusçular varlıklarını üç yüz yıl daha sürdürmeyi başardılar.

Constantinus'un bu olaydaki rolünü ve tavrını Nikaia Konsili öncesi iyi tahlil etmek önemlidir. Kilisenin kendi aralarındaki sorunu çözmesi için İmparatora gitmesi özellikle kilise ve imparatorluk arasında daha sonra gelişecek ve uzun yıllar sürecektir ilişkiyi anlamak açısından bize bir ışık tutmaktadır. Donatusçu kilisenin Constantinus'u kendi işlerine karıştırması aslında sonunda İmparator'un kilise üstünde bir yetkisi olduğu konusunda bir özgüven geliştirmiş olabilir. Constantinus'un mektupları içinde Donatusçu Piskopos'un şu soruyu sorduğunu okuyoruz; “Bizden sorduğunuz şeye gelince: “Hristiyanların krallarla, Piskoposların sarayla ne ilgisi var?” (Opt. App. 1, 22) Bu soru aslında tüm Doğu Kilisesi'nin tarihinde yer alan İmparator- Kilise ilişkisinin bir özeti gibidir.

4.4 Tartışmaların Nedeni; Üçlülük ve Mesih'in Doğası

Üçlülük öğretisi Wayne Grudem'in Hristiyan İlahiyatı adlı kitabında şöyle tanımlanmıştır; “Tanrı'nın sonsuzluktan beri Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olarak üç kimliği vardır. Bu kimliklerin her biri tümüyle Tanrı'dır ve tek bir Tanrı vardır.” (Grudem, 2005, s. 109). Baba Oğul ve Kutsal Ruh olarak Tanrı'nın tüm üyeleri tümüyle Tanrıdır ve Tanrı'nın tüm sıfatlarını kendilerinde barındırmaktadırlar.

Üçlülük üyeleri olarak dünyayla ilişkilerinde farklı öncelikler taşıyan işlevleri vardır. Yaratılıştaki buyruk Baba'nın ağzından çıkmış, ancak buyrukları yürüten ve gerçekleştiren Tanrı'nın Sözü olan Oğuldur. Kutsal Ruh “suların üstünde dalgalanarak”⁴⁹ yaratılış işine katkıda bulunmaktadır (Grudem, 2005, s. 109-130).

Birlik, genellikle Tanrı'nın varlıkbilimsel birliği olarak açıklanırken Tanrı'nın üçlülük işlevsel üçlük ya da işlevsel itaat, yani rolde teslimiyet olarak açıklanır. Üçlülüğünün üç üyesinin eylemleri farklıdır. Bu farklılık kurtuluş tasarısında en fazla görünür; Baba Tanrı kurtuluşu tasarlar ve bu planı gerçekleştirmek için Oğul'u görevlendirir. Oğul,

⁴⁹ Yaratılış 1:2

beden alıp dünyaya gelir, bu dünyada yaşar, çarmıhta ölür, ölümden dirilir. Kutsal Ruh, bu kurtuluşu yeniden doğuş aracılığıyla insanlarda etkin kılar (“Üçlülük”, 2010, s. 1433).

Geç Roma İmparatorluğunda Hristiyanlığın özelliği sadece monoteist bir Tanrı anlayışına sahip olması değil İsa’nın Tanrılığı hakkındaki inanca dayanıyor olmasıydı. Hristiyanların inandığı şey, Tanrı’nın insanlığı günahlardan kurtarmak için kendi oğlunu insan biçiminde gönderdiğiydi. İsa beden alıp dünyaya gelmiş, acı çekmiş, çarmıhta ölmüş ve üç gün sonra da dirilmişti. Eğer bu mesaja inanırsan da gelecekte sonsuz bir yaşam elde edeceği öğretisi ile kendilerini açıklıyorlardı (Mitchell, 2020, s. 338-339).

Mesih öğretisini yine Grudem şöyle özetlemiştir; İsa Mesih tümüyle Tanrı ve tümüyle insandı; sonsuza dek daima böyle kalacaktır. Mesih’in bağışlatma etkinliği olarak görülen işi, kurtuluşu sağlamak amacıyla hem yaşamında hem de ölümünde sergilediği etkinlik olarak tanımlanmaktadır (Grudem, 2005, s. 109-130,243,264).

Hristiyanlığın temsil edildiği işaretlerden ikisi Haç ve Paskalya bayramıydı. İsa’nın doğası Hristiyanların ortak düşüncesi, inancı olma bakımından çok önemliydi. Bu yüzden de Hristiyanlar kendi inançlarının temel esaslarını evrensel ve kabul edilir bir biçimde tanımlamak zorundaydılar. Bu yüzden Nikaia (325) ve Konstantinapolis (381) konsillerinde İsa’nın doğası en temel konuydu (Mitchell, 2020, s. 339).

4.5 Nikaia Konsili’nde Ön Planda Olan İsimler

4.5.1 Arius

Kiliseyi bu kadar etkileyen bir kişi için bu kadar az bilgi olması ters orantılıdır. Tam emin olunmamakla birlikte İS 260’larda Libya’da doğduğu sanılmaktadır. Libya, Roma İmparatorluğunun Hristiyanlara yapılan baskı sırasında Mısır’dan kaçanların ilk gideceği yer olmuştu. Ayrıca onun hakkında bildiğimiz bir başka şey de Lucianus’un⁵⁰ öğrencisi olduğudur. Lucianus, Antiokheia okulunun ünlü öğretmen olarak hizmet etmiş daha sonra İmparator Maximianus’un Hristiyanlara yaptığı baskı zamanında öldürülmüştü (Kaçar, 2015, s. 53-54).

İS 318-323 yılları arasında Arius Aleksandreia’deki Baukalis Kilisesi’nin baş piskoposuydu. Onun hakkında Ephiphanius şöyle yazar; “Alışılmadık derecede uzundu, yüzünde mahzun bir ifade vardı, kurnaz bir yılan gibiydi. Bu alçak görünüşüyle her masum kalbi çalabilirdi. Her zaman kısa bir pelerin ve kolsuz bir giysi giyerdi. Konuşması hoştu ve sürekli pohpohlayarak ruhları kazanıyordu.” (Ephip. Pan. 69,3)

⁵⁰ Birçok ilahiyatçı Lucianus’un Samsatlı Paulus’tan etkilendiğini ve ilk dönem kiliselerinde görülen heretik inançların kaynağı olduğuna inanır. İsa Mesih’in Tanrılığını değil insan yönünü vurgulama eğilimindeydi. (Olsen, 2020, s. 147)

Arius'un görüşlerine dair ilk bilgilerimiz Ephiphanius'tan gelir. Arius tarafından yazılmış birkaç mektuba eserinde yer verir ve İskender'den de gelen yetmiş mektup olduğunu bildirir (Ephip. *Pan.* 69,4).

Sozomen, Arius'un öğretileri için "Tanrı'nın Oğlu'nun önceden var olmayan bir şeyden yaratıldığı, var olmadığı bir zaman periyodu olduğu; özgür iradeye sahip olduğu için erdem ve kusur yeteneğine sahip olduğunu ve yaratıldığını ve yapıldığını söyledi" (Soz. *HE.* i. 15) diye yazar.

Bir başka kilise tarihçisi Sokrates şöyle der; "Adı Arius olan, yargı yetkisi altındaki papazlardan biri, dikkate değer bir mantıksal zekaya sahip değildi ve piskoposun kurnazca aynı görüşü öğrettiğini düşünüyordu" (Sok. *HE.* i. 5).

Arius'un öğretileri her ne kadar Lucianus'tan etkilense de bunun yanında Origen'den de etkilendiği bellidir. Dördüncü yüzyılda özellikle Doğu kilisesi Origen'in öğretilerini ciddiye alıyor ve ondan öğreniyorlardı. Oysa Origen Logos'un yüzde yüz Tanrı ve yüzde yüz insan olması konusunda kararsızlıkları vardı. Origen Logos'un Tanrı'nın aynı ilahi doğası ile bu yozlaşan dünyaya Tanrı'yı anlatabilmek için Tanrı'dan daha düşük bir seviyeye indiğini anlatıyordu. Antiokheia kilisesi bu öğretiye sıcak bakıyor bu konuda bazı düşünceleri de öğretiyorlardı. Arius da aynı şekilde Antiokheia'da eğitim görmüş bir piskopos olarak bu düşüncelerden etkilenmiş hatta oldukça benimsemişti. Logos'un dünyadan önce yaratılmış olmasına rağmen İsa'nın Babayla eşit olmadığını, Logos'un Tanrı'ya bağlı olduğunu ve İsa Mesih'in Babaya boyun eğdiği ayetlere dayanarak Tanrı değil yaratılmış bir varlık olduğunu ileri sürüyordu (Olsen, 2020, s. 149-150).

4.5.2 Aleksandreialı İskender

Nikaia Konsili tartışmalarına girmeden önce Arius'un o dönemdeki karşıtı Aleksandreialı İskender hakkında da biraz bilgi sahibi olmakta yarar vardır. İS 313 yılında Achilles'ın kısa süren piskoposluğundan sonra göreve gelir. Kibar, hoşgörülü ve tartışmadan kaçınan bir adam olduğu söylenir. Meletius⁵¹ mezhebi tarafından Constantinus'un önünde suçlanmış ama sonuçsuz kalmıştır. (Eph. *Pan.* 70, 9,7), (Wace, 1999, s. 13-14).

⁵¹ Meletius; İS IV. yüzyılda Hristiyan Kilisesi tarafından bölücü ilan edilen kendi adı verilen bir dini hareketi kurdu. İmparator Diocletianus'un (İS 303-313) Roma İmparatorluğu boyunca gördüğü büyük zulmün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Pek çok Hristiyan, işkence ve ölüm acısı ile inancını bırakmış, ancak daha sonra tövbe etmek istemiştir. Onların bir kez daha kiliseye kabul edilmelerinin koşulları Meletius tarafından çok fazla hoşgörülü bulundu. Şikayetlerini dile getirdi ve üstlerinden tatmin edici bir yanıt bulamayınca kendi rahiplerini atadı. Aleksandreia piskoposu Peter, Meletius'u aforoz etti, ancak Mısır piskoposunun birçok destekçisi olduğunu gördü. Peter daha sonra imparatorluk hükümeti tarafından idam edildi ve Meletius madenlerde çalışmaya gönderildi, bu onun için iddialarına eklenen zorlu bir dönemdi. İlginç bir şekilde, Nikaia Konsili Meletyalıları sapkın olarak ilan etmedi, bunun yerine onları tekrar kiliseye entegre etmeye çalıştı. Meletius'un dindar takipçileri

İskender, Arius'un öğretilerinde Samsatlı Paulus'un teolojilerinin yeniden ortaya çıktığını düşünüp onları reddetti. Hem Paulus hem de Arius, İsa'nın Tanrısallığını reddediyorlardı. Bu düşüncelere göre İsa insanlıkla aynı öze sahip olmamıştı, o zaman kurtuluşla ilgili bir problem ortaya çıkıyordu. Bu düşünce İsa'nın doğasını reddederek Mesih Bilimi teolojisini değil Kurtuluş teolojisini de tehlikeye sokuyordu (Olsen, 2020, s. 150-151).

4.5.3 Athanasius

Athanasius, Nikaia Konsili'ne henüz Aleksandreia kilisesi baş piskoposu İskender'e eşlik eden genç bir piskopos olarak katılmıştı. İskender'den sonra İS 328'de baş piskopos olmuştu. Athanasius'un İmparator Constantinus ile ilişkisi de Nikaia Konsili'nde alınan kararlarla oldukça çelişkilidir. Arius'u kınayan ve ona karşı kararlar alan Konsil ile aynı fikirde olan Athanasius İmparator tarafından beş kez sürgüne gönderilmiştir (Ferguson, 2004a, s. 147). En önemli eserlerinden biri olan Söz'ün Beden Alması eserinde kendi tanrıbilim görüşünü ortaya koyar; Oğul Baba'nın Sözüdür. Oğul Tanrı'nın Sözü ve Sözü olması suretiyle tümüyle mükemmeldir. Tanrı'nın hem yaratma hem de kurtarma işinde ortaklık ve aracı kıldığı kişi Söz'dür (Coulter, 2020, s. 7-11).

Yazılarının çoğunluğunda Arius'un düşüncelerine karşı çıkmış tezlerini çürütmeye çalışmıştır. Nikaia Konsili'nde alınan kararlarda büyük payı olduğu bilinir. Nazianzuslu Gregory 21. Kitabında henüz genç bir piskopos olmasına rağmen Arius vebasına karşı onun fiili olarak karşı tavır aldığını yazar (Greg. Naz. or. 21,1-14). Aslında genç bir piskoposun böyle önemli tartışmalarda olması pek görülmuş bir şey değildi. Nikaia Konsili'ndeki bu rolü Athanasius'un isminin duyulmasını sağlamıştır ve bugün de araştırmacılar kendisini birinci kaynak olarak kabul etmektedirler (Young, 2010, s. 49).

Onun düşünceleri Nikaia Konsili'nde tam olarak ortaya çıkmasa da daha sonra Arius tartışmalarında en önemli isim olarak ön plana çıkacaktı. Athanasius'a göre Logos, bütün yaratılışın başlangıç noktası olduğuna göre onun sonsuz bir egemenliğe ait olması gereklidir. İsa'ya hem melekler hem de dünyadakiler tapınmaktadır o zaman O tanrısal bir varlık olmasaydı bu putperestliğe girerdi. Son olarak da eğer İsa gerçek Tanrı değilse o zaman kurtuluşu gerçekleştirmesi mümkün olmazdı diye düşünüyor ve yazıyordu (Dockery, 1992, s. 866).

yüzyıllarca ayrı ayrı ibadet etmeye devam ettiler ve nihayet sekizinci yüzyılda Mısır'da İslam tarafından yok edildiler (Bunson, 2002, s. 364).

4.6 Nikaia Konsili'ni Hazırlayan Sebepler

Kilise ilk üç yüzyıl boyunca sadece Roma İmparatorluğu'ndan gelen baskılar, zulümlerle uğraşmadı, doğudan gelen ya da Yunan felsefesinin görüşleri Gnostizm, Sabellianizm, Donatizm ya da Montanizm gibi farklı farklı sorunlarla da uğraşmak zorundaydı. Bu öğretiler kilisenin içine farklı görünümde girmeye çalışıyordu. Bu yüzden Hristiyan teolojisinin daha açık bir şekilde tanımlanıp öğretilmesi gerekti. En büyük tartışmalar Tanrı'nın üçlülük doğası hakkındaydı ve bu öğretinin içindeki Mesih'in insani ve Tanrısal doğası en büyük payı oluşturunuyordu (Pohlsander, 2004, s. 48).

Şimdi dördüncü yüzyılın ilk çeyreğinde yine aynı konu gündemdedir ve sadece doğudaki birkaç kilise değil günümüze kadar uzanan büyük bir etkisi de olacaktır.

Nikaia Konsili öncesi Arius tartışmalarının başlangıcını tam olarak tespit etmek mümkün olmasa da ilk kaynaklardan Sokrates, Arius ve Aleksandreia piskoposu İskender arasında çıkan tartışmanın başlangıcı olarak aşağıdaki yazıyı kaleme alır;

"Aleksandreialı Piskopos İskender bir gün rahiplerinin ve din adamlarının huzurunda Üçlü Birlik'in gizeminden söz etti ve özellikle Üçlü Birlik üzerinde ısrar ederek bu konuda felsefe yaptı. Ciddi bir konuydu ve argümanı ile onur kazandığını düşünüyordu. Ancak tartışmaya hevesli olan Arius, piskoposun doktrinde Sabellianizmi keşfettiğini iddia etti, buna şiddetle karşı çıktı ve Baba Oğul doğurduysa, dünyaya gelenin varlığının bir başlangıcı *ἀρχὴν ὑπάρξεως* olduğunu iddia etti ve dolayısıyla olamayacağı bir zaman vardı ἢν ὅτε οὐκ ἦν; aynı zamanda Oğul'un başlangıcının yoktan var olduğunu da belirtti." (Sok. HE. i. 5)

Arius'un öğretileri hakkında kısaca bir özet vermek gerekirse, Hristiyan teolojisinin Tanrı biliminin en temel öğretisi olan Üçlülük ile ilgili farklı düşüncelerini ele almak gerekir. Ona göre içinde sadece biri Tanrı olan bir Üçlülük vardı. Baba Tanrı, Üçlülük içinde Tanrı'dır, Oğul'un ise en önemli yaratılmış varlık olduğunu öne sürer. Önceden var olmamıştır, Baba tarafından doğurulmuştur. Böylece Logos kavramını da Mesih Bilimi teolojisi içinde aynı düşüncesinden ayrılmaktadır. Logos, İsa Mesih ise o zaman yaratılmıştır. Böylece başka bir Hristiyan temel teolojisi olan Kurtuluş teolojisi de bundan etkileniyordu (Olsen, 2020, s. 153).

İskender, Arius'un düşüncelerini duyduğunda ona karşı bir cevap vermeye girişir. Onunla mektuplar aracılığıyla yazışır ve bu öğretiler hakkında vaazlar verir. İskender piskoposları Aleksandreia'ya çağırır. İS 320 ya da 321'de Mısır ve Libya'dan yaklaşık yüz piskoposun katıldığı bir kilise Konsili toplanır. Aleksandreia Synod'u olarak kilise tarihinde okuyabileceğimiz bu synoddan günümüze pek bir şey ulaşmamıştır.

İskender'in kaygısını şu şekilde anlamak mümkündür; Arius'un öğretisi giderek yayılmakta ve kiliseyi de etkilemekteydi. Eğer müdahale yapılmazsa bu öğretinin Hristiyan Kilisesinin bir öğretisi haline gelmesiyle karşı karşıya kalınmıştı.

Konsil başlamadan önce Arius'un yandaşları ayaklanıp Aleksandreia sokaklarında ellerinde pankartlar taşıyarak "Oğul var olmadı, bir zamanlar vardı" diye sloganlar atılıyordu. Arius'un takipçileri teolojik konuları tam anlamamalarına rağmen Arius'un kişiliğinden etkilendikleri anlaşıyor. İskender'i destekleyenler de yürümeye başlayınca doğal olarak bir kargaşa ve çatışma ortamı oluşmuştur (Olsen, 2020, s. 150). İskender bu çatışma ortamını bahane ederek Arius'u ve taraftarlarını şiddet kullanarak kentten sürmüştür. Constantinus'un yazdığı mektupta bu sorunun başlangıcının İskender'in sert tutumu olduğunu ima eder (Eus. VC, 2,69).

Arius'un Nikomedeialı Eusebius'a yazdığı mektupta uğradığı şiddeti şöyle ifade eder;

"Sizin de savunucusu olduğunuz her şeyi fetheden gerçek için Piskopos İskender tarafından haksız yere zulme uğrayan Arius'tan Rab'be selamlar, Tanrı'nın en sevgili adamı, sadık ve ortodoks Efendi Eusebius'a. Piskopos bizi şiddetle taciz ediyor ve zulmediyor ve bize karşı her türlü kötülüğü kışkırtıyor, öyle ki, onun halka açık beyanına katılmadığımız için tanrısız adamlar olarak bizi şehirden kovdu". (Epiph, Pan. 69,1-3)

Aleksandreia şehrinin tarihte şiddet olaylarının sık sık yaşandığı bir kent olduğu kaydedilmiştir. Hatta dördüncü yüzyılın ortasında önce bir piskopos sonra kadın matematikçi Hypatia kendilerine uygulanan şiddet sonucu hayatlarını kaybetmişlerdi. Benzer bir şiddet eğiliminin Arius'a karşı yapılmış olması da muhtemeldir. Buradan kaçan Arius, en büyük destekçisi Nikomedeialı Eusebius'un yanına gider (Kaçar, 2015, s. 62). Eusebius Arius'un en yakın destekçisi olarak karşımıza çıkar. Arius ile Antiokheialı Lucianus'un öğrencisiydi ve Berytus (Beyrut) piskoposluğunu yerine getirmekteydi. Aslında Arles'in de içinde bulunduğu bazı konsillerde piskoposların bir kez atandıktan sonra başka bir terfi almamaları konusundaki hükmüne rağmen İS 318'de daha kıdemli bir makama atandı. Bithynia'daki Nikomedeia'ya taşındı bu yüzden de tarihte adı Nikomedeialı Eusebius olarak geçer (Stephenson, 2016, s. 287).

Arius burada belki de İskender ile ilişkilerini biraz yumuşatmak için mektuplar ve sonra "Thalia – Şölen" adını verdiği kitabını yazar. Arius'un teolojik düşüncesi İsa'nın doğmuş olduğu ve bu nedenle de bir zamanı olduğuydu. Tanrı'nın kendisi değil ama Tanrı'nın özünden olmuştu ve Tanrı'nın yarattığı en önemli varlıktı. Mektuplarında öğretilerini Hefeşe şöyle listelemiştir;

“Yalnızca bir tek gerçek Tanrı vardır, yaratılmamış, sonsuz, başlangıcı olmayan, güçlüdür; tek bir Yargıç ve Kral ve değişmez.

“Her zaman önce O, biricik Oğlunu doğurdu ve dünyayı ve her şeyi O'nun aracılığıyla yarattı. “O'nu sadece görünüşte yaratmadı, ancak O'nu değişmez bir varlık olarak kendi iradesiyle var olmaya çağırdı.”

“Oğul Tanrı'nın kusursuz bir yaratığıydı, ancak tüm yaratılanlardan farklıydı. O Tanrı'nın iradesiyle zamandan ve bütün alemlerden önce yaratılmış ve hayatını, varlığını, görkemini Baba'dan almıştır.”

“Üç kişi vardır: Her şeyin nedeni olan, eşsiz ve başlangıcı olmayan Tanrı; her şeyden önce Baba'dan doğan Oğul, dünyalar önünde yarattı ve kurdu. O, dünyaya gelene kadar o değildi; ama O her şeyden önce, her şeyden önce doğmuştu ve Baba tarafından (hemen) varlığa çağırılmıştı. Ancak O, Baba gibi ebedi veya doğmamış değildir. Oğul, Ona yüceliği, hayatı ve her şeyi veren Tanrı'dan aldığı için Tanrı onun ilkesi “αρχή” olmalı ve O'nu yönetmelidir.”

“Sonuç olarak İncil'deki Oğul Babadandır gibi ifadeler, Baba ve Oğul'un töz benzerliğine atıfta bulunmaz.” (Hefe, 1997, s. 254-156).

Arius, bu düşüncelerin yer aldığı bir mektubu İS 320 yılında iki episkopos, altı papaz ve altı diyakoz tarafından imzalayıp Arius karşıtlarına gönderdi. Bunun karşılığında İskender de kendi mektubunu göndererek cevap verdi. Bu çalışmanın adı “*Deposition of Arius*” tur (Arius'un Yeminli İfadesi). Bu mektupla İskender, Arius'un düşüncelerini özetliyordu. Ayrıca kiliselerdeki episkoposlardan Nikomedeialı Eusebius'a karşı iyi davranmamalarını istiyordu.

“Mesih'e karşı herhangi bir şey konuşan veya düşünen herkes Hristiyanlıktan sapmıştır, Tanrı'nın düşmanlarıdır ve canları mahvederler. Böylesi birine selam vermek bile, Yuhanna'nın bize verdiği sorumluluğa göre bizi de onların günahlarına ortak yapar.” (Athan. c.Ar. 6)

İskender episkoposlara yazdığı mektubun ardından İncil'in Yuhanna Müjdesinin ilk bölümü birinci ayetinde yer alan “Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi”, (ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν) ifadesini ayrıntılı bir şekilde yorumlar. Bu mektubu Aleksandreialı çok sayıda piskopos ve diyakoz imzalar ve mektubun sonunda Arius ve öğretisinin yüzü aşkın episkoposun oluşturduğu bir meclis tarafından mahkûm edildiğini yazarak gönderir (Olsen, 2020, s. 154).

Sozomen, Arius'u destekleyenlerin bir araya geldiği bir synoddan bahseder⁵². Muhtemelen Eusebius'un piskoposluğunu yaptığı Nikomedeia'da olmuş olmalıdır. Ancak bu synod hiçbir şekilde barış getirmez. Tam tersine çatışmayı daha da artırır. Siyasi olarak da Mısır ve Arianizmin artık merkezi olmaya başlamış ve büyümüş Doğu'da sıkıntıları artırır. Sozomen, Arius'un içlerinde Eusebius'un da olduğu bazı piskoposlardan Aleksandreia'ya

⁵² Bu synod muhtemelen Bithynia Synodu'dur. Soz. HE, 1;15

tekrar görevinin başına dönmek istediğini yazar (Soz. HE 1,5). Ancak bu İskender'e boyun eğmesi, herhangi bir tartışma çıkarmaması şartıyla kabul edilebilirdi. Ancak böyle bir şey mümkün değildi, tartışmalar ve ayaklanmalar daha da büyüdü (Hefele, 1997, s. 216-220)

Burada Constantinus'un devreye girmesiyle konunun artık kaçınılmaz bir durum aldığını görüyoruz. Licinius ile olan savaşını henüz zaferle tamamlamış olan Constantinus bu konuya duyarsız kalmamıştır. Artık olay sadece Mısır'la sınırlı değil Bithynia'ya da taşmış hatta Akdeniz'deki kiliselerin bütünlüğünü bozmaya başlamıştır. Durumun daha da kötüye gitmemesi için tedbir alınması gerekiyordu.

İmparator ilk iş olarak Cordoba piskoposu ve danışmanı olan Hosius'u durumu öğrenip bu anlaşmazlıkları çözmesi için Mısır'a göndermiştir. Ancak ne yazık ki piskoposun yapacağı bir şey yoktur ve geri döner (Norwich, 2013, s. 49). Bunun üzerine Constantinus her iki piskoposa bir mektup gönderir;

“Fatih, En Şanlı Yüce Augustus Constantinus'tan İskender ve Arius'a

Aranızda ayrılıkların o ülkede devam edenlerden daha acıklı olduğu haberinde sadece kulaklarım değil, kalbim de ne kadar derin bir yara aldı! Bu farklılıkların kökeni ve temeli hakkında dikkatli bir araştırma yaptıktan sonra, nedenin son derece önemsiz olduğunu ve böylesine şiddetli bir tartışmaya değmez olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle, kendimi bu mektupta size hitap etmeye ve aynı zamanda sağduyunuza başvurarak, İlahi Takdir'i bu görevde bana yardım etmesi için çağırıyorum. Bundan dolayı şimdi ikiniz de eşit bir şekilde birbirinizi hoş görmeli ve meslektaşlarınızın verdikleri öğütleri dikkate almalısınız. Bu yüzden bana huzurlu günlerimi ve rahat gecelerimi geri verin ki sakın bir hayattan zevk alabileyim. Aksi takdirde sürekli gözyaşlarına boğulup hayatımın geri kalanını rahat bir şekilde geçiremem. Tanrı'nın halkı yani benim hizmetkarlarım kendi aralarında böyle kötü ve zarar verici bir çekişmeyle bölünmüşse düşüncelerimi nasıl toplayabilirim?” (Eus., VC, 2; 64-72)

Constantinus'un bu şekilde ricacı bir şekilde yazdığı mektuptaki en önemli konu ayrılık ve bölünmenin olmaması kilisenin bütünlüğüydü. Teolojik tartışmayı “önemsiz bir ayrıntı” olarak görüyordu. Fakat bu mektup da olayların yatışmasına yeterli olmaz. O zaman Constantinus yerel piskoposların değil evrensel bir kilise toplantısıyla bu soruna çözüm bulmak için kiliseyi toplantıya çağırır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

NİKAİA KONSİLİ

Nikaia Konsili Hristiyanlık tarihi açısından ilk Ekümenik Konsil olması nedeniyle oldukça önemlidir. Constantinus'un Hristiyanlara özgürlük tanıyıp kendisinin de bazı kilise sorunlarına dahil olduğu süreç içinde Akdeniz Bölgesindeki iki büyük kilisede çıkan İsa Mesih'in doğası hakkındaki büyük tartışma oldukça büyük olduğu tarihsel kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu bölümde bu önemli konsilin neden Nikaia'da yapıldığını, teolojik tartışmaları ve Constantinus'un konsil boyunca üstlendiği rolü anlamaya çalışılarak konsilde alınan kararlara yakından bakılacaktır.

5.1 Neden Nikaia?

Konsilin önceleri Ankyra'da olması yönünde bir girişim vardı ancak Constantinus piskoposlara Konsilin Nikaia'da olmasını isteyen bir mektup yazdı. Bunun nedeni büyük ihtimalle kendisinin de konsilde hazır bulunmak olduğu anlaşıyor (Stephenson, 2016, s. 289).

Ankyra aslında büyük bir konsil için uygun bir yerdi çünkü özellikle doğudan Suriye ve Mısır'dan gelecek temsilciler için ulaşım açısından oldukça elverişli bir konumdaydı. Hem de Nikomedeia ve Nikaia'nın Arius görüşlerine yakın piskoposların fazlalığı Konsilin Ankyra'da yapılma olasılığını da arttırıyordu (Kaçar, 2005, s. 65-80). Yani hem ulaşım açısından kolay olması hem de görüşlerini destekleme açısından Ankyra'nın en uygun yer olduğu kararlaştırıldıktan sonra neden yer değiştirildiği sorusu Constantinus'un Nikaia Konsili'ndeki rolünü anlamakta bir ipucu vermektedir.

Nikaia İÖ 316'da Antigonos tarafından kurulmuş ama Lysimakhos'la yaptığı savaşta şehri kaybedince ismi muzaffer komutanın karısının ismine (Νίκαια) ithafen Nikaia olarak değiştirilmiştir. Roma'nın Bithynia eyaleti içinde bulunan Nikaia uzun süre başkent olarak kalmış ancak sonunda bu mevkiyi Nikomedeia'ya bırakmıştır. Geleneksel olarak Bithynia'nın Hristiyanlaştırılması Petrus'a bağlanır ve kentin zulüm döneminde birçok şehit verdiği kaydedilir (Eyice, 1988, s. 3-10).

Konsilin Nikaia'ya alınmasının nedenini Constantinus'un piskoposlara yazdığı mektupta şöyle açıklıyor; Nikaia'nın Avrupa'dan gelecek olan piskoposlar için Ankara'ya göre ulaşımı kolay olması, Nikaia'nın ikliminin elverişli olmasıydı ve kendisinin de konsilde hazır bulunmak istemeseydi (Eus. VC, 3, 4-9).

Nikaia'ya çok yakın olan Nikomedeia piskoposu Eusebius'un Arius taraftarlığı her zaman tarihte ön plana çıkmıştır. Ancak Nikaia piskoposu Theognis'te ateşli bir Arius

taftarıydı hatta Nikaia Konsili kararlarını imzalamayan piskoposlar arasında bulunuyordu (Olsen, 2020, s. 162)

Nikaia Konsili'ne Katılanlar

Doğru Roma İmparatorluğu çalışmaları alanında Nikaia Konsil listesinin nüshaları hakkında eserleri bulunan Ernest Honigmann'ın "The Original List of the Council of Nikaia (325 a.d.)" başlıklı makalesinde Nikaia Konsili'ne katılanların listesinin yer aldığı Eski Yunanca, Latince, Süryanice, Kıptice, Aramice, Ermenice vd. gibi birçok dildeki kopyaların tek bir kaynaktan -Antiocheia Corpus cononum- köklendiğini ve burada 221 ismin yer aldığını söyler (Honigmann, 1942-1943, s. 20-80).

Eusebius Nikaia Konsili'nde iki yüz elliden fazla piskoposun yanında onlara eşlik eden çok sayıda rahip ve diyakoz bulunduğundan bahseder. Sokrates ise üç yüz on sekiz katılımcıdan bahseder (Sok. *HE*, i,8). Eusebius katılımcıları şöyle kaydeder;

"Bütün Avrupa'yı, Libya'yı ve Asya'yı dolduran bütün kiliselerden Allah'ın kullarının en seçkinleri bir araya getirildi ve sanki Tanrı tarafından uzatılmış gibi bir ibadet yeri hepsini bir araya getirdi: Kilikyalılar ile Suriyeliler; Fenikeliler ve Araplar ve Filistinliler, bunların yanında Mısırlılar, Tebailılar, Libyalılar ve nehirler arasından gelenler. Konseyde bir Pers piskoposu bile vardı ve mecliste bir İskit eksik değildi. Pontus ve Galatya, Kappadokia ve Asya, Frigya ve Pamphylia seçtikleri adamlarını sağladı. Trakyahılar da Makedonlar, Achaealar ve Epirotlar ve bunların arasında çok uzaklarda yaşayanlar da vardı ve hatta İspanyolların en ünlüsü, diğerleriyle birlikte meclise katılanlar arasındaydı" (Eus. *VC*, 3, 7).

Aslında piskoposların sayısı aylara göre değişebiliyordu. Eusebius ve Athanasius listelerini aynı anda yapmadılar. Bu yüzden onların sayılarının farklı olması anlaşılabilir. Piskoposların çoğu Yunandı. Latin temsilcilerden Cordobalı Hosius, Kartacalı Cecilian'ın da aralarında bulunduğu on kadar piskopos vardı. Antik kaynaklarda Akdeniz kiliselerinden gelen birçok piskoposun isimleri verilip onların zulümlerden kalan yaraları tarif edilir (Hefele, 1997, s. 228). Hatta Theodoret bu kişilerin yaralarını İsa'nın ölümüne giderken ve haçta taşıdığı yaralara atıfta bulunarak şunları ekler: "Birçoğu resullerin armağanlarıyla parladı ve birçoğu bedenlerinde Mesih'in izlerini taşıyordu" (Theod. *hist.eccl.* i. 6).

Piskoposlar daha önce kilise tarafından uygulanan Senato prosedürüyle davet edilmişlerdi. İmparatorluk piskoposları senatörler nasıl davet ediliyorsa öyle, yani masrafları ödenerek, seyahat ayrıcalıklarından ve posta teşkilatından yararlanarak davet edildiler. (Dvornik, 2019, s. 7).

HefeLe birçok antik kaynaktan aldığını belirttiğı paragrafta özellikle Akdeniz kiliselerinin ünlü isimlerini de sıralar; “Cordobalı Hosius ile birlikte, Konseyin en seçkin üyeleri, havarilik makamlarından Aleksandreialı İskender, Antiokheialı Eustathius ve Kudüslü Macarius'du: sonra aynı adı taşıyan iki piskopos, Nikomedeialı ve Kaisareialı Eusebius geldi; Son zulümde bir gözünü kaybeden Mısır'daki Herakleialı Patamon; Yüksek Thebais'ten Paphnutius ve Kıbrıs'ın Spiridion'u, her ikisi de mucizelerini kutladı. Paphnutius'un bir gözü sıkıldı ve Maximinus'un zulüm sırasında bacakları kesildi. Başka bir piskopos, Neocaesarealı Paul, Licinius'un kendilerine uygulanmasını emrettiğı kızgın demirlerle ellerini yakmıştı. Nisibis'li Yakup, bir mucizeler işçisi olarak onurlandırıldı: Ölöleri dirilttiğı söylendi. En önde gelenler arasında, Kehanet armağanına sahip bir adam olan ve Nikaia'ya yaptığı yolculuk sırasında Nazianzuslu Aziz Gregory'nin babasını vaftiz eden Kaisareialı Leontius da vardı; Gangralı Hypatius ve Küçük Asya'da Myralı Aziz Nicholaos, cömertliğıyle o kadar iyi tanınır ki” (HefeLe, 1997, s. 228).

Siirt Kildani Kilisesi Başkiposu Adday Şer⁵³ kitabında kaynaklardan aldığına uygun olarak Merw piskoposu Eliyo Tirhan, başdiyakon Sahdost, Nısaybin piskoposu Yakup, Sincar piskoposu Mor Gewaris ve Bet Garmay piskoposu Yuhanna'nın isimlerini sayar. Ayrıca Constantinus'un onlar için büyük bir salon düzenlediğini, saygınlıklarına göre koltuklara oturduklarını ve Maraş piskoposundan başlayarak bütün yarası olup sakat kalmış piskoposların önünde eğildiğini kaydeder (Şer, 2002, s. 90).

Myralı Nikolaos günümüzde Noel Baba olarak tanınmış Lykia Bölgesi'nin Myra (Demre) kenti kilisesinde dördüncü yüzyılın başlarında görev yapmış ünlü piskoposudur. İS 270 yıllarında Patara'da doğduğı ve burada da öldüğü düşünölür. Hristiyan bir anne babadan gelen Aziz Nikolaos'ın özellikle mucizeleriyle ilgili birçok rivayete rastlamak mümkündür. Diocletianus'un zulmü sırasında o da etkilenmiş uzun süre hapiste kalmış ve Milano Fermanı ile serbest bırakılmıştır⁵⁴.

⁵³ Adday Şer 1867-1915 yılları arasında yaşamış, 1902'de Siirt Başpiskoposu olan, birçok eseri bulunan Kildani piskoposu ve yazarlarındandır. Dini, Gramer, Biyografiler, Elyazması katalogları, Doğı- Batı Süryani Tarihi ve Edebiyatı üzerine birçok eseri vardır. (Şer, 2002, s. 13-46)

⁵⁴ Aziz Nikolaos; daha fazla bilgi için bk. (Demirci, 2020, s. 332-338)

*Resim 5 Aziz Nikolaos'un Arius'u Tokatlama Sahnesi
Nikaia Konsil Freski, Sümela Manstırı, Trabzon*

Petrus de Natalibus⁵⁵ da geç Hristiyan kaynaklarına göre Nikaia Konsili'ne katılmıştır. Bugün Sümela Manastırı'nda bulunan bir ikonada da tasvir edildiği üzere Konsile katılmış aynı zamanda Arius'a bir tokat atmıştır. Bu olaydan sonra hapse atıldığı için adının katılımcılar listesinde olmadığı söylenmektedir. İS 345 yılında ölmüş, bugün mezarının olduğu yere gömülmüş ancak 1087 yılında kemikleri İtalya'ya kaçırılmıştır. Katolik ve Ortodoks kiliselerince bir aziz olarak tanınıp saygı gösterilir (Demirci, 2020, s. 332-338).

Patara'da 2010 yılında yürütülen çalışmalar sırasında Helenistik dönemden bir mezar epigramında Eudemos ismi belgelenmiştir. Söz konusu Eudemos'un, Lykia piskoposu ve bölgenin tek imza yetkilisi olarak Nikaia Konsili'ne katıldığı düşünülür (<https://www.uni-muenster.de/de/>, tarih yok), (Peschlow, 2011, s. 29-31).

5.2 Nikaia Konsili'nde Gelişen Olaylar

Nikaia Konsili hakkında Eusebius'un Vita Constantini'de yazdıklarından başka tarihi bir kayıt bulunmamaktadır. İskender'in yardımcısı Athanasius'un neredeyse otuz yıl sonra büyük ihtimalle Liberius'a yazdığı uzun mektubunda aktardıkları da konsil hakkında bazı

⁵⁵ Petrus de Natalibus; Piskopos; azizlerin hayatlarının bir koleksiyonunun yazarı; doğum tarihi bilinmese de 1400 ile 1406 arasında olduğu sanılıyor. Bu menkıbe yazarının erken dönem yaşamına ilişkin hiçbir ayrıntı bize aktarılmamıştır. Bir Venedikli olarak kendini kilise devletine adadı ve Equilio'da (Jesolo) bir kanon oldu. 5 Temmuz 1370'de o şehrin piskoposluk makamına yükseltildi. Esas olarak, geniş tirajlı çok değerli bir eser olan on iki kitaplık "Azizlerin Efsaneleri"nin yazarı olarak bilinir. Çeşitli yaşamları düzenlerken Kilise takvimini takip eder. (Herbermann, 1913a, s. 784)

bilgiler alabildiğimiz yegâne kaynaklardan biridir. Konseyde yer almasa da Kappadokialı piskopos Hermogenes'in bu konuda bazı yazıları günümüze ulaşmıştır, fakat bu yazılar ne tek başına ne de bütünüyle tartışmaların ve olayların gidişatıyla ilgili net bir bakış açısı sağlayamaz (Odahl, 2004, s. 178-179).

Konsey'in açılışında Eusebius'un anlatısına göre bütün piskoposlar yerlerini alıp İmparatorun gelmesini beklediler. Önce Hristiyan olan saray görevlileri sonrasında diğerleri girdiler. İmparatorun geldiği ilan edildiğinde herkes ayağa kalkıp onu karşıladılar. Constantinus altın ve değerli taşlarla kaplı kaftanıyla görkemli bir şekilde içeri girdi. Eusebius'a göre dindarlık ve alçakgönüllülükle gözlerini yere eğdi sonra kendine gösterilen altın koltuğa oturdu. Önce sağındaki piskopos kısa bir şekilde konuştu, sonra İmparator kalkıp kendi açılış konuşmasını yaptı:

“Dualarımın amacı, dostlarım, sizinle birlikte olmaktır ve şimdi bunu aldığımı göre, Kral'a minnettarlığımı ifade etmem gerektiğini biliyorum... Kıskanç bir düşmanın refahımızı mahvetmesine izin vermeyin; Şimdi tiranların Tanrı'ya karşı savaşı, Kurtarıcı Tanrı'nın gücü tarafından süpürüldüğüne göre, kötü niyetli şeytanın ilahi yasayı başka yollarla küfürlerle kuşatmasına izin vermeyin. Bana göre, Tanrı'nın Kilisesi'ndeki iç bölünme, herhangi bir savaştan veya şiddetli savaştan daha ciddi ve bu şeyler dünyevi meselelerden daha fazla acıya neden oluyor gibi görünüyor. Bu yüzden dostlarım, Tanrı'nın hizmetkarları ve hepimizin ortak Rab'bi ve Kurtarıcısının iyi hizmetkarları, aranızdaki bölünmenin nedenlerini şimdi ortaya çıkarmaya ve tüm anlaşmazlık zincirlerini çözmeye başlamak için gecikmeyin” (Eus. VC 3;10).

Constantinus'un baştan beri çözmek istediği şey açılış konuşmasından da anlaşılacağı üzere teolojik konular değil kiliseler arasındaki anlaşmazlığın barış içinde halledilmesi idi. Constantinus konuşmasını Latince yapmış yanında bulunan bir yardımcı da konuşmayı Yunancaya çevirmişti. Bu konuşmanın ardından İmparator yerini Konsil başkanına verdi. Teolojik tartışmaları Konsil Başkanına vermeye niyetliydi ve öyle de yaptı. Onursal başkan olarak Konsil'de yer almaya devam etti. Hefe Konsil'e Hosius ile iki Romalı piskopos Vítus ve Yıncentius'un Papalık elçisi olarak başkanlık ettiğini belirtir (Hefe, 1997, s. 235).

Konseynin açılışında hazır bulunan piskoposlardan yirmi sekizi Arius taraftarıydı. Arius'un kendisinin Konsil'e katılmasına izin verilmemişti. Bu yüzden Nikomedeialı piskopos ve baştan beri Arius'un en sadık destekleyicisi Eusebius ile Nikaia piskoposu Theognis onu temsil ettiler.

Bu grubun tam karşısında Hristiyanlığın özünü tehdit ettiği için Arius'u mahkûm etmenin gerekliliğine kesinlikle emin olan bir grup daha vardı. Bu grubun başını Aleksandreialı İskender çekiyordu. Ancak bu grubun sonradan çok ünlü olacak bir başka üyesi de o zamanlar

genç bir diyakoz olan Athanasius'tu. Ancak Latince konuşan bir grup daha vardı ki bu grup tartışmayı Origen'in doğudaki takipçileri olarak görüyorlardı. Onlar Tertullianus'un üçlülük için söylediği "Tanrı'da üç kişi ve bir öz" olduğunu beyan ediyorlar ve bu onlar için yeterliydi. (Gonzalez, 2010, s. 336-337).

Konsilin tam olarak nasıl yapıldığı konusunda bilgimiz azdır. Eusebius'un sonrasında gelen Sokrates ve Sozomen'in yazdıklarında ortak olarak verilen bilgilerden anlıyoruz ki, piskoposlar birbirlerine olan şikayetlerini bildirmişler İmparator da onları sabır ve dikkatle dinlemişti. Hatta onlarla Yunanca konuştuğunu ve her iki tarafa yardım edildiği, şiddetli olayları da yatıştırdığı kaydedilir (Eus. VC, 3;13)

Constantinus'un konsilde hem davette hem de tartışmaların ilk döneminde ön planda olduğu kayıtlardan bellidir. Ancak İmparatorun konsilde oy hakkı yoktu. Dvornik bunu piskoposlara sunulan bir özgürlük olarak yorumlar (Dvornik, 2019, s. 9).

Aslına bakılırsa Konsil'e katılanlar tam olarak neyin tartışıldığı konusunda sağlıklı bilgiye sahip değildi. Arius'un düşüncelerinin ne olduğu konusunda herkesin bilgisinin olması gerektiğini düşünenler Arius'un düşüncelerinin okunmasını istediler. Nikomedeia piskoposu öne çıkar ve Arius'un düşüncelerini açıklamaya başlar. Arius'un daha önce de 3.5'te yazılmış olan düşünceleri tekrarlanır; İsa'nın yaratılmış bir varlık olduğunu, Baba'yla eşit olmadığını ve İsa'nın tanrılığını açıkça reddettiklerini ilan eder. Ancak bu ifadelere tepkiler çok büyük oldu. Bazı piskoposlar elleriyle kulaklarını tıkararak bağırmaya başladılar. O kadar şiddetlenir ki bu karışıklığa İmparator'un bizzat kendisinin müdahale etmesi gerekti (Olsen, 2020, s. 159).

5.3 Nikaia Konsili Kararları

5.3.1 Arius'a Karşı Alınan Karar

Nikaia Konsili'nin ilk toplanma nedeni öncelikle Arius meselesini çözmek bir diğeri de Paskalya gününün tarihini bir sonuca bağlamaktı. Diğer kararlar da toplantı içinde piskoposlarca görüşülen ve nispeten daha az önemli görülen konular hakkındaydı. İlk olarak bu iki ana karara bakalım.

Arius meselesinde sonunda karar tüm kiliselerin kabul edebileceği bir inanç bildirgesi hazırlanması yönünde oldu. Bu inanç bildirgesi içinde Eski Yunanca bir kelime olacaktı; omooúsios . Constantinus tarafından bizzat öne sürülmüş bir kelimeydi. Bazı araştırmacıların söz konusu öneride Eusebius'un bazılarının da Hosius'un etkisi olduğu konusunda tahminleri olsa da son söz yine İmparator'undu. Bu kelimenin anlamı İsa Mesih ve Baba Tanrı'nın "aynı tözden" olduğuydu. Arius baştan beri bu ifadeyi reddediyordu. Bu ifade İsa'nın gerçek tanrısallığını, nesiller boyunca sonsuzlukta var olan öz olduğunu ve herhangi bir şekilde bundan

az olmadığını ilan ediyordu. Bu kelimenin sonucunda sadece Mesih Bilimi değil Kurtuluş Teolojisi için de kilisenin inandığı teoloji korunmuş oluyordu; Eğer Mesih bir yaratık olsaydı diğer yaratılanları günahattan ve ölümden kurtarması mümkün olmayacaktı. Böylece bu ifadeyle kurtuluşun yaratma kadar ilahi bir iş olduğu varsayılır (Schaff, 2002, s. 654,660).

İmparator'un böyle bir müdahalede bulunması, Nikaia Konsili'nin piskoposların değil kendi sorumluluğu altında olduğunu bir anlamda ifade ediyordu. Belki de İmparatorun varlığı özgürce bir tartışmayı engellemiş olabilir. Ama bu müdahale ile Arius ve İskender'e yazdığı mektuptaki ifade çelişkili görünmektedir. O mektupta "önemsiz" olarak gördüğü meselede şimdi kendisi son noktayı koyup Arius'un düşüncelerini reddediyordu.

Bugün Nikaia İnanç Bildirgesi olarak bilinen bildirge yazılıp okundu;

"Tek Tanrı'ya her şeye kadir Baba'ya, görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısına inanıyoruz, ve tek Rab İsa Mesih'e, Tanrı Oğlu'na, Baba'dan doğmuş, Baba'nın özünden biricik olan, Tanrı'dan Tanrı, ışıktan ışık, gerçek Tanrı'dan gerçek Tanrı, doğmuş ama yaratılmamış, Baba'yla aynı özden (ομοούσιος), gökteki şeylerin ve yeryüzündeki şeylerin, her şeyin O'nun aracılığıyla yaratıldığı, biz insanlardan ötürü ve kurtuluşumuz için inmiş ve beden almış, insan olmuş, acı çekmiş ve üçüncü gün dirildi, göğe yükselmiş, dirileri ve ölüleri yargılamak için gelecek olana; ve Kutsal Ruh'a inanıyoruz" (Olsen, 2020, s. 161).

İmparator tüm piskoposların bu bildiriye imzalamalarını ister hatta imzalamayanların sürgün edilmesi emrini de verir. İnanç bildirgesi bir aforozu da içeriyordu. Arius başta olmak üzere Secundus, Theonas ve Nikomedeialı Eusebius sürgüne gönderildi. Kilise o anda farkında olmasa da kilise içinden olmayan seküler bir güç tarafından kendisi hakkında karar verilip yargılanıyor, bu da yepyeni bir dönemin başlangıcına aracılık ediyordu.

5.3.2 Paskalya'nın Tarihi Kararı

Nikaia Konsili'nin bir başka kararı Paskalya Kutlamasının tarihiydi. Paskalya kutlaması tartışmalarındaki konu tüm tarafların kutlamanın elçiler tarafından kutlanmaya başladığı ama sonrasında bugünün nasıl kutlanılacağı bilinmediği için Küçük Asya ve Batı'da farklı günlerde kutlanmasıydı. Her iki tarafın iki noktada ayrılığı vardı; Paskalya Kutlaması'nın zamanı ve oruç günü. Bu tarih için belirleyici bir olay vardı; İsa'nın ölümü ve dirilişi. İki taraf da bayramın kutlanacağı zaman konusunda İsa'nın ölüm tarihini seçerek ortak bir anlaşmaya vardılar. 14 Nisan'ı herkes ortak bir tarih belirleyip Paskalya Bayramını buna göre yapmaya başladı. Ancak Batı kilisesi İsa'nın ölüm gününü Cuma, dirilişini ise Pazar gününe getiriyordu (Hefele, 1997, s. 247-249).

Böylece Paskalya Nikaia Konsili'nde ilk baharda geceyle gündüzün eşit olduğu zamandan sonraki ilk dolunayı takip eden pazar gününe sabitlendi. Bu kararın verilmesinde etkin olan bir diğer nedenin ise Constantinus'un Yahudilere karşı olan rahatsızlığı olduğu kiliselere yazdığı mektupta anlaşılabilir (Norwich, 2013, s. 51).

“Bunun üzerine, Paskalya'nın en kutsal günü konusunda bir tartışma çıktığından, herkesin her yerde aynı gün kutlanmasının en doğrusu olduğuna oybirliğiyle karar verildi. Çünkü ölümsüzlük ümidimizi kazandığımız bu bayramın her toplulukta değişmez bir şekilde tek bir sistem ve ilan edilen bir prensip üzerinde kutlanmasından daha iyi ve daha hürmetli ne olabilir? Her şeyden önce, Yahudilerin uygulamalarına göre bu en kutsal bayramın kutlanması layık görülmedi; Kendi ellerini iğrenç bir suçla lekeledikten sonra, bu tür kana bulanmış adamlar, beklenebileceği gibi zihinsel olarak kördür” (Eus. VC, 3;18).

5.3.3 Alınan Yirmi Karardan Bazıları

Nikaia Konsili'nde alınan kararlar yirmi canonda toplandı. Bu kararlarda piskoposların evlilikleri, aforoz ve bazı kiliselerin yetkileri gibi konular yer alıyordu. 4. canonda özellikle eyaletlerdeki piskoposların nasıl seçileceği konusu yer almaktadır ki bu sonra Konstantinapolis baş şehir olduktan ve kilisenin bir merkezi olduktan sonraki durumlar için önemli bir karardı.

6. canon kararı ise daha sonraki Kilise ve İmparatorluk ilişkisi içinde Roma'nın papalık yetkilerini doğu bölgesi için geçerli olmayacağının ipuçlarını veren bir karar olarak alındı. Eyaletler içinde piskoposluk başkentleri Roma, Aleksandreia, Antiokheia ve Kudüs olarak anılarak burada görev alan baş piskoposlar da Genel Valiler olarak adlandırıldılar. Roma bu başkentlerin içinde özel konuma sahipti, Kudüs ise ruhsal olarak özel bir anlam taşıyordu (Dvornik, 2019, s. 8).

“Mısır'da, Libya'da ve Pentapolis'te kullanılan eski gelenek, var olmaya devam etmeli, yani Aleksandreia piskoposunun tüm bunlar (vilayetler) üzerinde yargı yetkisine sahip olması; çünkü Roma Piskoposu için de benzer bir ilişki vardır” (Hefele, 1997, s. 320).

Bu karar, Aleksandreia piskoposunun yargı yetkisinin tıpkı Roma'daki papanınki kadar büyük olduğunu ve sonrasında merkez haline gelecek olan Konstantinapolis patrikliğine de böyle büyük bir yetkinin verilmesinin kapılarını aralamış olduğunun bir göstergesidir. Roma Patrikhanesi tek başına Batı'yı temsil ederken Konstantinapolis, Antiokheia ve Kudüs, Doğu Kiliselerini temsil eder (Hefele, 1997, s. 330).

5.4 Nikaia Konsili Hakkındaki Rivayetler

Nikaia Konsili hakkında ülkemizde en bilindik hikâye, İncil'i oluşturacak kitapların bir masaya konduğu, sonrasında piskoposların bu masayı salladığı ve masada kalan kitapların bugün kullanılan İncilleri oluşturmuş olduğu üzerinedir. Ya da yine bu konsilde bazı İncil nüshalarının yakıldığı konusunda inanılan bazı bilgiler bulunmaktadır.⁵⁶

Ancak 4.4 ve 4.5 başlığında da ele alındığı gibi kararların içinde böyle bir konu olmadığı görülmektedir. Nikaia Konsili'nde yer alan Athanasius İS 367'de yazdığı “*Fastel Epistles*” eserinde İncil'in 27 kitabının isimleri bulunur ve bu eser İncil'in tüm kitaplarının isminin geçtiği en eski kaynaktır (Athan. *Fest. Ep.* 39;5)

“*İslam Kaynaklarında İznik Konsili*” adlı tezinde Mustafa Sinanoğlu, İslam alimlerinin bu konudaki düşüncelerini yazar. Buna göre konusu ve sonuçları bakımından yukarıda belirtilen toplumumuzda düşünülen olayların gerçekleşmediği görülmektedir. Sinanoğlu, İslam bilginlerinden bazılarının Nikaia Konsili hakkındaki söylemlerini şöyle nakleder; “Mes’udi; Nikaia Konsili’nin hatta Hristiyan kaynaklarıyla aynı sayıyı vererek 318 piskoposun katılımıyla Arius’a karşı toplandığını belirtir”. İbn Hazm; Arius’un düşüncelerini olduğu gibi aktararak bu Konsil’den bahseder. Şehristani; 313 piskoposun “Arius’un Allah’ın kadim, Mesih’in ise yaratılmış olduğunu söylediği için toplandığını” ifade eder. Yakut b. Abdullah el- Hamevi, *Mu’cemü’l-buldan* adlı eserinde “*İznik’ten Nikkiye*” adıyla bahsederek Hristiyan inanç esaslarının belirlendiği ilk toplantı olduğunu ve 318 sayısını verip İsa Mesih’in kendisiyle

⁵⁶ İsa Karataş, “Gerçekleri Saptıranlar” adlı kitabında Nikaia Konsili hakkında gazete, dergi ve kitaplarda yazılan bazı iddiaları toplamış ve bu konulara cevap vermiştir.

“13 Şubat 1994 tarihli Milliyet’te yer alan “Batı’da Laiklik” başlıklı yazısında Sayın Şardağ şöyle diyor:

“...Hz. İsa’nın **yirmiyi aşkın** İncillerinden seçilmiş dört İncilinde bile hoşgörüyü, cezayı ancak Allah’ın verebileceği kabul edilir...”

Harputlu İshak Efendi’den bir alıntı;“...İznik’teki ruhban meclisinin zabıtlarında bildirildiğine göre, o asırda her tarafta birçok İnciller bulunup, bunların doğru ve yanlış olanı fark olunamıyordu. Bu İncillerden elli dört muhtelifinde nüshası hakkında, bu mecliste çeşitli münazaralar yapıldı. Bu mecliste bulunan papazlar, İncilleri okudukları zaman elli dört İncil nüshasından, elli adedinin asılları olmadığını anlayıp reddettiler. Dört nüshanın doğru, diğerlerinin batıl olduğuna, karar verildi. O zamandan beri (İS 325) bu dört İncil’den (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) başkasına itibar olunmadı ve ele geçen nüshalar yok edildi...”

Samiha Ayverdi; “..İnciller Hz. İsa’nın ölümünden 50 yıl sonra yayılmaya başlayıp, adetleri 100 küsur nüshaya çıkmıştı ki, bu çokluğun doğuracağı mahzurları göz önüne alan kilise miladi 430 senesinde İznik Konsilliğince alınan bir kararla dörde indirilmiş geri kalanlar da yakılmıştır.”

Muhammed Ataurrahim; “...Bir kaynağa göre, bu dönemde 270, diğer bir kaynağa göre de 4000 kadar farklı İncil vardı. Bütün incilerin Konsil odasında bir masa altına konmasına karar verildi. Sonra, herkes odayı terk etti ve kapılar kilitlendi. Masanın üzerine gelecek İncilin hatasız versiyon olmasını sağlamak için piskoposlardan bütün gece ibadet etmesi istendi. Sabahleyin, İskender’in temsilcisi Athanasius a göre, makbul olan İnciller masanın üzerinde belirli bir şekilde bulunmuştu. Masanın altında kalan indilerin yakılmasına karar verildi. Gece odanın anahtarlarını kimin muhafaza ettiğine dair bilgi yoktur.”

İsa Karataş kitabının bu bölümünde bu iddialara cevap verdikten sonra şöyle yazar; “Bu yazarların, "yüzlerce ya da binlerce İncil’den dört İncil (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna) seçildi" iddiasına gelince... Öyle görünüyor ki, bu yazarlar İncil’i alıp da, bırakın okumayı şöyle bir karıştırma zahmetine bile katlanmamışlar! Eğer İncil’in ilk sayfalarında yer alan "içindekiler" listesine bile baksalardı, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna’nın, İncil’in ilk dört bölümü olduklarını ve İncil’in toplam 27 bölümden oluştuğunu göreceklerdi” (Karataş, 1997, s. 32-49).

beraber olduklarına inandıkları kilise babalarının katılımıyla gerçekleştiğini” yazdığını belirtir (Sinanoğlu, 2001, s. 1-16).

Esasen Kilise ikinci yūzyılın başlarında iki önemli derlemeyi yapmıştı; birisi dört İncil’in derlemesi diğeri de Paulus’un mektuplarıydı. Muratori Kanonu’na göre İS 170 yılına kadar İncil’i oluşturan kitapların listesi Hristiyanların elinde vardı. Buna göre İncil, Konsil toplanmadan önce Eski Antlařma ile Kilise’de kullanılıyordu (Bruce, 1979, s. 30).

ALTINCI BÖLÜM

KİLİSENİN NİKAİA KONSİLİ ÖNCESİ VE SONRASI DURUMU

Hristiyanlığın üç yüz yıl boyunca birçok Roma İmparatoru tarafından baskı altına alınıp zorluklarla yüz yüze gelmesinin ardından Nikaia Konsili sonrasındaki duruma yakından bakmak Constantinus'un Akdeniz Bölgesi üzerindeki hakimiyeti konusundaki düşüncesini anlamak oldukça mümkün olabilir. Bu bölümde Akdeniz Bölgesindeki kiliselere yakından bakıp bu dönemde başkent yapılan Konstantinapolis'in önemi incelenecektir.

6.1 Akdeniz Bölgesi'nde Kiliseler

Hristiyanlık İsa'nın ölümü ve dirilişinden sonra öğrencileri tarafından Kudüs'ten başlayarak Roma'ya kadar yayılmıştı. Bu dönemde ön planda yer alan Petrus ve Paulus'un Akdeniz Bölgesi'nde ve Anadolu'da kurduğu kiliselerin hangileri olduğu günümüzde de bilinmektedir. Kudüs kilisesi İsa'nın göğe yükselmesinin ardından toplanmış, kilisenin önderleri seçilmiş ve daha sonra da göreceğimiz gibi bu kilise bazı önemli kararları almada ön plana geçmiştir. Elçilerin İşleri kitabına göre Kudüs'te yaşanan zulüm sonrası Hristiyanlar Fenike, Kıbrıs ve Antiokheia'ya kadar gitmişlerdir.⁵⁷ Yine buradan anlaşılıyor ki Antiokheia'daki kilise özellikle Hellen asıllı kişilerin idaresindeydi.

Paulus koyu dindar bir Yahudi'yken Hristiyan olmasıyla birlikte Hristiyanlığı yayma görevini edinmiş ve yine Elçilerin İşleri kitabına göre bu görev uğruna dört yolculuk yapmıştır. Yolculukların ilk üçü Kudüs'ten başlayarak Anadolu'nun iç bölgeleri, kıyı şeridi ve bugünkü Kavala kenti yakınlarındaki Philippi, Theselonika, Korinthos gibi daha çok deniz kıyısında konumlanan Avrupa kıtası bölgelerine yapıldı. Son yolculuk ise Paulus'un tutuklanıp Roma'ya yargılanmaya götürülmesi rotasını izler; Kudüs, Patara, Krete (Girit), Malta, Roma. Genellikle ilk uğradığı yer bu yerlerde var olan havralardı.

Paulus'un gezdiği tüm bu kentler Roma İmparatorluğu'nun Greko-Romen şehirlerindendi ve önemlerini tarih boyunca kaybetmemişlerdi. Paulus'un şehri olan Tarsus Kilikya'nın önde gelen kentlerinden biri olarak İÖ 67'den beri Roma İmparatorluğu altındaydı. Özgür bir kent statüsüne sahipti ve bu kentlerde yaşayanlar Roma vatandaşlığı statüsünde sayılıyorlardı (Dockery, 1992, s. 659). Paulus'un kendisinin Tarsuslu olduğu kaydedilir.⁵⁸ Hristiyanlığı kabul ettikten bir süre sonra Kudüs'ten Tarsus'a götürülür. Tarsus coğrafi olarak

⁵⁷ Elçilerin İşleri 11:19

⁵⁸ Elçilerin İşleri 21:39

Antiokheia ile oldukça yakın bir konumdaydı. Paulus'un zamanında Tarsus, bölgenin en büyük şehirlerinden biri ve Kilikya'nın metropolitiydi. Tarsus aynı zamanda Strabon'un yazdığına göre birçok filozof yetiştirmişti (Wallace, 1998, s. 195).

“Tarsus'ta halk kendini büyük bir şevkle sadece felsefeye değil aynı zamanda genellikle bütün öğrenim dallarına bağlamıştır. Kent bu konuda Atina'yı ve Aleksandreia'yı veya filozofların dersleri ve okullarıyla anılan herhangi bir yeri geçmiştir... Tarsus kenti her tür retorik okullarına sahipti ve genellikle gelişen ve güçlenen halkıyla bölgenin anakenti olma ününü korudu” (Strab. *Geo.*14; 5,13).

Paulus ilk yolculuğunda yanında Barnaba ile Kıbrıs'a geçip Pamphylia bölgesinde Perge kentine gelmiştir. Paulus ve beraberindekiler Pisidia Antiokheiası'na hem giderken hem de dönerken Perge'ye uğrarlar.⁵⁹ Kısa süre kaldıkları bu kent yedinci yüzyıldan sonra Arap akınlarından dolayı boş bırakıldığı için o dönem için çok fazla bilgi sahibi olabileceğimiz bir yerdir (Wallace, 1998, s. 201-203).

Pisidia Antiokheiası'nda birçok kişinin Hristiyan olduğu ve kilisenin kurulduğu kaydedilir. ⁶⁰ İkonion'a (Konya)'ya giden Paulus buradan Lystra ve Myra'ya (Demre) geçer. İkinci yolculuk ise daha çok Myra'dan (Demre) geçip Küçük Asya'dan Troas'tan karşıya geçerek Akdeniz bölgesi kıyılarından geçilen bir yolculuktur. Troas'tan denize açılıp Philippi'ye geçen Paulus'un burada Lidya adında bir kadına Hristiyanlığı anlattığı kaydedilir.⁶¹ Thessalonike'de (Selanik) yine Hellen soyundan gelenlerin Hristiyanlığı kabul ettiği yazılıdır. Veriya'dan geçerek Atina'ya gelen Paulus'un burada havraya gitse de hem Epikürcü ve Stoacı filozoflarla tartıştığını hem de kentte dikili olan “Bilinmeyen Tanrı'ya” sunağından yola çıkarak Hristiyanlığı anlattığını öğreniriz. Korinthos'a gelen Paulus'un burada bir buçuk yıl kaldığı ve özellikle Yahudilerden baskı gördüğü kaydedilir. Üçüncü yolculuk bu sefer Antiokheia'dan başlar. Paulus'un uğradığı en önemli kent Ephesos'tu. Burada Hristiyanlığın duyurulmasına karşı çıkıldığı, özellikle Artemis tapınımla karşılaştırılıp protesto edildiği öğrenilir⁶²

Paulus'un yolunun kesiştiği bir başka şehir olan Demaskos (Şam), Helenistik dönemi yaşamış, daha sonra Roma egemenliği altına alınmış surlu bir kentti. Paulus buraya giderken mucizevi bir şekilde ölüp dirilen İsa ile karşılaşmış, dindar bir Yahudi iken Hristiyan olmuştu.⁶³ Jupiter'e adanmış büyük bir tapınağı ve geniş bir pazar yeri ile biliniyordu. Antiokheia, I.Seleukos tarafından başkent olarak kurulmuş ve İÖ 64'te Roma İmparatorluğu egemenliği altına girmişti. Oldukça gelişmiş ve görkemli bir kentti. Artemis'e adanmış bir tapınak, Büyük

⁵⁹ Elçilerin İşleri 13: 13, 25

⁶⁰ Elçilerin İşleri 13:13-52

⁶¹ Elçilerin İşleri 16:11-40

⁶² Daha fazla bilgi için bz. İncil Elçilerin İşleri 13-28. Bölümler

⁶³ Elçilerin İşleri 9

Hirodes tarafından inşa ettirilen sütunları olan bir ana cadde, hamamlar ve bir açık hava tiyatrosu vardı (Dockery, 1992, s. 659).

Yunanistan'ın başlıca kentlerinden biri olan Philippi bakır ve altın madenleriyle ünlüydü ve bu yüzden de antik çağlardan beri yerleşim alanı olarak kullanılıyordu. Makedon kralı Philippos tarafından kurulduğunda adı Philippi olarak değişmiş İÖ 42 yılında da Romalılar tarafından koloni sıfatı verilmişti. Muzaffer Romalı askerlerin kent halkının çoğunluğunu oluşturduğu ve böyle kentlerin kendi memurlarını seçmek ve vergilerden muaf olma gibi ayrıcalıkları olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Polycarp'ın 125 yılında Filipililere yazdığı mektup kilisenin önemli bir yere sahip olduğunu gösterir (Achteimeier, 1996, s. 844-845). Paulus burada dayak yiyip hapse atılıp salıverildikten sonra kent yetkililerden kendisinden özür dilemelerini istemiştir.⁶⁴ Elçilerin İşleri, burada Lidya adında mor kumaş ticareti yapan bir kadının Hristiyan olduğunu ve tüm evin aynı gün vaftiz edildiğini yazar.⁶⁵ Daha sonra Paulus'un mektubundan anlıyoruz ki burada Hristiyanlığı yaymakta oldukça gayretli bir kilise kurulmuş ve gelişmişti⁶⁶.

Korinthos'un, Paulus oraya geldiğinde Yunanistan'ın en büyük ticaret merkezlerinden biri olma olasılığı yüksektir. Esasen binlerce yıllık bir tarihi olan kent Roma ile yapılan bir savaşta yakılıp yıkılmış ancak İÖ 44'te Caesar tarafından bir koloni olarak yeniden kurulmuştu. Bir liman kenti olarak kozmopolit bir yapıya sahip olan Korinthos'un sosyal konumu bakımından hem ahlaki hem de ruhsal konularda karışıklık yaşadığından Paulus tarafından iki (belki de daha fazla) mektupla uyarılmıştır (Dockery, 1992, s. 661), (Achteimeier, 1996, s. 198-200)

Ephesos, Roma İmparatorluğu'nun dördüncü başkenti olarak altın günlerini yaşarken İÖ 88'de yaşanan ve tarihe Ephesos Akşamı olarak geçen olay sebebiyle ve de Mithridates'e karşı baş kaldırmakta geç davrandıkları için Sulla tarafından bağışlanmamıştır⁶⁷. Yine de Caisar'ın kutsal şehri olarak İÖ 29'da Asya Eyaleti'nin baş kenti ilan edilmiştir. Ephesos kenti, limanı dolup da gemiler yanaşamadığı Doğu Roma Dönemi'ne kadar önemini korumuştur. (Achteimeier, 1996, s. 344) Paulus burada üç yıl kadar kaldığında Artemis tapınağını ve Artemis'in idollerini yapan ustalar tarafından protesto edilmiş ve bugün büyük tiyatro olarak adlandırılan tiyatroda "Ephesos'un Artemisi uludur!" sloganıyla kentten kovulmak hatta öldürülmek istenmiştir⁶⁸. Dördüncü yüzyılda Ephesos nasıl ki geçmişte dini bir merkez ve turizm merkeziyse aynı şekilde bu dönemde Hristiyanlıkla ilişkili olarak aynı konumdaydı.

⁶⁴ Elçilerin İşleri 16:37

⁶⁵ Elçilerin İşleri 16:11-15

⁶⁶ Bkz. Filipililere Mektup

⁶⁷ İÖ 88 yılında yaşananların nedenleri ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Arslan 2007, 159-174; 256)

⁶⁸ Elçilerin İşleri 19. bölüm

Philippus'un kızlarından birinin ve elçi Yuhanna'nın Ephesos'ta oturup orada öldüklerine inanılmaktadır. Limanın çamurla dolması, deprem ve Arap saldırıları sonucu eski kentten bugün Ayasuluk diye bilinen tepeye çekilmiştir (Wallace, 1998, s. 209-211).

Nikaia Konsili'nde temsil edilen ve üçüncü yüzyılın sonunda Hristiyanların olduğu kabul edilen şehirlere bakıldığında Pisidia'nın Erken Hristiyanlığın önemli yerlerinden biri olduğu gerçeği ön plana çıkar. Hristiyanlığın burada tüccarlar ve seyyahların sayesinde yayıldığı düşünülmektedir. İnancı yayma prensibine sahip olan Hristiyanlığın yayılmasında elbette buradaki yol ağının önemli bir katkısı vardır. Pisidia'nın en önemli kentlerinden biri olan Sagalassos'ta yapılan çalışmalarda Hristiyanlığın izleriyle ilgili kanıtlar bulunmuştur. Peter Talloen "*The Rise of Christianity at Sagalassus*" adlı makalesinde Constantinus'tan Constans'a kadar Sagalassos'un birinci şehir olmayı Pisidia Antiokheiası'na bıraktığını yazar. Kanıtlar Hristiyanlığın Sagalassos'ta birdenbire değil ama bir süreç içinde geliştiğini göstermektedir. Özellikle pagan ve Hristiyan gruplar arasındaki gerilim iki kamu binasının şiddetli bir şekilde yıkılmasıyla kendini gösterir. Bouleuterion'un bir kiliseye dönüştürmesi de beşinci yüzyılın sonlarına doğru Hristiyanlığın baskın olmasına bir kanıt olarak gösterilir ve bu dönüşüm paganizmin düşüşüyle ilişkilendirilir (Talloen, 2019, s. 164-201).

Tüm kentlerin yanı sıra Kaisareia, Troas, Kolose, Roma gibi burada ayrıntılarına fazla giremediğimiz kentler İncil'de Paulus'un yolculukları ya da mektuplarında geçen ve burada kiliselerin olduğunu bildiğimiz yerlerdir. Dördüncü yüzyılın başlarında hala varlıklarını sürdürdüklerini ve buralarda piskoposlukların olduğunu düşünmek yanlış olmaz.

Eusebius'un Kilise Tarihi eserinde bazı bölgelerden piskopos isimlerini sayması da bize erken dönem piskoposlukları ve nerelerde kilise olduğunu anlamamıza yardım eder. Lykia, Pamphylia ve Isauria bölgesinden piskoposların isimlerini bir mektupta geçtiği için zikreder; Laranda'dan (İsauria) Euelpis, Neon, Iconium'da Paulinus ve Celsus, Synadda'da Thodoros ve Atticus (Eus. HE 6.19). Bu bölgelerden Nikaia Konsili'ne en az yirmi beş piskoposun gittiği bilinir.

Eusebius yine eserinde Dionisios'un mektubuna yer vererek bu mektupta adları geçen piskoposları sıralar; Antiokheia'dan Demetrianus, Kaiseria'dan Thoekristus, Elia'dan Mezabanes, Tyre'den Marinus, Laodikeia'dan Helodosor ve Firmilianus; Kappadokia'daki kiliseler ve Tarsus'taki Helenus Kilikya'daki kiliselerin bir araya geleceğini söyler (Eus. HE 6.19).

Bithynia'daki kiliselerin varlığını sadece Hristiyan bir kaynaktan değil tam tersine Hristiyanlara zulmeden bir valinin mektuplarından öğreniyoruz (Plin. epist 10. 96). Nikomedeia'da da bir kilise vardı ve İmparatorluk sarayından görünür bir yerde duruyordu. Bu

şehir büyük zulüm zamanında oldukça fazla şehit vermişti. Nikaia Konsili listesinde bu bölgeden dokuz piskopos ve diyakoz ismi verilir (Bowman, 2007, s. 608-614).

Hem Antiokheia hem de Aleksandreia, büyük doğu metropollerinin yarattığı karışıklıklar ve Constantinus'un devlet etkileşimlerini merkezi otoritesini güçlendirecek şekilde yönetme çabalarında karşılaştığı sınırlamalar açısından bize mükemmel örnekler sunuyor. Her iki şehir de Hristiyanlığa evrensel dönüşümü sağlama çabalarına hızla boyun eğmesi muhtemel olmayan, dini açıdan farklı ortamlarla karşı karşıya kaldı. Bu nedenle, her iki şehirdeki Hristiyan toplulukları da bölünmüştü ve her birinin içindeki rakip hizipler uzlaşmaya şiddetle karşı çıktılar. Bu karmaşık durum, diğer akran yönetimlerin liderleri duruma aracılık etmek ve aynı zamanda kendi güç iddialarını desteklemek için devreye girdikçe daha da karmaşıklaştı (Lenski, 2016, s. 261).

Hristiyanlar ve onların küçük toplulukları Akdeniz çevresinde geniş bir alana yayılmış olsalar da kültürel etkileri çoğunlukla ihmal edilebilir düzeydeydi: Söz konusu insan sayısı ve mütevazı sosyal sınıfları, büyük şehirlerdeki genel dini faaliyet şamatasında çoğunlukla görünmez oldukları anlamına geliyordu. Bununla birlikte, dikkate değer istisnalar vardır. Tacitus, MS 64'te Roma'nın büyük bir bölümünü yok eden büyük isyanlar için Hristiyanların İmparator Nero tarafından günah keçisi ilan edildiğini kaydeder (Spaeth, 2013, s. 177).

“Nero suçluları buldu ve halkın Chrestiani olarak adlandırdığı ve öfkelerine içerleyenlere en mükemmel cezaları verdi. (Bu ismin kaynağı, Tiberius'un yönetimi sırasında Vali Pontius Pilatus tarafından misilleme yapılan Christus'tan geliyordu. Ve uğursuz batıl inanç bir an için bastırılmış olsa da şimdi başka bir kötülüğün kaynağı olan salgın vardı. Ortaya çıktığı Yahudiye'de değil, aynı zamanda şehrin her yerinde; kökenleri ne olursa olsun, korkunç veya utanç verici her şeyin birleştiği ve yakınlaştığı yerde” (Tac. *ann*; 15, 44)

6.1.1 Patara ve Eudemos

Özellikle Patara'da yapılan kazılar ve araştırmalar bize kilisenin varlığını ve hatta döneminde oldukça önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Paulus'un buraya uğradıktan sonra bir kilise kurulduğu ve kilisenin büyüdüğü açıktır. Patara İS 43'te Roma eyaleti olarak düzenlenen ve sonrasında İS 73/74'te Pamphylia ile birleştirilen Lykia'nın başkentiydi. Hristiyanlığın başlangıcında bir başpiskoposluk makamı olduğunu da söylemek mümkündür. Lykia piskoposu Eudemos bu bölgenin tek imza yetkilisi olarak Nikaia Konsili'ne katılmıştı. Myra ise, Roma İmparatorluğu döneminde (Myra dışında: Patara, Telmessos, Ksanthos, Tlos ve Limyra) Lykia'nın altı metropolünden biriydi (Işık, 1993, s. 401-402), (Hild, 2004, s. 1-17).

Ancak Nikaia Konsili'nde tek imza yetkilisi olarak Eudemos olmasının rağmen Constantinus'un zamanından beri süregelen resmî belgelerde ve 381 Konstantinapolis Konsili'ne ait belgelerde Myra şehri, Khoma ve Patara'nın önünde listelenmiştir. Nikaia Konsili'ne ait belgelerde Lykia ve Pamphylia'dan iki ayrı eyalet olarak bahsedilir. Zimmerman Lykia'nın dinsel yaşamıyla ilgili bilgi verirken Maximinus Dia'nın zulmü sırasında Patara'da idam edilen piskopos Methidios'tan bahseder. Daha sonra Lykia'da Constantinus'un yönetimi altında Arianizm, Monofistizm tartışmalarına ve ayrılıklara girmiş olduğunu belirtir (Zimmermann, 2019, s. 65-74).

Patara ve Eudemos ile ilgili bilgileri, henüz ayrıntılı bir yayını yapılmadığı için, kazı başkanı İşkan'ın "Lykia Birliği ve Eyaleti Başkenti: Patara" isimli makalesinden öğreniriz. Önceki araştırmalarda Kaynak Kilisesi olarak adlandırılan, söz konusu yapı söz konusu mezarın keşfinin ardından adı Mezar Kilisesi'ne olarak yeniden adlandırılmıştır. Kilisenin güneyinde bulunan bu mezar "torpido mezar" olarak bilinen mekik şeklinde pişmiş topraktan yapılmıştır ve çevresi tuğlalarla desteklenmiştir, bir de sunu deliğine sahiptir. Yazıtından bu mezarın bir azize ait olduğu öğrenilir: "Eudemos adı hem 325 Nikaia hem de 381 Konstantinapolis konsil listelerinde karşımıza çıkmaktadır... Patara'da öylesine önemli bir dinsel kişilik olmalıdır ki bu kilise onun mezarı üzerine yapılmış olsun ve Eudemos da kendisini onun yanına gömdürsün." Patara'da Leo, Paregorius ve Methodios gibi azizlerin isimleri de bilinmektedir (İşkan, 2019, s. 133-152).

6.2 Erken Kilise Merkezlerinin Durumları

6.2.1 Kudüs

Yahudilerin İkinci Tapınak döneminde Kudüs, Akdeniz'in önemli Yahudi merkezlerinden biriydi. İsa'nın burada yaşaması, ölmesi ve dirilmesinden sonra öğrencileri burada ilk Hristiyanlık öğretilerini yaydılar. Romalılar Kudüs'ü yakıp yıkmadan önce İsa'nın müritleri buradan kovuldular. Bu sebeple Kudüs ilk kilise için bir misyon merkezi hiç olamamıştır. Bu görev daha çok Antiokheia'ya yüklenmiş görünüyor. Kudüs her zaman İsa'nın varlığından dolayı hep ruhsal bir saygınlıkla başat bir konum almıştır.

Elçilerin İşleri kitabı 15. bölümde Kudüs'ün ilk konsile ev sahipliği yaptığını okuyoruz. Burada İsa'nın bildirisinin Yahudi olmayanlara götürülmesi konusu konuşulup karara bağlanmıştır.⁶⁹ İS 70 yılında Titus Flavius Vespasianus tarafından tamamen yakılıp yok edilen şehir bu dönemden sonra etkisini yitirmiştir. Constantinus'un Hristiyanlığı kabul etmesinden

⁶⁹ Elçilerin İşleri 15:11,19,28

sonra Kudüs'teki kilise yeniden canlansa da hiçbir zaman diğer merkezler kadar güçlü olamamıştır.

Nikaia Konsili'nin yedinci canonu bu şehir için verilmiş bir karardır;

“Gelenek ve eski geleneklerin Aelia (Kudüs) Piskoposunun metropolite ait saygınlığa göre önceliğe sahip olup önyargısız bir şekilde onurlandırılması gerekir.” (Hefele, 1997, s. 333)

6.2.2 Aleksandreia ve Antiokheia

Aleksandreia ve Antiokheia sürekli hem kendi şehirleri içinde hem de dışarda çatışmalarla karşı karşıya gelen şehirlerdi. Her iki şehir de yaklaşık iki yüz bin kadar nüfusa sahipti ve içlerinde sürekli kontrol edilmesi gereken gruplar barındırıyordu. Paganlar, Hristiyanlar ve Yahudiler büyük gruplar olarak çoğunluğu oluşturuyorlardı. Hem bu gruplar hem de mezhepsel olarak alt gruplar genellikle barış içindeydiler. Constantinus 320'lerde İmparatorluğu ele geçirdiğinde Antiokheia ve Aleksandreia daha çok pagan nüfusa sahipti (Lenski, 2016, s. 531-532).

Antiokheia; Erken Hristiyanlığın ikinci merkezi olarak Suriye'nin metropol şehriydi. Küçük Asya'dan Doğuya uzanan yolların ortasında olduğu için çok önemli bir konuma sahipti. Pentikost⁷⁰'tan iki yıl kadar sonra burada bir kilise kurulmuştu ve cemaati Yahudi Hristiyanlardı. Bazı bilim adamları Matta İncili'nin 80-90'lı yıllarda Antiokheia'da yazıldığına inanıyorlar. Kilise Babalarından Antiokheia kilisesi piskoposu İgnatius,⁷¹ 113 yılında şehit olmaya giderken altı kiliseye yazdığı mektupla bilinir (Schnabel, 2004, s. 1491).

Aleksandreia; Helenistik dünyanın en büyük şehirlerinden biriydi. Dünyanın en büyük kütüphanesiyle antik dünyanın kültürel zenginliğine de katkıda bulunuyordu. Hatta Eski Antlaşma'nın Eski Yunanca çevirisi olan Septuaginta bu şehirde hazırlanmıştır. İsa'dan Sonra birinci yüzyılda neredeyse bir milyon nüfusuyla en büyük diasporaya sahip bir şehirdi. Kilise geleneklerine göre Mısır'a Hristiyanlığı müjdeleyen Markos olmuştur. Burada da şehit edilmiştir. Bugün Markos'un kemikleri olduğu söylenen kalıntılar 828'de Aleksandreia'dan kaçırılıp San Marco Katedraline konulduğu yerde korunmaktadır. Mısır'daki Hristiyanlarda zulüm görmüşler ve Milano fermanından sonra rahata kavuşmuşlardı. Aleksandreia'daki kilise

⁷⁰ Pentikost; Kelime anlamı ellinci demektir. Fısıh Bayramı'ndan elli gün sonra Yahudilerin kutladığı bir bayramdı. Eski Antlaşma'da kutlanması emredilmiş ve ayrıntıları da verilmiştir (Levililer 23:16). Hristiyanlar İsa'nın Dirilişinden elli gün sonra bu bayramı kutlarlar. (Konutgan, 2016, s. 560)

⁷¹ İgnatius; Theopporos “Tanrı'yı taşıyan” lakabıyla bilinen İgnatius ikinci yüzyılın başında Antiokheia kilisesinin başında bulunuyordu. İgnatius bir bakıma ruhsal müziğin öncüsü olarak da kabul edilmiştir. Geleneksel kayıtlara göre Roma'da şehit edilmiştir. İmparator Traianus'un imparatorluğunun dokuzuncu yılında ölümüne mahkûm edilip Colleseum'da aslanlara atıldığı kaydedilmiştir. İgnatius Roma'ya öldürülmeye giderken çoğu Anadolu olmak üzere farklı kiliselere yedi mektup yazmıştır; Ephesos, Magnesia, Tralles (Aydın), Roma, Philedelphia ve Smyrna piskoposu Polykarpos'a (Tiefenbach, 2012, s. 25-35).

Hristiyanlığın dördüncü yüzyıldaki büyük merkezlerinden biriydi. Elçilerin İşleri 18:24’de Paulus’la birlikte Hristiyanlığı yayan Apollos’un Aleksandreialı olduğu belirtilir (Achtemeier, 1996, s. 23-24).

6.2.2 Roma

Erken Hristiyanlığının en büyük merkezlerinden biri olan İmperium Romanum’un başkenti Roma’ydı. Anlaşılan buradaki kilise bir elçinin yardımı olmadan kurulmuştu. Buradaki yerel sinagoglar olduğu biliniyor. Petrus buraya yaklaşık İS 42 yılı gibi gelmiştir. Paulus da sürekli Roma’yı ziyaret etmek istiyordu. Sonunda bir mahkum olarak buraya gelebilmiştir. Kilise geleneğine göre hem Petrus hem de Paulus burada idam edilmişlerdir. Petrus’un mektubu, Markos İncil’i muhtemelen Roma’da yazılmıştır. Roma’daki kilisenin üçüncü piskoposu Kilise Babalarından Clement’in olduğu bilinir. Roma’daki Hristiyanlar özellikle Nero’nun zamanda büyük baskılara maruz kalmışlardır (Schnabel, 2004, s. 1492).

Irenaeus, Roma kilisesi için piskoposluk listesinde şöyle yazdığı söyleniyor; “En yüce iki elçi Petrus ve Paulus tarafından Roma’da kurulan organize edilen en büyük, en eski ve evrensel olarak bilinen kilise.” Aslında 70 yılında Kudüs’ün yıkılışından sonra Roma kilisesi daha çok önem kazanır ancak 190 yılındaki Latince konuşan ilk piskopos olan Victor’a kadar ön plana çıkmamıştır. Kendisi, Matta 16:18-19⁷²’u öne sürerek Petrus’tan kaynaklanan özel yetkiyle donatıldığı iddiasında bulunan ilk piskopos olarak kaydedilir (Wright, 2004, s. 102-124).

Nikaia Konsili’nde biliyoruz ki Papa Silvester’in kendisi gelmemiş ama temsilciler göndermiştir. Dördüncü yüzyılda Milano Piskoposu Ambrosius o dönemin etkili kişilerinden birisi olmuştur. Onun döneminde Hristiyanlığı resmi din haline getiren Theodisios ile karşı karşıya gelir. Kilise ve devlet arasındaki ilişki konusunda birbirlerinden tamamen farklı görüştüydiler. Ambrosios kilisenin İmparatorluk gibi geçici bir otoriteye bağımlı olamayacağını düşünüyordu (Vasiliev, 2017, s. 103).

⁷² İsa, Matta incilinin 16:13-20. Ayetlerinde öğrencilerine kendisinin kim olduğu konusunda soru sorar. Bu soruya karşılık öğrencilerinden Petrus, “Yaşayan Tanrı’nın Oğlu Mesih’sin” cevabını verir. Bu cevaba istinaden İsa “Ne mutlu sana Yunus oğlu Simun! dedi. Bu sırrı sana açan insan değil göklerdeki Babam’dır. Ben de sana şunu söyleyeyim sen Petrus’sun ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım. Ölüler diyarının kapıları ona karşı direnemeyecek” (Matta 16:18-19). Bu ayete dayanarak Katolik kilisesi hala kaya olarak Petrus’u görür ve onu Roma’nın ilk piskoposu olarak görürler. Petrus gerçekten de on iki öğrencinin sözcüsü olarak görünmektedir. Bu ayetlerde açık bir şekilde söylenir. Petrus’un (Grekçe Petros) kilisenin inşa edileceği kaya (Grekçe Petra) olarak görülmesi burada kelime oyunlarıyla da ilgili olabilir. (Green, 2010, s. 257)

6.3 Konstantinapolis ve Önemi

Constantinus kendisine yeni bir başkent kurmak istiyordu. İlk düşüncesi Byzantion değildi. Bir süre doğduğu yer olan Niş, Sofya ya da Thessalonike'yi (Selanik) başkent olarak düşünüyordu. Hatta Sozomen'in yazdıklarına göre efsaneye göre İtalya'ya gelip Latium'u kuran ve Roma İmparatorluğu'nun kurucusu Aeneas'ın şehri olan Troas'ı da düşündü. Sozomen'in yazdıklarına göre aslında burada şehri inşa etmeye başlamıştı bile. Şehrin kapıları yapılırken birden yine mucizevi bir şey olur;

“Ancak o kadar ilerledikten sonra, Tanrı geceleyin ona göründü ve şehri için başka bir yer aramasını emretti. Tanrı'nın eliyle, Trakya'da Doğu Roma'ya, Bithynia'da Kalkhedon'un ötesine geldi ve burada şehri inşa etmek ve burayı Constantinus'un adına layık hale getirmek istendi. Tanrı'nın buyruğuna uyarak, eskiden Byzantion denilen şehri genişletti ve etrafını yüksek surlarla çevirdi; Ayrıca muhteşem konutlar inşa etti ve eski nüfusun bu kadar büyük bir şehir için yetersiz olduğunu bilerek, Roma'dan ve diğer ülkelerden buraya çağırdığı rütbeli adamlar ve hane halklarıyla doldurdu. Şehri inşa etmek, süslemek ve sakinlerine yiyecek sağlamak için vergiler koydu. Gerekli tüm yapıları, bir hipodromu, çeşmeleri, revakları ve diğer güzel süslemeleri dikti. Onu Konstantinapolis ve Yeni Roma olarak adlandırdı ve Tuna'daki şehirlerden, Epidamnus ve İyonya Körfezi'nden Kuzey, Güney, Doğu ve Akdeniz kıyılarının tüm sakinleri için Roma başkenti yaptı” (Soz. HE. ii. 3).

Erken Doğu Roma'nın özellikle Akdeniz Bölgesi üzerindeki siyasi gücünü incelerken bu konuya değinmek elzem görünür. Çünkü Konstantinapolis artık Roma'dan tamamen kopup Constantinus'un himayesindeki bölgeleri kendi gücü altında birleştireceğinin bir simgesiydi. Doğu Roma Tarihçilerinin çoğu Doğu Roma İmparatorluğunun kuruluşunu bu şehrin kuruluşuyla aynı zamana bağlarlar. Bu olayın Nikaia Konsili'nin hemen ardından olması da incelemeye değerdir.

Vasiliev kitabında Th. I.Uspensky'nin “*History of the Byzantine Empire*” kitabından bir alıntıya yer verir;

“Constantinus'un dünyaya yaptığı büyük hizmeti, Hristiyanlığa dini müsamaha göstermesi değildir. O olmasa da mutlaka varislerinden birisi Hristiyanlığa hak ettiği muzaffer konumu bahşedecekti ve bu konudaki bir gecikme nedeniyle de Hristiyanlık bir zarara uğramayacaktı. Fakat Constantinus, tam zamanında dünya başkentini Roma'dan Konstantinapolis'e taşımak suretiyle antik kültürü kurtardı ve Hristiyanlığın yayılmasına müsait bir ortam meydana getirdi” (Vasiliev, 2017, s. 77).

Konstantinapolis yine Constantinus'un iç dünyasının etkilerini taşıyordu. Şehir hem Hristiyanlık hem de pagan öğelerle dolduruldu. Üstünde Kraliçe Helena'nın Kudüs'ten

getirdiği gerçek ha konan bir zafer takı vardı, hemen yakınında Aya İrini kilisesi ve birkaç yıl sonra da bu kiliseden daha görkemli Aya Sofia kilisesi yükseldi. Hipodrum'un yakınında Delphi'den getirilen Platea Savaş'ında Perslere karşı zafer anıtı olarak konulan Yılanlı Sütün dikildi. İmparator büyük bir meydan inşa ettirdi; tam ortasında Mısır Hierapolis'ten gelen bir sütün ve bir kaide vardı. Kaidenin içinde ise Nuh'un gemiyi inşa ettiği balta, İsa'nın binlerce kişiye beslediği sepetler ve ekmek kırıntıları, Mecdelli Meryem'in güzel kokulu yağ kabı, Aeneas'ın Troas'dan getirdiği Athena figürü. Vücudu Apollon'a ama başı Constantinus'a ait bir heykel sağ elinde hükümdarlık asası sol elinde Gerçek Haçın bir parçasının konduğu kre olduğu halde görkemli bir şekilde ortada dikiliyordu (Norwich, 2013, s. 58-59).

Konstantinapolis Hellen-Latin medeniyetinin bir karması olarak 11 Mayıs 330 da kuruldu. Bundan sonra bin yıl süren Doğu Roma İmparatorluğunun askeri, kültürel, dini merkezi ve odak noktası olarak varlığını sürdürdü (Baştav, 2021, s. 49).

Konstantinapolis'in en büyük nemi Constantinus'un değil kendi izini takip eden 1. Theodisius'un döneminde ortaya çıkmıştır. Onun döneminde yapılan Konstantinapolis Konsili'nde Konstantinapolis piskoposu, Roma piskoposuyla aynı düzeyde sayılmıştır. Böylece Konstantinapolis'te Antiokheia, Aleksandreia, Kudüs ve Roma gibi Hristiyanlığın merkezlerinden biri haline resmi olarak gelmiş oldu.

Ancak Konstantinapolis eski Doğu Roma şehri olarak Nikaia Konsili'nden sonra yavaş yavaş piskoposluk olarak yükselmeye başlar. Doğu Roma kurulan kilisenin kim tarafından kurulduğu belli olmadığı; özellikle bir kilise babası tarafından kurulmadığı için çok fazla ön planda olan bir şehir değildi. Bu yüzden de etkili bir entelektüel şahsiyetin ismiyle anılmayan bir şehir olarak kalmıştır. 325 yılında Nikaia Konsili'ne katılan piskoposlar ve hatta imparator için dikkat çeken bir niteliği yoktu. Konsil'de Antiokheia, Kudüs ve Aleksandreia'nın piskoposluklarının yetki alanı tanımlanır, ancak Konstantinapolis bunların içinde o zaman yoktu. Böyle güçlü kiliselerin yanında Konstantinapolis kilisesinin Constantinus'un kilise işlerine katılımlarının az olması da şaşırtıcı olmamalıdır (Kaçar, 2019, s. 148-163).

YEDİNCİ BÖLÜM

ERKEN DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU VE NİKAİA KONSİLİ'NİN ETKİLERİ

Constantinus'tan başlayan Doğu Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlıkla olan yakın ilişkisi bir süre sonra İmparatorluğun resmi olarak Hristiyanlığı seçmesiyle daha da güçlenmiştir. Akdeniz Bölgesi, Hristiyan bir Doğu Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında girmiştir. Bu bölümde Doğu Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlıkla ilişkisine daha yakından bakılacak, İmparatorların Hristiyanlık için anlamına değinilerek bu konuda bazı tartışmalar ele alınacaktır.

7.1 İmparatorluk ve Kilise İlişkisi

Hristiyanların çoğalıp toplumda yer almaları artık saklanarak değil açıkça oluyordu. Ve bu Hristiyanlar için toplum içinde yaşama konusunda problemleri beraberinde getiriyordu. Nikaia Konsili'nden önce birkaç konsilde Hristiyanların nasıl yaşaması gerektiği konusunda bazı kararlar alınmış ve uygulanmaya da başlanmıştı. Özellikle Hristiyanların toplum içindeki varlıkları diğer dini ya da pagan gruplar gibi değil daha öncelikli de oluyordu.

305/306'daki Elvira, 314'teki Arles ve 313-316 arasındaki Ankyra gibi konsillerde Hristiyanların devlet görevlerine getirilmesi, kurban kesmesi yasaklanmış, müstehcen ve gladyatör gösterilere katılmış Hristiyanların dışlanması kararı alınmıştı. Ruhban sınıfı ticaretle meşgul olmayacaklardı, aynı zamanda evlilik de onlar için yasaklanıyordu. IV. yüzyılda bazı araştırmalara göre Hristiyanların pagan yetkililerin yarısından fazlası üst düzey makama getirilmişti. Askeri hizmetler için de aynı şey geçerli olmuş, özellikle kalkanların üzerine *chi-rho* işlenerek ordu Hristiyanlaştırılmıştı. Piskoposlar İmparatorun kulağı olmuşlar, hukuki olarak güçlenmişlerdi. Mitchell, Konstantinapolis'teki cemaatlerin kullanımı için Eusebius'tan elli tane süslü Kutsal Kitap sipariş edildiğini yazar (Mitchell, 2020, s. 382-385).

Arles Konsil'inden sonra Constantinus, yargıç koltuğunda Tanrı'nın oturduğunu ifade etmesine rağmen yine de başvuru mercii, Kutsal Ruh'un tıpkı piskoposlara verdiği yetki gibi kendisi olmuştu. Hristiyanlığın önderi olarak bir bakıma Arles'te onaylansa da bunun uygulaması aslında Nikaia Konsili'nde görülmüştü. Zaman içinde hem katıldığı konsiller hem de danışmanlarının yardımıyla zaten Hristiyanlık hakkındaki bilgisi de artmıştı. Yine de Constantinus'un kilisenin bu tartışmalarına müdahil olması kilise üzerinde bir etki bıraktığı bir aşıkardır (Stephenson, 2016, s. 298-300).

Daha sonra Eusebius putperestliğin yasaklanıp Rab'bin gününe saygı gösterilmesi yönünde bir kararname göndererek halkın şehitlerin günlerini anıp ve bayramları kutlamasını

istediğinde ve tüm bunlar İmparatorun istediği şekilde yerine getirildiğini gördüğünde şu olayı aktarır;

“Piskoposları akşam yemeğinde ağırladığı bir sırada, [Constantinus] ne düşündüğünü ağzından kaçırdı: "Siz Kilise dahilindekilerin piskoposları olabilirsiniz fakat belki ben de Kilise haricindekiler için Tanrı tarafından atanmış bir piskoposum." Bu söze uygun olarak da bir piskoposun gözetiminde bulunduğunu belirtip herkesin dindar bir hayat sürmesi konusunda baskı yapmıştır” (Eus. VC, 4. 23).

Aslında Constantinus sadece Nikaia Konsil’inden sonra değil daha önce de Licinius’tan ayrıldıktan sonra Milan Ferman’ı sırasında 313 yılında Hristiyanlara mülklerinin geri verilmesi için bir emir yayınlamıştı. Hristiyan mülklerine sahip olan herkese tazminat ödemediği geri verme hakkı tanıdı. Bununla aslında böyle mülklere sahip olmanın ceza gerektiren bir suç olduğunu ima ediyordu. İmparatorluk hazinesi bile aynı emri uygulayacak Hristiyanlardan aldıklarını geri verecekti. Roma İmparatorluğunun doğusundaki eyaletlerde valiler de dahil olmak üzere her yere Hristiyanları atamaya başladı. Bu Hristiyanların kamudaki yerini tamamen sağlamlaştırmak için atılmış en ciddi adımdı (Barnes, 2014, s. 109).

Bu başlığa Constantinus’un Konsil’den hemen sonra yaptığı ve tüm piskoposların da davet edildiği bir kutlamayla devam etmek doğru olacaktır. Çünkü İmparatorluğun Kilise ile olan ilişkisi bu dönemde bir dönüm noktasına girmiş olur. İmparator kendi vicennali yani tahta çıkışının yirminci yılı kutlamasına katılmaları için piskoposları zorlamış olabilirdi. Eusebius bu kutlamayı eserinde şöyle anlatır;

“Tanrı’nın hizmetçileri için kutlamaları açan, barışanlarla içen ve bunu Tanrı’ya kurban eder gibi sunan İmparator’un kendisiydi. İmparatorluk ziyafetinde piskoposlardan hiçbiri eksik değildi. Tanrı’nın adamları sarayın girişinde kılıçlarla koruyan muhafızlar ve askerler arasından korkusuzca geçtiler. Her biri onunla kanepelere uzandılar. İsa’nın krallığının bir hayali, sanki bir rüya gibiydi” (Eus. VC 3;15).

Bu olaylardan sonra Arius Tepkisi olarak tanımlanan olaylar neredeyse tam tersi bir hale döndü. Antiokheialı Eustathius, ateşli bir Arius karşıtı olmasına rağmen İmparator’un annesini karalamaktan dolayı suçlandı, Ankyralı Marcellus doğudaki kiliselerin gözünde Arius’dan daha kötü bir düşünce olarak görülen Sebelliancı olarak mahkûm edildi, Athanasius ise beş kez sürgüne gönderildi. Bunun karşısında Nikomedeialı Eusebius ise görevine tekrar iade edildi (Edwards, 2006, s. 564-567).

Constantinus’un Arianism düşüncesine daha müsamaha göstermesinin nedenine cevap vermek oldukça zordur. Ancak Vasilev’in görüşüne göre; Constantinus Arianism meselesini çözerken Doğu’nun düşüncesine hâkim değildi. Ne zamanki daha fazla Doğu’da zaman

geçirmeye başladı, o zaman verilen kararın Doğu'nun gerçekleriyle örtüşmediğini ve kilisenin çoğunluğunun bu görüşü desteklediğini görüp Arianism'e daha fazla tolerans göstermiş olabilir (Vasiliev, 2017, s. 74). Constantinus'un hayatının son yıllarında bir Arius taraftarı olan Nikomedeialı Eusebius tarafından vaftiz edilmesi ve Athanasius'u sürgünden çağırması da bu konuda düşünülmesi gereken bir gerçektir. Constantinus'un hayatının sonundaki vaftizi her zaman onun Hristiyanlığının sorgulanması konusunda bir örnek de olmuştur.

Bir başka modern görüş ise Constantinus'un Arianism'i benimsemesinin nedeninin onun düşüncesinin kiliseyi imparatorluğa uydurmayı kolaylaştıracağına olan inancı olduğudur. Arius'un üçlülükle olan görüşlerini incelersek bu düşüncenin sebebinin anlayabiliriz. Arius'a göre daha önce de açıklandığı gibi üçlülüğün en önemli kişisi Baba idi ve oğul ona tabii idi. İmparatorluğu yönetmek için uygun bir teoloji olarak görülebilir şekilde İmparator üçlü birlik içinde en önemli kişi olarak yönetimdedir ve piskoposların gücü de Logos'tan türetilen yetkileri aracılığıyla İmparatorla eşit düzlemde yer almaktadır. Ancak Arianism'de imparatorun gücü piskoposların gücünden biraz daha üstün görülebiliyordu bunun nedeni İmparatorun gücü Tanrı'dan piskoposların gücünün de Baba ile aynı özden olmayan Logos'tan gelmesiydi (Geanakoplos, 1966, s. 174).

Constantinus İS 321 yılında Sirmium'da İmparatorluk konferansından sonra Hristiyanlar için kamusal alanı genişletir. Aynı yılın Nisan ayında danışmanı Hosius'a adadığı kiliselerde kölelerin azat edilmesine yönelik bir yasa yayınladı. Yine aynı yıl temmuz ayında Pazar gününün resmî tatil olmasına yönelik yasayı çıkarıp pazar günleri davalara bakılmasını yasakladı (Odahl, 2004, s. 152).

Constantinus Hristiyanlığı benimsediğinde Hristiyanlık İmparatorluk içinde küçük bir azınlık olmaya devam ediyordu. Constantinus ve oğullarının yönetimi altında kilise giderek büyüdü. En önemli kararlardan biri Roma imparatorluğunun gelirlerinden piskoposluklara pay sunmaktı. Piskoposların zorunlu kamu hizmetlerinden sorumlu tutulmaması paganlar açısından Hristiyanlığa geçmek için bir büyük bir motivasyondur (Novak, 2001, s. 167).

Constantinus'un kilise ile olan ilişkisiyle olan uyum sağlama süreci sonraki imparatorlar için de bir örnek teşkil etmiştir. Constantinus'un samimi olarak Hristiyan olduğuna inanan yazarlar da bu samimiyetin Tanrı'nın gücünü kendi imparatorluğunu yönetmedeki desteğini istediğine yorumlamak yanlış olmaz⁷³. Hristiyanlığı kabul ettikten sonra birçok yeni kilise

⁷³ Constantinus'un Hristiyanlığının samimi olarak kabul eden yazarların temel kaynakları Eusebius'un "Vita Constantini" adlı eseridir. Ancak bu kitabın içeriğinin otantikliği konusunda tarihçiler arasında şüpheli düşünceler vardır. Constantinus'un Hristiyanlığının samimi olmayan yazarlar da yine eleştirilerini Eusebius'a yöneltirler. Bu yazarlar Constantinus'un Hristiyanlıkla alakalı en yoğun bilginin Eusebius'tan geldiğini ve bu bilgilere güvenme konusunda şüphelerin olduğunu söylerler. Eusebius'un Constantinus'un arkadaşı olduğu ve onun gözüne girmek için bu eseri yazdığı en büyük eleştiridir (Kaymaz, 2014, s. 62-63).

binası inşa programı başlatmıştır. Her yerdeki bu inşaat planı Tanrı'ya doğru bir tapınma şekline yönlendirme olarak düşünülebilir (Geanakoplos, 1966, s. 172). Bu büyük kilise inşaat süreci özellikle Nikaia Konsili sonrası yapılan vicenalia kutlamasından sonra başlamıştır. Antiokheia'daki sekizgen kilise inşa ettirilen kiliselerden biridir. Aynı zamanda Kudüs'teki kutsal yerlere odaklanıldı. Annesi Helena buraya bir yolculuk yaptı ve Beytlehem ile Zeytin Dağındaki kiliselerin inşasıyla ilgilendi (Cameron, 2007, s. 123).

İmparatorluğun Hristiyanlığı benimsemesiyle büyük bir inşa seferberliğinin sebebi daha önce Roma tanrılarına adanan her şehirde devasa ve en önemli yer olan tapınakların varlığıyla ilgili olmalıdır. Tapınakları yıkarken yerine halkın tapınacağı, kutlamalarda birlikte olacağı ve daha da önemlisi görkemli bir şekilde her zaman gözlerinin önünde bir ruhsal bina olması önemliydi. Bu yüzden de Constantinus bir başka iyi kararla bu seferberliğe karar vermiştir.

Roma'daki Sen Pietro ve Laterano Bazilikası ile başkent olarak seçip yeniden yarattığı Konstantinapolis'te On iki Havariler ve Aya İrini Kiliseleri en büyük eserleriydi. Annesi Helena'nın da ilgi alanı olan Filistin bölgesi ve özellikle de Kudüs ile yakından ilgilenmiştir. İsa'nın gömülü olduğu iddia edilen yerde Kutsal Kabir Kilisesi'ni, Zeytin Dağı'ndaki Göğe Yükseliş Kilisesini ve Beytlehem'deki Doğu Kilisesi'ni inşa ettirmiştir. Bunlarla birlikte bu dönemde İzmit, Antiokheia ve Kuzey Afrika'da da pek çok kilise inşa edilmiştir (Vasiliev, 2017, s. 70).

Doğu Roma İmparatorluğu'ndaki İmparator ve Kilise ilişkisini incelediğimizde İmparatorun kilisenin gözünde sıradan bir yönetici değil neredeyse Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi konumuna konulduğu görülebilir. Bu ruhani ve sivil yapının temel taşları Constantinus'un Hristiyanlığı seçmesiyle atılmış oldu (Ware, 2019, s. 55). Üstelik bu İmparator sadece bir inanca öylesine bağlanmadı, bu inancı benimseyip içinde dahil oldu. Ünlü kilise babalarından Ambrosius "İmparatorun kiliseyle ne ilgisi var" sorusuna "İmparator Kilise'nin üzerinde değil içindedir" demiştir (Todd, 2004, s. 141-153). Bu içinde olma durumu Nikaia Konsil'inde zirveye ulaşmış hem kilisenin hem imparatorun gözünde bu ilişki tamamen şekillenmiştir.

7.2 Caisaropapizm (İmparatorluk Müdahaleleri)

Constantinus'un tüm bu Nikaia Konsili içindeki rolü ve sonrasındaki kilise ile olan ilişkisini değerlendirirken son yıllarda ortaya atılan bir ifadeyi ele almakta fayda vardır. Turhan Kaçar, Geç Antikçağ'da Hristiyanlık adlı eserinde bu ifadeyi ileri sürmüş ve "Constantinus'un

bu tutumunu “Caisaropapizm” olarak değerlendirebilir miyiz” diye sormuştur (Kaçar, 2015, s. 78).

Bu terim genellikle Hristiyan hükümdarlar özellikle de Orta Çağ Doğu Roma İmparatorluğu için kullanılmıştır. Bu terimi ilk ortaya atan Protestan bir canonist ve Katolik Kilise hukuk tarihine katkıları bulunan Justus Henning Böhrer (ö.1749) olmuştur. İmparator Justinianus’un Codex kitabının Caisaropapizm’in bir örneği olduğunu düşünür. Böhrer’in ardından araştırmacılar Doğu Roma İmparatorluğunun anayasal yapısını anlamak için bu terimi kullandılar. Egemen gücün hem kilisenin hem de devletin başı olduğunu ve kilisenin de üzerinde yetki ve yargı gücü olan bir rejim olarak tanımladılar. Antik dünyada hükümdarlar genellikle dini olduğu kadar dünyevi görev ve yetkilere sahip olan kişilerdi. Buna en büyük örnek olarak Julius Caesar’ın İÖ 63’te Roma Senatosu tarafından “Pontifex Maximus” (Büyük Rahip) seçilmesi görülebilir. Constantinus da dahil İmparatorların her biri bu unvanı taşıdılar. İS 376-379 yılları arasında hüküm süren İmparator Gratianus’un ardından başka hiçbir İmparator bu unvanı kullanmadı. Ancak Doğu Hristiyan dünyası içinde Constantinus ile başlayan Doğu Roma İmparatorlarının dini meseleler ve kurumlar üzerindeki yetki sahibi olma geleneği yüzyıllar boyunca devam etti. Doğu Roma İmparatorları kilise konsillerini topladı, kiliseyi etkileyen yasalar çıkardılar (Fastiggi, 2010, s. 183-185).

Kaçar kitabında Caisaropapizm formülünün özellikle erken Doğu Roma döneminde - İmparatorların piskoposlaşmadığı, papalığın kurumsallaşmadığı dönemde- İmparatorların kilisedeki rolünü açıklamak için kullanılamayacağını ama yine de bunu inkâr edemeyeceğimizi belirtir. İmparatorların Konsil kararlarında imza atmamalarına karşın kilise birliğini sağlamaları açısından bu kararların uygulanması konusunda yönlendirici olduklarını vurgular. Bunun için de Constantinus’un da dahil olduğu İmparatorların kilise konsillerinin yaptığı atamalarda kiliseyle ters düşmeyip kilisenin verdiği karara uyup hiçbir zaman piskoposluk merkezlerine piskoposluk atamalarını yapmamalarını örnek verir (Kaçar, 2015, s. 78-79).

Constantinus Hristiyanlığı tercih edilen bir inanç olarak görüp diğer inançlara olan hoşgörüsünü korumaya çalışmıştır. Bir taraftan piskoposları büyük devlet adamları gibi övgülerle ağırlamış diğer taraftan Pontifex Maximus olarak görev yapmıştı. Hristiyanlara oldukça büyük ayrıcalıklar sağlarken paganizmden tamamen arınmış değildi. Kilise ve İmparatorluğun tek bir kurummuş gibi hareket etmesi ancak dördüncü yüzyılın sonuna doğru başlamıştır. Özellikle Thoedosius dönemi Constantinus’un döneminden oldukça farklıydı. Basiliscus, Zeno, I. Justinianus, Hraclius ve II. Constans gibi imparatorlar hem kilise konseyleri aracılığıyla hem kendi başlarına fermanlar yayınlamışlar hem de kiliseye kendi düşüncelerini dayatarak baskı uygulamışlardır. Özellikle bu dönemlerde Doğuda; Konstantinapolis Patriği

Chrysostomos, Aleksandreia Patriği Athanasius, Batıda'da Cordoba Piskoposu Hilary ve Hosius gibi kişiler Kilise üzerindeki bu imparatorluk kontroline karşı çıkmışlardır (Arifi, 2017, s. 282-299).

Constantinus'un Nikaia Konsili'ndeki rolü konusunu "Caserapapizm" açısından bakmaya çalışırsak iki farklı yönde incelemek yerinde olacaktır. Constantinus'un Konsil'e müdahalesindeki birinci unsur olarak imparatorun kiliseyi kendi yönüne çekmek ve onların kendi çıkarı dışında bir karar vermesine engel olmak olarak açıklanabilir. İkinci unsur da Pontifex Maximus unvanından vazgeçmeyen Constantinus'un bu unvanın verdiği hakları yani imparator olarak dini işlere karışma ve müdahale hakkını taşıma düşüncesinden hala vazgeçmemesi olarak düşünebiliriz. Aynı zamanda daha önce de değindiğimiz gibi Diocletianus ve Galerius gibi yöneticilerin Hristiyanlara uyguladıkları zulümlerde Hristiyanların sadık bir şekilde dayanıp gelişmelerinin de Constantinus'u etkilediği bir gerçektir. Böylece hemen her kentte varlığını sürdüren böyle düzenli bir inanç Constantinus'un İmparatorluğu için güçlü bir ittifaktı (Kaçar, 2015, s. 79-80).

Dvornik ise "*Emperors, Popes and General Councils*" başlıklı makalesinin sonucunu özetlerken, Kilise'nin Doğu bölünmesinden önceki dönemde, çoğu zaman inanıldığı gibi imparatorlar tarafından despot bir şekilde yönetilmediği yönünde bir görüş ileri sürer. Ayrıca, İmparatorların gerçek inancı tanımlamada, özellikle de konseyleri toplamada ve tartışmaları yönetmede oynadıkları rolün, tıpkı bir Helenistik krallığa aitmiş gibi görünen ideallerin, Hristiyanlar tarafından kabul edilen ve yüceltilen düşünceleri ışığında Kilise için tatsız ve tehlikeli görüldüğünü belirtir. Hristiyan doktrini tarafından bakıldığında İmparatorun, Tanrı'nın cömertliğini ve merhametini yansıtmayı gerektiğini ve en önemli görevinin tebaasını Tanrı'ya yönlendirmek olduğu fikrinde yüce bir düşünce olduğunu ve bu görevi nedeniyle de Hristiyanlığın İmparatorluğa kayıtsız kalamayacağını belirtir. Son olarak bu konuyu şu dönemde sahip olduğumuz maddi devletçilik anlayışımızla tam olarak anlayamadığımız ve takdir edemediğimiz yüksek bir egemenlik anlayışı olduğu düşüncesini dile getirir (Dvornik, 1951, s. 3-23).

7.3 Constantinus'un Kiliselere Verdiği Ayrıcalıklar

İmparator Constantinus dönemi piskoposlarının Nikaia Konsili'nde İmparatorun bu kadar baskın rolüne neden itirazda bulunmadıkları bir tartışma konusudur. Athanasius bile diye düşünürsek yine de onun isteği Arius'un ve düşüncelerinin tamamen kiliseden uzaklaştırılmasıydı. İmparatorun uzlaştırmacı yaklaşımını değil otoritesini kullanmasını istiyordu. Bu yüzden de böyle bir itirazın olmaması şaşırtıcı değildir.

Piskoposların Constantinus'un kilise üzerindeki otoritesini kabul etmeleri ya da bu otoritede bariz bir şekilde anlaşmaları, muhtemelen piskoposların kilisenin gelişiminin bu kaba döneminde devlet desteğine ihtiyaç duymalarına, Constantinus'un Hristiyanlığı en azından bir düzeye yükseltmesine minnettarlıklarına dayanıyordu (Geanakoplos, 1966, s. 174).

Nikaia Konsili sonrasında piskoposların durumuna kısaca bakmak yerinde olur. Özellikle zulüm zamanında kilisenin sorumlu önderleri olma bakımından piskoposlar oldukça büyük baskıya maruz kaldılar. Bu yüzden taviz vermektense zorluklara ve sürgüne gitmeye hazırlardı. Bu tutumlarından dolayı da büyük saygı görüyorlardı. Özellikle eskiden pagan rahiplerin memuriyetlerden ve vergilerden muaf olması hakkı şimdi Hristiyan ruhban sınıfına devredilmişti. Bir şehirde ikamet eden piskopos sadece o bölgenin manevi topluluğunu değil, birçok alanda sosyal unsurların bir sembolü haline geldiler. İncanın ortak çıkar konumunu kullanarak halkı düşmanlara karşı harekete geçirme gücüne de sahiplerdi (Roldanus, 2006, s. 86).

Piskoposların yasal olarak durumları oldukça değişmişti. Yepyeni hakları vardı. Bir dava her iki taraf da razıysa yargı makamı olarak piskoposluk makamına başvurabilir, yargı devlet tarafından mahkeme ediliyorsa bu dava piskoposluk tarafına taşınabilirdi. Constantinus'un hükümlerinin sonuna doğru piskoposlara verilen haklar çok daha genişletildi. Bir piskoposun verdiği karar nihai olarak kabul edilecek, bu sefer her iki taraftan biri kabul ettiğinde dava piskoposluğa taşınabilecekti. Aslında böyle ayrıcalıklar özellikle yargılama yetkisi konusu toplumda karışıklıklara da sebep oluyordu (Vasiliev, 2017, s. 69).

Zaten Matta'nın müjdesi (18:15-17) ve Paulus'un Korintlilere İlk Mektubu (6:1-6), Hristiyanları, inanmayanların mahkemelerinde birbirlerine karşı dava açmaktan kaçınmaları konusunda uyarır. Bu ayetler bunun yerine kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözmelerini tavsiye ediyor. Aynı ilkeyi izleyerek, üçüncü yüzyıldaki Didascalia Apostolorum⁷⁴ ve dördüncü yüzyıldaki varisi olan Anayasalar Apostolorum, Hristiyanların ihtilafları piskoposlar önünde çözmeleri için prosedürler belirlemişti. Milvius Köprüsü olayından sonraki altı yıl içinde, Constantinus bu süreci resmileştiren bir yasa çıkarır ve daha sonra "audientia episcopalis" olarak anılacak olan piskoposun yargı yetkisi adını verdiği şeyi yaratarak onu imparatorluğun yargı yasalarına entegre etti (Lenski, 2016, s. 403-404).

Her kentin bir piskoposu vardı ve köyün papazlarının ataması gibi sorumlulukları bulunuyordu. Kent territoriumundaki bütün köyleri ve küçük yerleşim bölgeleri de

⁷⁴ Havariler tarafından Kudüs Konsili (Elçilerin İşleri 15) zamanında yazılmış gibi görünen, ancak gerçekte üçüncü yüzyılın bir kompozisyonu olan bir inceleme. İlk kez 1854'te Süryanice olarak yayınlandı. 1900'de belki de dördüncü yüzyıla ait bir Latince çeviri keşfedildi ve yarısından fazlası yok oldu. Orijinal Hellenice idi ve bu, ilk sekiz kitabı Didascalia'nın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir baskısı olan Apostolik Anayasalar ile karşılaştırılarak bir dereceye kadar restore edilebilmiştir (Herberman 1913b, s. 781-782).

sorumlulukları altına verilmişti. Orta Anadolu’da chorepiscopi diye bilinen gayrimenkullerden sorumlu kırsal kesim piskoposlukları oluştu. Her bir eyaletin başında da metropolitler vardı ki 341’deki Antiokheia konsiline göre bunlar kilise konularını konuşmak için yılda iki defa kendi altlarındaki piskoposları toplamakta yetkiliydiler. Piskoposlar sonunda ruhban sınıfının yanında ayrıcalıklı bir sınıf konumundaydı ve doğal olarak bağlantılar kurarak konumlarını güçlendiriyorlardı. Fakirlerin birer koruyucusu olarak arkalarında büyük bir destek toplayabiliyorlardı (Mitchell, 2020, s. 400-401).

Piskoposlar konumları ve sosyal güçleri ile teolojik tartışmalarda öncü bir rol üstlendiler. Kendilerini ruhani konularda “inceleyiciler ve müfettişler” olarak görüyorlardı. Yaratıcı ilahiyatçılar olan Tertullianus, Hippolyte ve Origen gibi kilise babalarının dönemi sona ermişti. Dördüncü yüzyılın her önemli ilahiyatçısı bir piskopos olduğu kesindi ama yine de bundan her piskopos ilahiyatçı olacak diye bir anlam çıkarılamazdı (Roldanus, 2006, s. 86).

Cyril Mango “Doğu Roma Yeni Roma İmparatorluğu” adlı kitabının Doğu Roma’nın ekonomisini ele aldığı bölümünde kilisenin durumuna da değinir. Kilisenin aşırı bir şekilde zenginleştiğini aslında kiliseye kaynaklar aktarıldığını belirtir. Kilise devletten destek alıyor bunun yanı sıra vakıflarla zenginlerden bağış topluyordu. Özellikle mirasçıların, dul iseler yeniden evlenmemeleri, bekar ise kendilerini servetleriyle birlikte kiliseye adamaları konusunda ikna etmeye uğraşıyordu. Mango, Antiokheia kilisesinin 4. yüzyılın sonlarında bakımını üstlendiği bakire, dul, sakat, yabancı ve dilinicilerin sayısını üç bin olarak verir. Akdeniz’in her yanında ihtiyaç olup olmasına bakılmaksızın yüzlerce bazilika inşa edilmişti. Kilise zenginden alıp ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını karşılayan bir kurum olarak oldukça etkiliydi. Kilise bütün bu sosyal sorumluluğu devletin bir kolu gibi yönetiyor ve bunu oldukça iyi bir şekilde yapıyordu. Mango’nun dikkat çektiği başka bir şey de Kilise içinde ruhbanlığın bir hizmetten çok kariyer olmaya başlamasıydı. 7. yüzyılın başlarında Konstantinapolis’te sadece bir katedralde 88 idari personel, 525 ruhban ve 75 kapıcı bulunduğunu belirterek özellikle bunun imparator Iustinianos’un papaz atamalarını kısıtıldığı bir dönemde olduğuna dikkat çeker (Mango, 2021, s. 44-46).

Kilisenin siyasi ve ekonomik bakımdan güçlenmesi ve yönetime müdahalesi daha sonra Doğu Roma İmparatorluğu’nun yönetim biçimine büyük bir yenilik getirmişti. Kilise birkaç yıl içinde zenginleşmişti. Milano Fermanıyla kilise bütün mallarını geri almıştı ama bunun sonrasında özellikle Nikaia Konsili’nden sonra verilen ayrıcalıklarla kilisenin maddi durumu büyümüştü. Özellikle geri verilen malların sahipleri ya da mirasçıları yoksa bu mal mülkün kiliseye devredilmesi kararlaştırılmıştı. Kiliseye bağış geleneğini de geliştirdi. Kendisi verdiği

gibi valileri de buna özendirdi. Bu bağışlar, altın, gümüş, değerli kitaplar, nadir baharatlar ya da değerli eşyalardı. (Lenski, 2007, s. 247-249)

Kilisenin sahip olduğu ayrıcalıklar kilisenin İmparatora olan saygı ve güvenini oldukça arttırmış olmalıydı. Yepyeni bir imparatorluk başkenti Konstantinapolis başka bir büyük Hristiyanlık merkezi de olmuştu. Kilise zenginleşmiş, tüm mallarını geri almış, İmparatorluk topraklarında güçlenmişti. Bütün bu olayların Nikaia Konsili sonrasında gerçekleşmesi tesadüf değildir. Bu konu kendileri için de büyük bir kazanç olabilirdi. İmparator kendilerinden yanaysa o zaman bundan önceki çektiklerinin bir ödülü olarak Tanrı'ya rahatça hizmet edebileceklerdi. Arius'un düşünceleri kilisenin kendi içinde de teolojik olarak temellenmesine vesile olmuştu. İlk defa bir inanç bildirgesiyle Hristiyanların neye inandıkları ilan ediliyordu.

7.4 Kilise Neden İmparatora Karşı Çıkmadı

Constantinus'dan sonra gelen İmparatorların oldukça güçlü bir şekilde kiliseye müdahalesini görmek mümkündür. Ancak Erken Doğu Roma döneminde Constantinus'un kilise ile olan ilişkisini incelediğimizde tüm bu İmparator'un ruhani bir tahtta oturtulması düşüncesinin bu dönemde başladığını görebiliriz. Constantinus, kiliselerden gelen şikayetleri dinliyor, piskoposlara mektuplar yazıyor, konsilleri topluyor, kararlar üzerinde etkili olabiliyordu. O günlerde oldukça güçlü piskoposlar neden bu konuda bir şey demediler?

Bunun birkaç nedeni olduğunu düşünebiliriz;

Hristiyanlık İsa'nın dirilip göğe yükselmesinden sonra kilisenin kuruluşu kabul edilen Pentikost gününden başlayarak önce Yahudilerden sonra ise Roma İmparatorluğundan sürekli bir baskı döneminden geçti. Kısa bir dönem değil üç yüz yıl süren bu zorlu süreçte kilise birçok kayıp verdi. Her gelen İmparator yeni bir zulüm emriyle karşılarına çıkıyordu. Özellikle Decius döneminde aralarında Roma, Antiokheia ve Kudüs piskoposlarının bulunduğu birçok Hristiyan öldürüldü. İmparator Valerinaus ise önderleri sürgüne göndererek, toplantıları yasaklayarak, mallarına el koyarak kiliseyi zayıflatmaya çalıştı. Constantinus'tan çok az bir zaman önce Diocletianus ev halkından bazıları Hristiyan olmasına rağmen Hristiyanlara karşı, kitaplarına el konacak, kilise önderleri tutuklanacak gibi içerikleri olan bildiriler yayınladı (Gasque, 2004, s. 82-96). Bu zamanda bizim de bildiğimiz Myralı Nikholaos, gibi önderler işkence görüp hapse atıldılar. Nikaia Konsili'nin katılımcılarından bahsederken bu işkence gören önderlerde ele alınmıştı.

İşte tüm bu zulümlerden sonra bir İmparator Hristiyanlar için bir ferman yayınlıyor ve tüm inançlara karşı bir özgürlük bahşediyordu. Özellikle Milano Fermanından sonra tutuklu kilise önderlerinin bırakılması, Hristiyanlara mallarının geri verilmesi ve tapınmalarına olan

engelin kaldırılmasının ardından Hristiyanlar arasında böyle bir imparatora olumlu bir bakış açısının olup olmadığı sorgulanmalıdır.

Özellikle Donatusçu kilisenin anlaşılmadıkları konuda direk İmparatora gitmeleri ve anlaşmazlığı çözmesini istemeleri de Kilisenin en azından bir kısmının İmparatorun Hristiyanlığına olan güvenlerini ve saygılarını gösterdiği şeklinde anlaşılabilir.

Bir başka neden olarak Yahudiliğin krallıkla olan ilişkisinin ve ilk kilise öğretmenleri olan Paulus ve Petrus'un mektuplarında da yer alan öğretilerin olup olmadığına bakmakta yarar vardır. Eski Antlaşma'nın 1.Samuel kitabı 16. Bölümde İsrail halkının kendilerine bir kral istediklerinde Tanrı'nın Davud'u onlara kral olarak atadığını okuyoruz.⁷⁵ Bundan sonra İsrail'in tüm kralları Davut ile karşılaştırılırlar. İsrail Davut'un döneminde topraklarını genişletir büyük bir krallık haline gelir. Davut'un oğlu Süleyman ise İsrail'in en önemli tapınma öğesi olan Tapınağı yaptırmak İsrail tarihinde önemli bir yere sahip olur. Bundan sonra Kral ve krallık kavramı Eski Antlaşma'nın özellikle Tanrı'nın Krallığı ile doğru orantılı olarak büyür öğreti İsrail'in önemli bir unsuru olur.

İsa'nın dönemine baktığımızda İncil'de İsa'nın kral olduğu Eski Antlaşma'dan alıntılarla ima edilir. İsa Kudüs'e girerken yaşananları Yuhanna şöyle yazar;

“Ertesi gün, bayramı kutlamaya gelen büyük kalabalık İsa'nın Yerusolim'e gelmekte olduğunu duydu. Hurma dalları alarak O'nu karşılamaya çıktılar. “Hozana! Rab'bin adıyla gelene, İsrail'in Kralı'na övgüler olsun!” diye bağırıyorlardı. İsa bir sığa bulup üzerine bindi. Yazılmış olduğu gibi “Korkma, ey Siyon kızı! İşte, Kralın sıpaya binmiş geliyor.”⁷⁶

İsa'nın kral olması fikri Tanrı'nın krallığını bekleyen İsrail için oldukça beklenti dolu bir düşünceydi. Çünkü onlara göre Tanrı'nın gönderdiği Mesih İsrail'e krallığı yeniden verecekti.⁷⁷

İsa'nın çarmıha gerilip ölüp dirildikten sonra öğretisini yayan öğrencilerinden Paulus ve Petrus da başlarında bulunan krallık için Hristiyanlara bazı öğütler verirler. Özellikle bu kadar zulüm çekerken İmparatorlukla ilgili kafaları karışık olan Hristiyanların bu konuda açıklamaya muhtaç oldukları açıktır. Bu yüzden Paulus yazdığı mektuplarda bu konuya değinir;

“Herkes, baştaki yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur”.⁷⁸

⁷⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Eski Antlaşma, 1.Samuel kitabı

⁷⁶ Yuhanna 12:15

⁷⁷ Elçilerin İşleri 1:6

⁷⁸ Romalılar 13:1

“Her şeyden önce şunu öğütlerim: Tanrı yoluna tam bir bağlılık ve ağırbaşlılık içinde sakın ve huzurlu bir yaşam sürelim diye, krallarla bütün üst yöneticiler dahil, bütün insanlar için dilekler, dualar, yakarışlar ve şükürler sunulsun”⁷⁹

Petrus da mektubunda okuyucularına şöyle seslenir;

“İnsanlar arasında yetkili kılınmış her kuruma –gerek her şeyin üstünde olan krala gerekse kötülük yapanların cezalandırılması, iyilik edenlerin onurlandırılması için kral tarafından gönderilen valilere– Rab adına bağımlı olun.”⁸⁰

Bu mektupların Hristiyan olmayan ve onlara zulmeden İmparatorların egemenliği altındayken yazıldığını düşünürsek kilise İsrail’in Eski Antlaşma geleneğini devam ettirerek Kilise’nin Elçileri olan Paulus ve Petrus’un bu düşüncesini uygulamaya bir fırsat olarak görmüş olabilir diye düşünebiliriz. Constantinus gibi Hristiyan bir İmparator bugüne kadar itaat etmeye çalıştıkları İmparatorlardan çok daha itaate layık değil miydi?

7.5 Nikaia Konsilinden Sonra Hristiyanlığın Doğu Roma’ya Etkisi

Nikaia Konsili’ni diğer konsillerden ayıran unsur Constantinus’un yoğun müdahalesidir. Başlangıçtan sonra kadar İmparatorun varlığı tüm Konsil’de hissedilir. Teolojik tartışmaları o kadar önemsemediğini İskender ve Arius’a yazdığı mektupta görmüştük. Ama esas olan onun için kilisenin birliği idi. Bunu böyle görsek de özellikle Konsil’ün yerinin seçiminde bile İmparatorun niyetinin başka olduğunu anlayabiliriz. Öncelikle Ankyra’da yapılacak olan Konsil’in yerini değiştirip başkent Nikomedeia’nın çok yakınında Constantinus’un deyimiyle havasının güzel olduğu bir şehre taşımamanın amacı İmparatorun kendisinin de bu konsile katılmasındaki niyetini belli ediyor.

İmparatorların konsilleri toplamasıyla ilgili olarak Sokrates, Kilise Tarihi eserinin beşinci kitabının ön sözünde şöyle der;

“Bu tarihi ayrıntılara sürekli olarak imparatorları da dahil ettik; çünkü Hristiyan dinini kabul etmeye başladıkları andan itibaren, Kilise’nin işleri onlara bağlı olmuştur, öyle ki en büyük Synodlar bile onların atanmasıyla toplanmıştır ve hala da toplanmaktadır. Son olarak, Arian sapkınlığını özellikle fark ettik, çünkü kiliseleri çok rahatsız etti. Önsöz olarak bu açıklamalar yeterli kabul edilsin: Şimdi tarihimize geçeceğiz.” (Sok. HC 5;önsöz)

⁷⁹ 1. Timoteos 2:1-2

⁸⁰ 1. Petrus 2:13-14

İmparatorun Arles ile başlayan konsil toplamadaki yetkileri Nikaia Konsili ile oldukça belirginleşti. Constantinus'un böyle bir yetkiyi elinde bulundurup gerçekleştirmesinin diğer imparatorlar için de örnek teşkil ettiği düşünülebilir. Böyle bir synod toplamak kilise imparatorluk arasındaki güç ve etki dengesinin önemli bir yönü olarak bir verme alma meselesine dönüşüyor görünüyordu. Kilise konsillerinin devlet gücünün aracılığıyla toplanması, kararların alınması ve bu kararların alınmasına dönemin birçok kilise önderi de alışıyordu (Roldanus, 2006, s. 108-109).

Konsilin en önemli kararları elbette Nikaia İnanç Bildirisi ve Paskalya Bayramı'nın tarihiydi. Ancak onlar kadar önemli bir madde olan altıncı madde de incelemeye değerdir. Özellikle Akdeniz Bölgesi için önemli bir madde olarak ele almamız gerekir. Bu madde şöyle demektedir;

“Mısır'da, Libya'da ve Pentapolis'te kullanılan eski gelenek yani Aleksandreia piskoposunun tüm bunlar (vilayetler) üzerinde yargı yetkisine sahip olması devam etmelidir, çünkü Roma Piskoposu için de benzer bir ilişki vardır. Daha önce sahip oldukları haklar Antiokheia Kiliselerine ve diğer piskoposluklar da (eyaletlere) korunmalıdır...” (Hefele, 1997, s. 320)

Dördüncü ve beşinci kanonlar sıradan büyükşehirlerin hakları hakkındayken altıncı kanon hiyerarşi ile daha yüksek konumda olanların tanınması ve düzenlenmesi ile ilgilidir. Aleksandreia piskoposu Libya, Pentapolis üzerinde yargı yetkisini korumaktadır. Bunun devamındaki cümlede de Aleksandreia Piskoposluğu için tanınan hakların Antiokheia Piskoposluğu için de tanındığını gösteriyor. Ayrıca Nikaia Konsili bu yönetimi desteklemek için de Roma Piskoposluğunun, Aleksandreia ve Antiokheia ile aynı haklara sahip olduğuna dikkat çeker. Hefele bunu konsilin, burada Roma Piskoposluğunun tüm kilise üzerindeki önceliğini değil patriklik olarak gücünü göstermekte olduğu yorumunu yapar (Hefele, 1997, s. 321-323).

Nikaia Konsili'ne birebir katılıp her aşmasında olmasına rağmen Constantinus kararları imzalamamıştır. Bu imza yetkisini kendini piskoposların önünde alçaltarak yetkisini kullanmamasına yorabilir miyiz? Ancak Nikaia Konsili'ni kilise açısından bir zafer olarak değerlendirip değerlendiremeyeceğimiz bir tartışma konusudur. Çünkü daha sonra Arianizm yükselcek hatta İmparator bile bir Arian piskopos tarafından ölüm döşeginde vaftiz edilecekti. Bir anlamda boş bir zaferdi.

İskender'in yerine Aleksandreia piskoposu olan Athanasius, affedilen Arian yandaşlarını kiliseye almayınca yine tartışmalar başladı. İmparator öldüğünde Athanasius

sürgündeydi. Ama ölmeden önce özellikle Konstantinapolis'in kuruluşuyla büyük bir Hristiyan devleti kurma hareketini başlatmış oldu.

Constantinus'un ölümünden sonra İmparatorluk üç oğlu arasında bölünerek bir iç savaşın içine girdi. Bu savaşın galibi Ariusçu olarak bilinen Constantius oldu. Constantius bir Athanasius karşıtı olarak Ariusçular tarafında kalıp diğer tarafı dışlamakla uğraştı. Özellikle 355 yılında Milano'da bazı piskoposlar saraya çağrılıp Athanasius'un dışlanması emredildi. Piskoposlar Kilisenin kabul ettiği kurallara başvurmak isteyince de Historia Arianorum'da İmparator'un şöyle dediği aktarılır; "Benim isteklerim, kanon olarak kabul edilmelidir... Ya itaat edin ya sürgüne gidin" (Athanasius, *hist. Ar.* 33, 7). Babası Constantinus'un danışmanı Hosius bile imparatorun kilisenin işlerine bu kadar karışmasına karşı geldi (Todd, 2004, s. 156).

Beşinci yüzyılın başlarına doğru Roma piskoposu I. Gelasius imparatorun doğrudan Kilisenin başına, Roma piskoposu ya da papaya tabii olduğunu ve imparatorluğu Tanrı'nın iyiliği için yönetmesi görüşünü ortaya koyar. Bununla birlikte Doğu kilisesinin kontrolü imparatorun elinde yavaş yavaş bağımlı oluyordu. Özellikle 1. Justinianus bu konuda oldukça güçlü bir örnektir (Todd, 2004, s. 153).

Doğu Roma İmparatorluğunda Kilise ve Devlet ilişkisinde de Code of Justinianus'da bunun birbirini tamamlayan bir senfoni olduğu yazılır. Müziğin birbirini tamamlayan kendi payı vardır. İmparator piskoposların belirlediği inancı benimser, Synodları toplar, kararları gerçekleştirir. Ancak bu kararlarda oy hakkı yoktur. İmparatorlar genelde piskoposların meclisinin kararlarına uydular, ancak bazen başka rakip bir synod olduğunda ikisi arasında karar vermek zorunda kaldılar. Esas sorunlar da burada başladı diyebiliriz. Doğu kilisesi olarak senfoni ilkesinden vazgeçmeden imparatorluk otoritesi kilisenin alanını sınırlamak için sarf ettiği bir gerçektir (Nichols, 2010, s. 364).

Tabii ki Nikaia Konsili ve Hristiyan bir imparator olan Constantinus'un en büyük etkisi I. Theodosius'un Doğu Roma Devletini resmi olarak Hristiyan bir devlet olarak ilan etmesidir. Tıpkı Constantinus'un zamanındaki gibi dini tartışmalar ki yine Arianizm ve karşı cephesinin verdiği huzursuzluklarla karşı karşıyaydı. Theodosius'un tavrı çok netti, Arianizm'e karşı olduğunu açıkça belirtir, Nikaia Konsili kararlarına kesinlikle bağlıdır. Öyle güçlü bir savunucudur ki yalnızca Nikaia Konsili kararlarını kabul edenlerin Hristiyan olarak kabul edilebileceğini diğerlerinin de heretik ilan edileceğini emreder. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlübirlik inancına inanıp İncil'e göre hareket edenler Katolik Hristiyan olarak kabul edilip geri kalanlar ayrılıkçı ve utanç verici öğretilere inananlar olarak ilan edildi. Toplanma hakkı sadece Nikaia İnanç Bildirgesi'ni benimseyenlere verildi. Artık dini müsamaha tanınmıyor İmparator

tarafından tanınan inancın halkın da inancı olması gerektiği kesin olarak kabul ediliyordu (Baştav, 2021, s. 56-57), (Vasiliev, 2017, s. 100-101).

Kilisenin içindeki büyük tartışmaya Theodosius bir son vermek için 381 yılında Konstantinapolis'te sadece Doğu Kilisesi mensuplarının katıldığı bir Konsil düzenler. Bu ikinci Ekümenik konsil ve yine Aryanizm ile suçlanan Nestorius'un aforoz edilmesiyle sonuçlanan kayıtları ise çok az tutulmuş bir konsildir (Vasiliev, 2017, s. 104).

Trakya, Mısır ve Küçük Asya'dan yaklaşık yüz elli piskopos Konstantinapolis Konsili'ne katıldılar. Aya İrini kilisesinde bir araya gelen Konsil, Nikaia Konsili'nin kararını bir anlamda onaylamış ve tekrar etmiş oldu. Arius'un düşünceleri ve ayrıca ona inanan tarikatlar resmen yasaklandı (Norwich, 2013, s. 100).

Ama bu Konsilin önemli rolü; Konstantinapolis'teki piskopos ile Roma'daki piskoposun seviyesini aynı yere getirmesiydi. Theodosius'un gayesi Nikaia İnanç Bildirgesi merkezli bir Hristiyan Devleti kurmak olmuştu. Bunun için paganizme karşı da büyük bir savaş verdi.

Nikaia Konsili görüldüğü gibi sadece Consntantinus'u değil uzun bir süre hem İmparatorluğu hem de Hristiyanlığı etkilemeye devam etmiştir. 381 yılında toplanan Konstantinapolis Konsili'nin ömrü tam olarak yeterli olmadı bu yüzden 451'de Kalkhedonedon Konsili toplandı. Bu konsilde Nikaia'da yazılmış olan Nikaia İnanç Bildirgesi yeniden yazıldı. Böylelikle İmparatorluk sınırları içinde Arius düşüncesinin de sonuna gelmiş olundu (Todd, 2004, s. 178-179).

SONUÇ

Tüm imparatorluğa yayılan yepyeni bir inanç ve örgütlü hiyerarşik açıdan oldukça oturmuş bir dini toplum olarak Hristiyanlık dördüncü yüzyılın başında artık iyice görünür olmaya başlamıştı. Constantinus dönemine kadar kilise sadece kendini korumakla meşgul olmuştu. Zulümler kilisenin kendini kapatmasına neden olmamış tam tersine kırsallarda fakir halkın özellikle ezilen ve dışlanmış toplulukların yeni inancı, şehirlerde pagan düşünceden başka fikirlere açık aydın kesim için de incelenmeye değer bir din olarak yükseliyordu. Bütün baskılar ve işkencelere hatta yazılı kaynaklarının yok edilmesine rağmen kendi içlerinde toplanıyorlar, içlerinden güçlü liderler çıkarıyorlardı.

Hristiyanlık Roma ile iktidar savaşı yapmıyordu, kalabalık da değillerdi ancak yine de imparatorluk için sayıca değil konumları bakımından bir tehditler. Ama kilise bu dönemde tüm bu saldırılarda gücünü korumuş, Roma İmparatorluğu içinde yeni bir düzen oluşturmuştu. Her ne kadar birçok İmparator için bu büyük bir tehdit ise de Constantinus için öyle değildi. Kilise İmparatorluk için büyük bir müttefik adayydı. Constantinus'un niyetini tüm bu tarihi kaynaklardan bilmek mümkün olmasa da sonuç olarak kilisenin üstünde bir güç olarak kendini bu ruhani birliğe kabul ettirmiş olduğu bellidir.

Hristiyan tarihçilerin gözünde bu pagan İmparatorlar şeytanın birer maşasıydı. Her ne kadar bağlı bulundukları yönetime boyun eğme emri altında olsalar da Roma onlar için Tanrı'ya karşı kalkan bir el, kötülüğün merkeziydi. Bu güce ancak bir başka güç karşı gelebilirdi ve bu da ancak bir mucizeyle gerçekleşebilirdi. Constantinus'u ondan önceki tarihi gerçekleri göz ardı ederek tarihte Hristiyanlığı kabul eden ilk imparator olarak ilan etmek oldukça eksiktir. Bu yüzden Diocletianus'un tetrarşi yönetimini ve imparator olarak yaptığı reformları incelediğimizde Constantinus'un onun yaptığı şeyleri bozmadığı hatta reformlarını takip ettiğini de görebiliriz. Ancak Diocletianus gibi Hristiyanlıkla savaşmanın çok da iyi sonuçlar doğurmadığının farkına varmıştır. Bu yüzden Kilise'nin gözünde kendinden önceki imparatorlar gibi olmadığına dair bir belirti vermesi gerektiğini biliyordu.

Constantinus'un Hristiyanlığının gerçekliği konusunda herhangi bir sonuca varamasak da sonuçlarını tarihi bağlamda görmemiz mümkündür. Hristiyanlara ve paganların özgürce tapınmalarını sağlamak için çıkardığı Milano Fermanı da Constantinus için Hristiyan bir imparator olma konusunda gösterdiği yeniliklerden biri olduğu gerçektir. Böylece Hristiyanlığın bir süre önce yaşadığı derin acılardan biraz olsun teselli olabildiği düşünülebilir. Böyle bir özgürlük içinde Hristiyanların kendi içlerindeki sorunlar artık görünür olmaya başlamıştır. Donatüsçülerin sorunlarını İmparatora iletip ondan aralarındaki soruna bir çözüm

bulmasını istediklerini göz önüne aldığımızda böyle bir hareketin Constantinus'un ilerideki davranışları için bir adım olduğunu düşünmek mümkündür.

Constantinus Hristiyan kilisesini sadece dostane bir müttefik olarak görürken Akdeniz Bölgesindeki iki büyük kilisenin tartışmaları kulağına kadar geldiğinde İmparatorluğu'ndaki bir din iç savaşının çıkmasından endişe etmiş olabilir. Hristiyanlığın iki büyük merkezi olan Antiokheia ve Aleksandreia arasında çıkan teolojik tartışma gördüğümüz gibi Constantinus'u çok ilgilendirmiyordu. Onu ilgilendiren şey yazdığı mektuplardan da anlaşıldığı üzere kilisenin birliği idi.

Kilisenin birliğinin bozulmaması için bir Konsilin toplanması fikrini ortaya atmasının cesaretini Donatusçularla yaşadığı olaydan almış olabileceği düşünülebilir. Onların İmparatora olan yoğun saygıları ve İmparator olarak Constantinus'a Hristiyan tebaasının sorunlarını çözme sorumluluğunu vermeleri şimdi bu Akdeniz'in güçlü şehirlerindeki kargaşalığı çözmek için kendisinin tek yetkili olduğunu düşünmesini sağlamış olabilirdi. Böylece her ne kadar o gün teolojik tartışmanın ne kadar ciddi olduğunu anlamasa da İmparatorluk rolünü kilise üzerinde oynamak için de bir fırsat olduğunu fark ettiğini düşünmek mümkündür.

Kilise açısından baktığımızda bu dönemde teolojik olarak en önemli konulardan biri olan Mesih İsa'nın Tanrılığına muhalefet eden bir piskoposun gölgesindeydiler. Milano Fermanının rahatlığını yaşayacaklarına böyle bir konuyla ayrılığa gidiyorlardı. Şimdiye kadar kendilerine karşı olan İmparatorların aksine bu yeni İmparator ılımlıydı ve kazandığı savaşları bile Hristiyan Tanrı'sına bağlıyordu. Anlaşıyor ki kilise İmparator'un Hristiyanlığını bu inanca sempati duymasından daha fazlası olduğunu düşünmüştü.

Erken Doğu Roma'nın ilk büyük dini olayı Nikaia Konsili'nin kilise ve İmparatorluk ilişkisi konusunda oldukça büyük bir rolü olduğu bellidir. Nikaia Konsili işte hem birbirlerinden ayrı hem de birbirinin içine geçmiş iki farklı unsurun ortak bir amaçla bir araya gelmesini sağlayan bir toplantıydı. Konsilin açılışında, olduğu süre içinde, kararlarında ve sonunda Constantinus İmparator olarak kilisenin başı, koruyucusu ve son kararı verme yetkilisi olarak orada bulunmuştur. Yer seçiminde bile bu niyetini açık eden İmparator Konsilin tam merkezindeydi. O gün kınadığı, karşı geldiği Arius'u ve yandaşlarını sonrasında affedecek, hatta bu görüşe sahip Nikomedeialı Eusebius tarafından vaftiz edilecekti. Bu öğretinin aslında üçlü birliğin Baba Tanrı tarafını güçlendirip diğer unsurları ona bağlı kılmasından dolayı İmparatorluğun yönetim biçimine oldukça uyuyordu. Constantinus Nikaia Konsili öncesindeki gibi Hristiyan teolojisine artık uzak değildi, baş danışmanı Hosius'un da yardımıyla öğretilere vakıf oluyordu. Constantinus, İmparatorun kilise üzerinde bir hami olması Kilisenin itiraz edemeyeceği bir şekilde yayılmasını sağlamıştı.

Constantinus'un kendi gücü ve zaferinin nedeni olarak gördüğü Hristiyan Tanrısı'na bağlılığı her zaman tartışma olacaktır. Ancak bazı gerçekleri göz ardı edilemez; Constantinus kendi tebaası içine kattığı Hristiyanları korumuş kollamış ve sonunda onlara büyük ayrıcalıklar vermiştir. Kilisenin içindeki tartışmalar ve Hristiyanlar için Tanrısal bir ödül olarak görülen bir imparator olarak da Constantinus fırsatlardan yararlanmıştır. Yönetilmek için çok büyük bir devleti artık çok da birleştirici bir unsur olarak etkisi kalmamış pagan tanrılarıyla yönetmenin yeterli olmadığını görmüştü. Arkasına büyük bir öngörüyle yüzyıllardır işkence ve baskı görmüş ama yine de varlığını sürdürmüş geleceğin önemli inançlarından biri haline gelecek olacak olan Hristiyanlığı alarak yepyeni bir güç elde eden Constantinus gerçekten de düşüncesini başarmıştı.

Nikaia Konsili'nin İmparatorun kendi Hristiyanlığının samimiyetini, kiliseye olan bağlılık ve otoriter yetkisini kanıtlayacağı büyük bir alan açtığını görebiliyoruz. Bu konsil ile birçok kilise önderiyle görüşmüş, kendini göstermiş ve onlara davranışlarıyla da amacını bir nebze olsun açıklamış oluyordu. Bu konsilin sonucunda daha önce Milano Fermanı'yla verdiği ayrıcalıkları daha çok arttırmıştı.

Bu İmparatorun kilisenin dini olaylarının içinde olması Hristiyan bir İmparator olarak Doğu Roma İmparatorluğu'nun başta en büyük iki merkezi olan Antiokheia ve Aleksandreia olmak üzere, Batı Akdeniz, Küçük Asya içinde bulunan tüm şehirlere de yansıdığı görülür. Artık kiliseler ruhsal olarak danışılan ve tapınılan yerler olarak basit bir dini merkez olmaktan çıkmışlardı. Piskoposların yasal durumlarının özellikle değişmesi, yargı makamı haline gelmesi özellikle yönetim biçimi açısından oldukça önemli bir unsurdur. Böylelikle İmparatorluk resmi kendi yasasının yanında artık kilisenin desteğiyle de yargılayabiliyor ve yönetebiliyordu.

Gayrimenkullerden sorumlu olmaları, kendilerine ait bölgelerinin bulunmalarıyla kilise zenginleşmiş artık yönetimde söz sahibi olmuşlardı. Sosyal sorumluluğun bir parçası olarak halkın İmparatorlukla olan ilişkisinde büyük rol sahibiydiler. Siyasete kendilerinin de hak sahibi olduğu arazi ve zenginlikleri bir araya getirdiler.

Constantinus ve Nikaia konsilinden önce böyle bir yetkilerinin olmamasının yanında kilise zulüm, yoksulluk ve dışlanmışlıkla mücadele ediyordu. Oysa şimdi siyasi ve ekonomik bakımından büyük bir devrim yaşanmaktaydı. Bu değişim Doğu Roma İmparatorluğu'nun Hristiyan bir devlet olarak yükselmesinin yanında aynı zamanda kilisenin yönetim, ekonomi ve sosyal statü açısından güçlenmesi bu dönemin bir sonucudur. Şimdi Doğu Roma İmparatorluğu için bir tebaayı yönetmek özellikle Akdeniz gibi tarihi bakımdan kadim ve güçlü toprakların yönetimini sağlamak bu bölgelerde zaten yükselip güçlenmiş olan kiliseye verilen bu ayrıcalıklarla daha da mümkün olacaktı.

ANTİK KAYNAKLAR

Athan. fast. Ep.	Athanasius, Festal Epistle Kullanılan Metin ve Çeviri; Festal Letters, by J.H Parker, London, 1854
Athan. c.Ar	Athanasius, Apologia contra Arianos Kullanılan Metin ve Çeviri; The Deposition of Arius, M. Atkinson and A. Robertson, New York, 1892
Athan. hist. Ar.	Athanasius, Historia Arianorum ad monachos Kullanılan Metin ve Çeviri; History of the Arians, M. Atkinson and Archibald Robertson, New York, 1892
Epiphanius	Epiphanius, Panarion Kullanılan Metin ve Çeviri; The Panarion of Epiphanius of Salamis, F. Williams, Boston, 2013
Eus. HE	Eusebius, <i>Historia Ecclesiastica</i> Kullanılan Metin ve Çeviri: Kilise Tarihi by F. Akderin, İstanbul, 2010
Eus. Vit. Const.	Eusebius, Vita Constantini, Eusebius of Caesarea, Life of Constantine, Kullanılan Metin ve Çeviri by A. Cameron, Oxford: 1999
Eutr. Br. H. Rom.	Eutropius, Breviarium Historiae Romanae Kullanılan Metin ve Çeviri: Roma Tarihinin Özeti, by Ç. Menzilioğlu, İstanbul, 2007
Greg. Naz. or.	Gregorius Nazianzenus, Orationes, Kullanılan Metin ve Çeviri; C. G. Browne and J.E Swallow, Gregory Nazianzen, Oration, New York, 1894

Lact. Mort. pers.	Lactantius, de Mortibus Persecutorum Kullanılan Metin ve Çeviri: Zalimlerin Ölümleri Üzerine, by T.Ünver, Ankara, 2021
Optatus App.	Optatus, Against the Donatists Kullanılan Metin ve Çeviri; Against the Donatists, M. Edwards, Liverpool, 1997
Plin. epist	Plinius minör, Epistuale Kullanılan Metin ve Çeviri; Pliny the Younger Complete Letters, P. G. Walsh, New York, 2004
Sokr. HE	Socrates Scolasticus, Historia Ecclesiastica, Kullanılan Metin ve Çeviri, The Ecclesiastical History by A. C. Zenos, Massachussets, 1995
Soz. HE	Sozomenos, Historia Ecclesiastica Kullanılan Metin ve Çeviri, Ecclesiastical History C.D. Hartranft, New York, 1890 (Nicene and Post Nicene Fathers Series II, Vol.2)
Tac. Ann	Tacitus, Annals Kullanılan Metin ve Çeviri; Annals, A. J. Woodman, Indianapolis, 2004
Theod. epist.	Theodoretos, Epistulae Kullanılan Metin ve Çeviri; Thedoret Letters, B. Jackson, New York, 1892
Theod. hist. Eccl	Theodoretos, Historia Ecclesiastica Kullanılan Metin ve Çeviri; Ecclesiastical History, B. Jackson, New York, 1892
Zosim. Hist. Nova	Zosimus , <i>Historia Nova</i> Kullanılan Metin ve Çeviri, Zosimus, New History, by R. T .Ridley, Sydney, 1982

MODERN KAYNAKLAR

Achtemeier, P. J. (Ed.). (1996). *The Harper Collins Bible dictionary*. New York: Harper Collins Publishers.

Açıklamalı Kutsal Kitap, (2010), İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları

Akşit, O. (1985). *Roma İmparatorluk tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Alföldi, A. (1969). *The Conversion of Constantine and pagan world*. London: Oxford At The Clarendon Press.

Arifi, A. (2017). Caesaropapism of Constantine the great and today's reflection. *Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences*, 3(1), 282-299. ISSN 2410-3918

Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator: Roma'nın büyük düşmanı*. İstanbul: Odin Yayıncılık.

Aydın, M. (1990). Hristiyan konsillerine genel bir bakış. *Belleten, Türk Tarih Kurumu*, 54,(209).

Bailey, C. (2018). *Antik Roma'nın dini*. (Çev. P. Gülmez), İstanbul: Kanon Kitap.

Barnes, T. (2014). *Constantine dynasty, religion and power in the later Roman Empire*. West Sussex: Blackwell Publishing Ltd

Bauer, S. W. (2020). *Antik dünya*. (Çev. M. Moralı,.), İstanbul: Alfa.

Baştav, Ş. (2021). *Doğu Roma tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Bowman A. K. (Ed.), (2007). *The Cambridge ancient history 2. Edition Vol. XII*. New York: Cambridge University Press.

Brown, P. (2000). *Geç Antikçağda Roma ve Bizans dünyası*. (Çev. T. Kaçar,.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bruce, FF. (1979), *İncil nasıl yazıldı?* İstanbul

Bunson, M. (2002). *Encyclopedia of the Roman empire, revised edition*. New York: Facts On File, Inc.

Burckhardt, J. (1949). *The age of Constantine the great*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.

Cameron, A. (2007). Reign of Constantine. A. C. Alan K. Bowman içinde, *The Cambridge Ancient History Volume XII* (s. 123). New York: Cambridge University Press.

Cameron, A. (2019). *Bizanslılar*. (Çev. Ö. Akpınar), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Cayre, F. (2021). *Kilise babalarının tarihi ve doktrinleri*. (Çev. M. Aydın), Konya: Literaturk

Academia. Cooper, J. (1997). *Dictionary of Christianity*. Illinois: Fitzroy Dearborn Publishers.

Cooper, J.C. (Ed.) (1996), *Dictionary of Christianity*, London: Fitzroy Dearborn Publisher

Coulter, D. M. (2020). Giriş. Athanasius içinde, *Söz'ün beden alması* (s. 7-11). (Çev. O. Yöş), İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi.

Cross, FL. – E.A Livingstone. (Ed.), (1997). *The Oxford dictionary of Christian church*. New York: The Oxford University Press

Demirci, K. (2020). Myra (Demre) Piskoposu Pataralı Aziz Nikolaos. E. D. Havva İşkan içinde, *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi* (s. 332-338). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Digester, E. D.P. (2000) *The making of a Christian Empire Lactantius and Rome*, London, Cornell University Press

Dockery, D. S. (1992). *Holman Kutsal Kitap rehberi*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

Doğancı K. (2017), I. *Constantinus'un Hristiyanlığı meselesi ve ölümü hakkındaki tartışmalar*, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (493-517)

Drijvers, J. W. (1992). *Helena Augusta. the mother of Constantine the great and the legend of her finding of the true cross*. Leiden, Netherlands: Brill.

Dvornik, F. (1951). *Emperors, popes, and general councils*. Dumbarton Oaks Papers, Trustees for Harvard University, doi. 10.2307/1291081

Dvornik, F. (2019). *Konsiller tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*. (Çev. M. Aydın), Ankara: Türk Tarih Kurumu .

Edwards, M. (2006). The first council of Nicaea . M. M. Young içinde, *The Cambridge history of Christianity, Vol. 1 origins to Constantine* (s. 564-567). New York: Cambridge University Press.

Erhat, A. (1972). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eyice, S. (1988). *İznik tarihçesi ve eski eserleri* . İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları 1.

Fastiggi, R. L. (Ed.) (2010). *The new Catholic encyclopedia: supplement 2010 Vol.2*. Detroit: Gale Publishers.

Faulkner, N. (2017). *Roma: kartalların imparatorluğu*. (Çev. Ç. Sümer) İstanbul: Yordam Kitap.

Ferguson, E. (2004a). Athanasios. Dowley T. (Ed.) içinde *Hristiyanlık tarihi* (s. 147). (Çev. S.Sel, L.Kınran), İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

Ferguson, E. (2004b). Tertullianus. Dowley T. (Ed.) içinde *Hristiyanlık tarihi* (s. 114). (Çev. S.Sel, L.Kınran), İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

Fox, C. R. (1996). *What, if anything, is a Byzantine*, Celator, Vol. 10

Freeman, C. (1996), *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz uygarlıkları*, (S. K. Angı, Çev.) Ankara, Dost Kitabevi

Gasque, W. W. (2004). İncanın sorgulanması. Dowley T. (Ed.) içinde *Hristiyanlık tarihi* (s. 82-96). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

Geanakoplos, D. J. (1966). *Church building and "Caesaropapism", A.D. 312-565*. London: William Clowes.

Gibbon, E. 1987, *Roma İmparatorluğu'nun gerileyişi ve çöküş tarihi Cilt 2* . (Çev. A. Baltacıgil) BFS Yayınları Tarih Dizisi.

Gonzalez, J. L. (2010). *The story of Christianity Vol. 1*. New York: Harper One.

- Green, M. (2010). *Matta'nın mesajı*. (Çev. A.Özhar, P. Balcı, Çev) İstanbul : Haberci Yayınevi.
- Gregory, T. E. (2010) *Bizans tarihi* (Çev. E. Ermert), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Grimal, P. (1997). *Mitoloji sözlüğü, Yunan ve Roma*. (Çev. S. Tamgüç), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Grudem, W. (2005). *Hristiyan ilahiyatı*. (Çev. L. Kınran,), İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Günaltay, O. M. (1987). *Yakın Şark III Suriye ve Filistin* . Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Harnac, A. (1972). *The mission and expansion of Christianity in the first three centuries*, London: Harper and Row Publisher
- Herberman, C.G. (Ed.), (1913a). *The Catholic encyclopedia*, The Encyclopedia, (Vol. XI) New York: Press
- Herberman, C.G. (Ed.), (1913b). *The Catholic encyclopedia*, The Encyclopedia, (Vol. IV) New York: Press
- Hefele, C. (1997). *History of the councils of the church Vol. 1*. Albany: Books For The Ages.
- Hild, F. (2004). Wien Lykien in sen notitiae episcopatum. *Jahrbuch Der Österreichischen Byzanzistik*, 54, 1-17.
- Honigmann, E. (1942-1943). The Original lists of the members of the council of Nikaia , the Robber- synod and the Council of Chalcedon. *Byzantion*, 16 (1), 20-80.
- Işık, F. (1993). Der Hl. Nikolaos von Patara und sein grab in Myra. *Belleten*, 57, 401-402.
- İşkan, H. (2019). Likya birliği ve eyaleti başkenti: Patara. E. D. Havva İşkan içinde, *Lukka'dan Likya'ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*. (s. 133-152). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jones, A. (1965). *Constantine and the conversion Europe*. Aylesbury: The English Universties Press Lt.
- Kaçar, T. (2002-2003). Roma İmparatorluğu'nda kilise konsillerinin siyasallaşması; İznic Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-13.

- Kaçar, T. (2005), Origo Constantini Imperatoris: İmparator Constantinus'un yükselişi, *Tarih incelemeleri dergisi*, XX, 135-155
- Kaçar, T. (2005). Hristiyanlığın ilk genel konsili'nin İznik'de toplanma sebebi. *Uluslararası İznik sempozyumu (5-7 Eylül 2005)* (s. 65-80). İstanbul: Ali Erbaş vd.
- Kaçar, T. (2015). *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kaçar, T. (2019). Constantinople and Asia Minor: ecclesiastical jurisdiction in the fourth century. P. P. Stephen Mitchell içinde, *Early Christianity in Asia Minor and Cyprus* (s. 148-163). Netherland: Brill.
- Karataş, İ. (1997) *Gerçekleri saptıranlar*, İstanbul: Lütuf Yayıncılık
- Kaymaz, Y. (2014), *Konstantin ve Hristiyanlık*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi: Sakarya
- Keskin L. (2018), *Giriş*, Plinius, genç Plinius'un mektupları, (Çev. L. Keskin), Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Kilise Babalarından ve yazarlarından alıntılar, günlük okuma kitabı*, (1997), (Çev. H. Demirel). İstanbul, Kaya Basım Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti.
- Konutgan B., Kınran L., Özbek İ. (2016), *Kutsal Kitap sözlüğü*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi
- Lenski, N. (2007). *Age Of Constantine*. United States of America: Cambridge University Press
- Lenski, N. (2016). *Constantine and city*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Mango, C. (2021). *Bizan Yeni Roma İmparatorluğu*. (Çev. G. Ç. Güven), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- McFarland I.A, D. A. S. Ferguson, K. Kilby, I. R. Torrence (Ed.), (2011). *The Cambridge dictionary of Christian theology*. New York: Cambridge University Press.
- Mitchell, S. (2020). *Geç Roma İmparatorluğu tarihi*. (Çev. T. Kaçar), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Nichols, A. (2010). *Rome and the eastern churches*. San Francisco: Ignatius Press.

Norwich, J. J. (2013). *Doğu Roma erken dönem (Ms 323-802)*. (Çev. H. Koyukan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Novak, R. M. (2001). *Christianity and Roman emperor*. Pennsylvania: Trinity Press International.

Odahl, C. M. (2004). *Constantine and the Christian empire*. New York: British Library Cataloguing in Publication Data.

Olsen, R. E. (2020). *Hristiyan ilahiyatının hikayesi*. (Çev. K. Wiest), İstanbul: Haberci Basın Yayın Dağıtım Turizm San. ve Tic. Ltd Şti.

Ostrogorsky, G. (1981). *Doğu Roma devleti tarihi*. (Çev. F. Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Peschlow, U. (2011, Mayıs). Kaynak Kilise/ Friedhofskirche. 33. *Kazı sonuçları toplantısı 3. cilt* (155), 29-31.

Pohlsander, H. A. (2004). *The Emperor Constantine*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Roldanus, J. (2006). *The Church in the age of Constantine*. New York: Routledge Taylor and Francis Group .

Rou, P.L. (2006) *Roma İmparatorluğu*, (Çev. İ. Yerguz), Ankara; Dost Kitabevi

Schaff, P. (2002). *History of the Christian church*. USA: Hendricson Publishehers, Inc.

Schnabel, E. J. (2004). *Early Christian mission Vol.2 Paul and Early Church*. England: Inter Varsity Press.

Sinanoğlu, M. (2001). Hristiyan ve İslam kaynaklarında tartışmalı bir dini toplantı: İznik Konsili. *İslam Araştırmaları Dergisi* (6), 1-16.

Smith, M.A. (2004) Paulus, *Hristiyanlık tarihi* (s. 62-63). içinde (Çev. S.Sel, L.Kınran), İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları

Spaeth, B. S. (2013). *The Cambridge companion to Ancient Mediterranean religions*. New York: Cambridge University Press.

- Stephenson, P. (2016). *Büyük Konstantin*. (Çev. G. Ergin), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Stott, J. R. W. (2017), *Elçilerin İşleri*, (Çev. M. Yılmaz), İstanbul: Haberci Yayınevi
- Şer, A. (2002). *Siirt Vakayinamesi*. İstanbul: Yaba Yayınları .
- Talloon, P. (2019). The rise of Christianity at Sagalassus. S. M. (Ed.) içinde, *Early Christianity in Asia Minor and Cyprus* (s. 164-201). Netherlands.: Brill.
- Tiefenbach, H. (2012), *Anadolu'nun azizleri*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Todd, R. A. (2004). Constantinus ve Hristiyan imparatorluğu. *Hristiyanlık tarihi* (s. 141-153). içinde (Çev. S.Sel, L.Kınran), İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Türkeş, M. (2015). Atmosferde buz kristallerinin varlığıyla ilişkili atmosferik optik olaylar. *Ege Coğrafya Dergisi*, 107-115.
- Vasiliev, A. A. (2017). *Doğu Roma İmparatorluğu tarihi*. (Çev. T. Alkaç), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım
- Wace H. (1999). *A Dictionary of Christian biography and literature to the end of the sixth century A.D., with an account of the principal sects and heresies*. London: Hendrickson Publisher.
- Wallace, R., Williams W. (1998), *Tarsuslu Paulus'un üç dünyası*, (Çev. Z. Z. İlkelen), İstanbul: Homer Kitabevi
- Ware, T. (2019). *Ortodoks Kilisesi Doğu Hristiyanlığına giriş*. (M. Katar, A. Gören, Çev.), Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Weiss, P. (2003), Vision of Constantine, *Journal of Roman archaeology*, (237 – 259)
- Wright, D. F. (2004). İlk Hristiyanlar neye inanıyordu?, Dowley, T. İçinde *Hristiyanlık tarihi* (s. 102- 124). (Çev. S.Sel, L.Kınran, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Young, F. M. (2010). *From Nicaea to Chalcedon*. London: Baker Academic A Division of Baker Publishing Group.

Zimmermann, K. (2019). Osmanlı Fethine kadar Doğu Roma ve Doğu Roma döneminde Likya. E. D. Havva İşkan içinde, *Lukka'dan Likya'ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi* (s. 65-74). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://www.uni-muenster.de/de/>. (tarih yok). WWU Münster: <https://www.uni-muenster.de/AsiaMinor/projekte/epigr-lykien/index.html> adresinden alındı, 9 Nisan 2022 tarihinde erişildi.

,

ÖZGEÇMİŞ

Soyadı, Adı	Çelik, Banu
Uyruğu	TC
Doğum Tarihi ve Yeri	
Medeni Hali	
Telefon	
Fax	
e- posta	

Eğitim Derecesi	Okul Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Beykoz Denizcilik ve Su Ürünleri Meslek Lisesi Elektronik Bölümü	1994
Lisans	Anadolu Üniversitesi - İktisat	2014
Lisans	Akdeniz Üniversitesi Eski Çağ Dilleri Eski Yunanca	
Lisans	Anadolu Üniversitesi Tarih	
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü; Akdeniz Eski Çağ Araştırmaları	

Yabancı Dil	İngilizce
-------------	-----------

Yayınlar

Kitap Tanıtımları

- B. Çelik, Antik Yunan’da Toplumsal Cinsiyet İnşası. Yazar: D. Yılmazcan, Libri VII (2021) 33-35.
- B. Çelik, “Tanrıçalar ve Tanrıça’nın Dönüşümleri”. Yazar: J. Campbell, Libri VII (2021) 57-59.
- B. Çelik “Cilicia’da Yahudiler”. Yazar : M. Özyıldırım & S. Ayteş Cavevello, Libri VII (2021) 129-133

Yayınlanmış Kitaplar

- B. Çelik, (2000), İki Ev, İstanbul, Haberci Yayınları
- B. Çelik (2006), (2007), Aydınlanmak İsteyenlere, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları
- B. Çelik, (2001) Kutsal Kitap'ı Okumak ve Çalışmak, İstanbul: Haberci Yayınları
- B. Çelik, (2004) Benim Adım Kadın, İstanbul: Haberci Yayınları
- B. Çelik, (2015), Diriliş ve Yaşam Benim, İstanbul: Haberci Yayınları
- B. Çelik, (2016), İlahi Söyleyen Kahinler, İstanbul: Haberci Yayın

